

4
46

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

ÁLDÁSY ANTAL

AZ IG. VÁLASZTMÁNY TAGJA

ÉS

HOLUB JÓZSEF

JEGYZŐ.

HARMINCZHARMADIK KÖTET.

1915-İK ÉVI FOLYAM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXV.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
CSOMA JÓZSEF ... Lovagkeresztek a magyar heraldikában (18 képpel) ...	17
GÁRDONYI ALBERT A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt ...	64
HÓMAN BÁLINT ... Csák Máté állítólagos pénzverése és egy «trieri» oklevél ...	33
JESZENSZKY LAJOS Járdáni Temérdek András ivadékai (2 szövegközti képpel) ...	57
KÁLLAY UBUL ... Kopán Krónikája ...	21
KIS BÁLINT ... A magyarcsesztvei Miske-család ...	26
REXA DEZSŐ ... Emlékezetre méltó dolgok könyvecskéje ...	37
THALLÓCZY LAJOS A bosnyák-hercegovinai «Beg» címről ...	1
WERTNER MÓR ... A Kondé-család ...	34
— Ki volt Regnier Pot? ...	85

II. Kisebb rovatok.

TÁRCZA. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság ülései ...	41
Nagy Géza † ...	43
Bunyitay Vincze † ...	44
Id. báró Daniel Gábor † ...	45
Szakirodalom. BARANYAI B., Somogy vármegye nemes családai. Ism. <i>Sárközy Imre</i> ...	45
ÉBLE GÁBOR, A gróf Károlyi család leszármazása. Ism. <i>Holub József</i> ...	46
Semigotha II. 1913. III. 1914. Ism. <i>nb.</i> ...	49
Magyar Tört. Tár XXVI. k., A M. Tört. Tár és a Tört. Tár tartalommutatója. Ism.: —. ...	50
F. HAUPTMANN, Wappenkunde. Ism. <i>Holub József</i> ...	51
W. EWALD, Siegelkunde. Ism. <i>Holub József</i> ...	52
M. ZIMMERMANN, Das Eiserne Kreuz ...	53
H. v. ZOBELTITZ, Das Eiserne Kreuz. Ism.: —. ...	53
CSÁNKI D., Magyarország tört. földrajza V. k. Ism. <i>Holub József</i> ...	87
Br. PONGRÁCZ JENŐ, A Pongrácz nemzetség leszármazási táblája. Ism. <i>Sárközy Imre</i> ...	87
VICZMÁNDY TAMÁS, A Viczmándy-család története. Ism. <i>Daróczy Zoltán</i> ...	88
LUKCSICS PÁL, Schwartner Márton élete és tud. jelentősége. Ism. <i>H.</i> ...	89
Fontes Rerum Transylvanicarum. II—IV. Ism. <i>Iványi Béla</i> ...	90
Török-magyar oklevéltár 1533—1789. A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553—1589. Ism. <i>Zs.</i> ...	92
Lapszemle ...	54

A BOSNYÁK-HERCZEGOVINAI „BEG” CZIMRŐL.

A cs. és kir. közös hadügyminiszterium 1911-ben felvetette a kérdést:

a) hogy mely bosnyák tartományi illetőségű egyének viselhetik jogosan a beg czimet,

b) miképpen bizonyítható ennek a jogosultsága,

c) micsoda jelentősége van e czimnek, esetleg jár-e vele nemesség.

Mínthogy a délszlávok lakta országok közül Bosznia és Hercegovina az egyetlen, a hol a beg czim az örökletességnek bizonyos jellegével dicsekszik, ennek a kérdésnek annyi érdekes szála van, hogy azokról e helyen értekezünk nem fölösleges.

A beg czim tartalmával Dr. Krscmárik János, neves orientálistánk, Sax Károly, osztályfőnök és főkonzul, a ki a bosnyák és általában véve a balkáni viszonyoknak alapos ismerője, valamint Dr. Truhelka Cyrill, a szarajevoi múzeum ismert nevű igazgatója, foglalkoztak tüzetesen. Mi részint a jeleztük tudósok közleményei, részint a magunk kutatásai alapján összefoglaljuk mindazt, a mit e kérdésben történelmi és közjogi szempontból nézetünk szerint megállapítani lehet.

Boszniában a királyság (1374—1463.) még a szó középkori értelmében sem tudott a teljesen szuverén államiság kifejezője lenni. A bosnyák banság 1377-ig és azután mint királyság többé-kevésbbé idegen kettős néha hármas: magyar-török és szerb befolyás alatt állott.

E külső befolyások mellett a királyság sohasem tudta az egyes oligarcha családok nagy hatalmát megtörni. A délszláv törzsek, melyek közül horvátok, szerbek és bosnyákok külön történelmi fejlődésre jutottak, a törzsrakonság

ellenére történelmileg teljesen szétváltak. A horvát királyság a Szent-István koronája birodalmához csatlakozott, az egykori szerb királyság török hódoltsággá lett és csak 1815-ben tudott bizonyos önállóságra vergődni. Teljes szuverenitását 1878-ban ismerte el *legelsőnek* az osztrák-magyar monarchia. Míg azonban a szerbség *külsőleg* majdnem radikálisan demokrata irányban fejlődött, a középkori bosnyák arisztokrácia nagy részében áttérve az iszlámra, a török uralom alatt megtartotta önállóságát és súlyát. Már a középkorban is föltetszik ennek a bosnyák arisztokráciának törzsbeli önállósága, a mit sem a magyar Anjouk, sem a pápaság nem tudtak megtörni, de az iszlám sem. Mohamedánokká lettek ugyan, de megmaradtak *bosnyák* uraknak sőt a Kis-Ázsiából és egyebünnen beszármazott tiszta török birtokosok csakhamar bosnyákokká lettek.

A bosnyák történelem bizonyítja, hogy a magyar fennhatóság idejében is a bosnyák előkelők az odavaló bán hatalma (potestas) és hatósága (iurisdictiója) alá tartoztak.

1357-ben Horvátinics Pál fiai Gergely és László greben-vári nemesek, valamint Stepanics Gergely fia glamócsi¹ nemes ember a magyar király pártjára állottak, a miért azután Lajos király megígérte nekik, hogy váraikat és javaikat «confirmabimus irrevocabiliter possiden-
das et in vestris conservabimus libertatibus consuetis». Egyuttal fölmentette őket a bosnyák

¹ Glamócs rendezett városi község, glamócsi járás, travnik kerület. 1984 lakosa van, a legközelebbi vasúti állomás, Bugojno, 109 km., Jajcától 68 kmnyi távolságban van. 040 m. magasan fekszik a tenger szintje felett. Erdős vidék, különben elég termékeny.

bán joghatósága alól.¹ E bosnyák nemesek tehát csakis a *magyar király külön kiváltsága alapján* szerezték meg a magyar nemességet. A bosnyák bán és később a király mint országának feje kifelé ugyan a szent korona hűbérese és ennek védelme alatt áll, de befelé ő a feje az összes bosnyák birtokosságnak, a vajdák és knézek felett, a mennyiben t. i. kellő hatalmat tud velök szemben kifejteni. A nemesség azonban a középkorban rendkívül megszorítja a királyi hatalmat, a mennyiben Tamás fia István király 1461-ben «Bosznia összes urainak és mágánásainak hozzájárulásával» koronáztatott meg. Ez a régi bosnyák nemesség tehát csakis a bánnal, a későbbi király közvetítésével áll összeköttetésben a magyar koronával. Annak közvetett tagja. Ez a viszony a bosnyák királyság megdőlésével gyökeresen megváltozik.

Az előkelő bosnyákok a tengerhez közelekvő vidékeken velencei területre menekülnek: Dalmátiába; egyrésztük a dalmát városokban a patricziusok között talál menedéket és azok között olvad fel. Sokan közülük a régi Szlavonia, a mai Horvátország területére menekülnek, nagy részük azonban otthon marad és az idők folyamán vallást változtatva megtartják birtokaikat.

II. Mehmed szultán, a «hódító», ugyanis nemcsak megerősítette a bosnyák nemességet birtokaiban, hanem még új jószágokat is adott nekik részben szabad birtokul, részben hűbérül. Nagyrészt patarénusokból állván a bosnyák főnemesség, az áttérés nem ment nehezen. II. Mehmed ideje óta majdnem minden szultán kiváltságokat osztogatott Boszniában és pedig 1. részint a török foglalás idejében török rendre áttért utódok számára olyan hűbéreket, a melyek tulajdonosaik kihalása következtében gazdátlanok maradtak; 2. érdemes katonáknak, tekintet nélkül származásukra ugyancsak efféle birtokokat, a miből magyarázható, hogy számos beg-család anatóliai vagy legalább is nem bosnyák eredetű.

Ezek a nemes családok kivétel nélkül viselik a beg czímet. A beg czim a hűbérrel egyetemben testvérére, fiára stb. szállt át. Egy ilyen timár (hűbér) birtokbavétele a szultán hozzájárulásától függött. A kisebb timárnak neve,

mint ismeretes, spahiluk, de ezzel nem járt a beg czim, csak a spahi vagy aga czim. Boszniában is érvényre jutott a keleti hűbérjognak az az elve, hogy nem a hűbér tárgya, hanem a jövedelem az irányadó.

Ujabb időben a török birodalomban személyes nemesség keletkezett, a mennyiben a beg (bej, bey) czímet bizonyos magasabb katonai vagy polgári hivatalnoki ranggal szerezhette meg az illető. Az ezredesi (miraláj) rangban álló katonai tisztviselők, valamint a kajmakámok, alezredek viselhetik a beg czímet, a nélkül, hogy ez külön adományozás tárgyát alkossa. Ez a szokás 1827-ben a janicsár-testület feloszlatása után jött divatba.

A timár (bármilyen nagyságú lett legyen, mint emlitők) elsősorban a birtokos testvérére, azután fiára, unokájára és végre unokaöccsére szállt át. (Bosnyákul: brat, sin, unuk, bratić). A távolabbi atyafiság és az asszonyok nem örökölhettek. Törvényes örökös hiányában a timár a szultánra szállott vissza.

Minden timáradomány és minden egyes timárörökség birtokbavételéhez a szultánnak külön bizonyoságlevele (berat) volt szükséges. Minden szultán trónralépése alkalmával új beratot állított ki és az elődök kiállította beratokat bevonnatta. A beratoknak ez a kicserélése II. Mehmedtől kezdve Abdul Hamid szultánig szakadatlanul érvényben maradt.

Ezen általánosságok után a föltett kérdést a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A «beg» czim jelentősége.

A beg-bej czim nem jelent európai értelemben vett nemességet. A beg a vezért, a kormányzót (ajan) és általában véve előkelőt jelent. A nemesség fogalma (nobilis) török nyelven nem fejezhető ki, mert e fogalom hiányzik az oszmán társadalmi tagozatból. Döntő bizonyíték erre vonatkozólag az 1608-iki zsitvatoroki béke XVII. cikkelye (eredetije latinul és törökül a bécsi cs. és kir. állami levéltárban). A nevezett cikkely azon magyar nemesek (nobilis) adómentességére vonatkozik, a kiknek török területen vannak házaik. A nobilis szó a török szövegben *نیشلرنک* *nemeslernek* van fordítva, azért mert más kifejezést erre nem tudtak és ezt a

¹ Anjoukori diplomáciai emlékek II. 487.

fogalmat csak Magyarországon tanulták megismerni.¹

A beg czimzés, ismételjük, ugyan nem jelent európai értelemben vett nemességet, de azért tény, hogy Bosznia és Hercegovinában:

a) 1463—1839-ig a beg czim, illetőleg a begméltóság Boszniában (különben Albániában is) a török államkormányzattól per consuetudinem örökletesnek ismertetett el;

b) hogy ugyancsak Boszniában és Hercegovinában 1839-től 1878-ig, tehát a régi középkori bosnyák közigazgatás átalakítása után az okkupációig, a beg czim ismeretes volt, használtatott és a régi beg családok utódai, úgy hivatalosan, mint társadalmilag begeknek nevezettek;

c) 1878 óta az osztrák-magyar kormányzat a beg rendet (a mely az 1910. tartományi önkormányzati szabályzatban mint a nagybirtokosság jele közvetve elismertette) czimében is tekintetbe vette.

Nagyjából tehát helyesen jegyzi meg Krccsmárik János, hogy a bosnyák hercegovinai begrendben egy bizonyos történetileg szerveződött, sui generis rendet lehet megállapítani. Ugyanez, ismételjük, áll a dél- és közép-albán bej családokra nézve is. A czim tehát örökletesnek ismertetett el és azoktól, a kik ezt jogosan viselik, el nem vitatható. Csak arról lehet szó, hogy ez a czim Bosznia és Hercegovina még nem tisztázott belső közjogi viszonylatai között miféle tartalmat képvisel? Az európai államok nemességi fokozatai a szóban forgó kérdésre nézve analógiákat nem szolgáltatnak. Némi utmutatást nyújt az osztrák kormány eljárása, mikor Velence megszerzése után a velencei *contek* rangbeli viszonyait szabályozta. E részben azt állapítja meg az illető szabályrendelet (Hofdekret 39,569—1816), hogy velencei conte csak akkor tekinthető nemesnek illetőleg grófnak, hogy ha az illető, vagy elődei a conte czimet a velencei köztársaságtól *hűbérbirtok adományozásával kapcsolatban* nyerte. A többi velencei conte czimére nézve az határozatott, hogy az osztrák monarchiában nemcsak hogy

grófi, de még nemesi fokozatnak sem tekinthető. (Hofdekret: 35,829—1824, 17,525—1827, 7039—1828). Határozott különbséget tettek a más nyelvekbe lefordítható Gróf: Graf és a nem definiálható conte czim között, (Hofdekret 27,809—1830) általános szabályul felállítván, (Hofdekret 4781—1837), hogy a volt velencei köztársaság conteja vagy marcheseje nem állapít meg nemességet. A ki a conte czimet grófnak fordítja, büntető határozmányok alá esik. (Hofdekret 13,432—1837).

A puszta conte czim *nemesi előjogok nélkül* természetesen csak abban az esetben engedélyeztetett, hogy ha az annak idején Velenczében a Libro d'oro dei titolati-ban bevezettetett. (Hofdekret 22,154—1841.)

Végezetül szabályként állították fel, hogy a conte czim csak fiágban örökölheto, (Hofdekret 28,567—1834) és hogy azt Ő felsége ex novo nem adományozhatja, minthogy ez az osztrák nemesi rendnek bizonyos anomáliájára vezetne. (Hofdekret 3894—1851).

Ugyanílyen határozmányok keltek a *pármai* conte czimet (Hofdekret 7762—1845), valamint az egyházi államokat illetőleg (Hofdekret 28,847—1838), melyre nézve kimondja a rendelet, hogy a pápai conte németre le nem fordítható és csak a *«conte romano»* elnevezés használható.

A mi a ragusai conte czimet illeti, egy felmerült eset alkalmából használata eltiltatott, minthogy a hajdani ragusai köztársaság «nemessége» semmiféle nemesi jogosultságot nem állapít meg. (Hofdekret 12,855—1848).

Ezzel ellentétben a milánói és mantovai hercegek adományozta conte és marchese czimek ilyenekül elismertettek, minthogy souverainjeik a német birodalomhoz tartozván, mint birodalmi vikáriusok elnyerték a plenitudo potestatis, miként azt a császár maga gyakorolta. (Hofdekret 40,411—1819 és 3825—1833).

Összefoglalván mindezeket, megállapítható, hogy a velencei conte czim nem jelképez grófi rangot, de még nemességet sem involvál, csak azon esetben, hogy ha a conte czim hűbérrel együtt adományoztatott és hogy azt csak fiágbeli leszármazottak örökölhettek.

Felfogásom szerint tehát a beg czim csakis azon, e czim viselésére jogosult családoknak, illetőleg azoknak, a kik ellentmondás nélkül vise-

¹ A XVIII. században a portánál a nemes bujdosók fiait beyzáde, bej-fiuknak nevezték. (Lásd *Karácson Imre*: A Rákóczi-féle török emigráció oklevéltára. Budapest 1911. 100. l.)

lik ezt a címet, adható meg tiszteleti czimképen; az ilyeneket anyakönyvi kivonatokban és egyéb hivatalos kimutatásokban begeknek kell nevezni. A megszólítás beg ur, de a nemesi megkülönböztetés, a *de* nem illeti meg a beget. Kivétel számba mennek a Mehmed Beg Kape-tanović utódai, a kik kivételesen «sine præiudicio» még az okkupáció első éveiben mint vaskoronások az osztrák lovagi rendbe emel-tettek.

II. Kiket illet meg a «beg» czim?

Elsősorban azokat, a kiknek családjában 1839 előtt a kapitányi méltóság örökletes volt. E családok utódai vagy *a)* okleveles leszármazással, vagy *b)* hiteles tanukkal igazolhatják le-származásukat. Ezek *föltétlenül begek*.

Bosznia és Hercegovina 1839 előtt tulajdon-képen régi szultáni kiváltságok alapján benszü-löttek vagy belföldiekké lett családok által katonailag kormányoztatott.

A tartomány élén állott a szultán kinevezte *walissi*, a kormányzó, Bosznia vezire és 3 lófarku pasája; székhelye Travnik. Külön udvartar-tása volt és külön közigazgatási személyzete, melyet a valik rendesen magukkal vittek, hogy ha más állomásra nevezték ki őket. Így történt aztán, hogy minden valinak saját külön irattára volt, melyet elmozdittatása után magá-val vivén, utódja előtt újra kellett a feleknek ügyeiket megkezdeni. Irattári kezelésről szó sem volt és így írásos kuttóje a török történe-lemnek vajmi kevés van. A vali alatt állott 2, későbbben 3—4 kétlófarku pasa (Travnik, Klissa, Zvornik, Szrebreicza), a janicsár-aga és a muselin Szarajevóban.

A főtisztviselők: a mufti, a kadi effendi, a rendőrfőnök és a helyőrségi parancsnokok kivé-telével, a beg címet viselték.

Az ország 49 kadilukra: törvényszéki kerü-letre oszlott, ezekben 72 vár volt. A kadilukok: élén — később kaza a nevök, — 24 örökös ka-pitány, 23 ajan, (helytartó, parancsnok) egy *ajan* (helytartó) és *kapitány* egy személyben, egy ka-pitány mint pasa, összesen 49 főember állott.

A kapitány az illető kerületnek katonai és pol-gári kormányzója. A kapitány magasabb rangot képvisel, míg az ajan tulajdonképpen csak a hely-tartó volt és körülbelül helyetteskerületi kormány-

zónak (vicebanus per analogiam) mondható. Mindamellett valamennyi kapitány és ajan a beg címet használta, azzal a különbséggel azonban, hogy a határszéli kapitányok megannyian örök-letesek voltak. Természetesen valami lényeges különbség a kettő között nincs.

Ezekről az örökös kapitányokról megkülön-böztetendő a mozgósítás esetén kiállított felke-lők, jelesül a szpahik vezére. A hűbéres lovas-sági kapitányok rendszerint begek voltak. Egy-egy ilyen szpahi-kompania 100—100 lóból állott. Vezette a begkapitány, egy bajraktar, mint zászlótartó, két oda-basa mint őrmester. Az ösz-szes szpahi kontingens élén állott az alajbeg, mint vezérőrnagy. Így aztán a spahik kapitá-nyai is beg-számba mentek, és e kapitányokat, a kik később a rendes török seregben ezredesi vagy alezredesi rangot nyertek, begeknek hiv-ták Boszniában is. Ebből látható, hogy Bosz-niában is kétféle a begek rendje, t. i. a *föltét-lenül örökletes* határőrvidéki kapitány-családok utódai 1839-ig és 1839-től 78-ig azok a czimze-tes legek, a kik a mushirtól vagy vezirtől a beg címet állásuknál fogva nyerték. Ha ezt a címet az illetőnek fia per usum használta, és ezt a család folytonos gyakorlat alapján kimutat-hatja, ez ellen sem lehet kifogást emelni. Minthogy azonban a beg czim nem jelenti az európai értelem-ben vett nemességet, a kérdés megállapításánál arra a szempontra kell helyezkednünk, hogy viselhetését miképpen lehetne szabályozni.

III. A «beg» czim igazolása.

Erre nézve két ut kínálkozik: vagy az or-szágbán lakó begcsaládok összeírása vagy pedig minden egyes esetben közigazgatási uton való megállapítás. Megkíséreltük — a mellékletben közöljük is, — mi is egyes igaz, hogy nem teljesen megbízható adatok alapján összeállítani a beg-családok lajstromát; ismételten megjegyezzük azonban, hogy e lajstrom hiányos és csak azért bocsátottuk közre, hogy azt majd annak idején azok, a kik e tárggyal tüzetesebben foglalkoz-nak, kibővítsék.

A mi a beg-családok összeírását illeti, rend-kivül nehéz feladat ez, de a legujabb (1910-iki) népszámlálás máris tekintetbe vette a beg-csa-ládokat. Valami nagy gyakorlati értéke ennek nem volt. Egyébként a birtok-kataszter is fel-

tünteti azokat a nagybirtokosokat, a kik beg-családokból származnak. Régebb időkben rendkívül nehéz volt születési igazolvánnyal bizonyítani a leszármazást és így a régi családok lajstroma gondos összeállítás mellett is fogyatékosan kerülne ki.

Azonban erre nincs is szükség, a mennyiben az egyes járásokban mindenki ismeri a begeket és a járási főnökök majdnem abszolút bizossággal megállapíthatják, hogy ez vagy amaz a beg tényleg beg számba jön-e, és viselheti-e a címet? Hamis címek használata Bosznia és Hercegovinában még ismeretlen. A nép maga a legjobban tudja, hogy ki az aga és ki a beg.

Egyébként a beg családok is tudják a magok származásukat, még ha legenda vegyül is a családi hagyományba. Ismeretes, hogy alfabéta országokban, a hagyomány nagy szerepet játszik, és a mi a *leszármazást* illeti, azok gyakran bámulatosan pontosan maradtak meg a családi öntudatban. A rangsort Boszniában a begek egymás között talán még szigorubban megtartják, mint Nyugat-Európa feudális köreiből. Ha valaki tehát azt állítja, hogy beg, azt háromféle módon igazolhatja: 1. vagy a népszámlálás, 2. vagy a kataszter, vagy 3. a járási főnök bizonyítványa alapján.

E fejtegetések eredményeként megállapíthatjuk a következőket:

1. A bosnyák-hercegovinai beg cím egy különleges, történetileg kifejlődött rendet jelent.

2. Ez a cím nem jelent sem osztrák, sem magyar nemességet, sem bármiféle nemesi jogosultságot nem involvál.

3. Az illető beg a föntebb jelzett módon igazolhatja a címhez való jogosultságát.

A hogy' értesültünk, ez a «címkérdés» fejtegetéseink értelmében oldatott meg.

*

A beg cím jelentésével kapcsolatosan említést kell még tennünk a bosnyák középkori nemességről is, a mennyiben az előbbiekben csak tételesen fejtegettük a kérdést. A középkori bosnyák nemesség általában véve *vlastela* (possidentes) vagy *boljari* (optimates) és a főnemesség *Velmože* magnates néven nevezetett. A nemesség a bán, később a király által kiváló szolgálatokért birtokkal megadományozott

rend, a mit oklevelekkel és feliratokkal lehet bizonyítani. A nemesi jószágot (nemesi birtokot) *baština-nak*, vagy *plemenitonak* nevezték. A nemesi jószág *minden* időkre, a hogy a szláv oklevelekben írva van, örök időkre «*viku vikoma*» adományoztatott és egyenes férfi ágon öröklődött át. Jószágvesztés esete csak felségsértés vagy halállal büntetendő bűncselekmény miatt állott be. De ez esetben is, mikép a régi magyar jogban is, a törvényes utódok örökjoga érintetlen maradt.

Nemes embernek a saját birtokán törvénykezési joga volt, ő maga pedig csak nemesi törvényszék előtt állott törvényt. A bogumilokra nézve a 12 sztrojniból álló bosnyák egyház papjai, dedjei, alkották a törvényszéket.¹

A bosnyák nemesnek *knez* volt a neve. A latin oklevelekben comes, az olaszokban conte. Megfelel különben a baro regni tartalmának. A knez címet eredetileg minden nemes ember viselte, még a királyi hercegek is, míg a zsupán cím vagy vajda (vezir) eredetileg hivatalos méltóságot jelentett és nem nemességet.

Midőn *Tvrtko* I. István 1377-ben királylyá koronáztatott, még pedig I. Lajos királyunk beleegyezésével, főnemességet alkotott, Velmoža rusaga, vagyis magyarán *országos* nemességet, a mennyiben a legkiválóbbaknak a vajda méltóságot adta. Így keletkeztek aztán a hirneves vajda nemzetségek: a Koszacsák, a későbbi hercegovinai duxok, a Horvatinicsok rokonai a Subicsok, a Vojszalicsok stb. E nemzetségekben a családfő vajdának nevezetett. A többi a knez címet viselte. Két bosnyák nemzetség, a Koszacsák és a Horvatinicsok (Hervoja), megszerezték a hercegi méltóságot de ez csak a családfőt illette, a legidősebb fiú a vajda (vojvoda), a többi a knez címet viseli.

Ámbár csak kevés adat áll rendelkezésre, mindamellett bizonyos, hogy a bosnyák királyság jogtörténelmi fejlődésében számos magyar vonatkozást tüntet fel. Osztója király 1400-ban kelt oklevelében olvasható, hogy Lajos király egy 24 tagból álló bizottságot küldött ki Livno megyébe, hogy megvizsgálják, mely nemesi birtokok és mely kincstári birtokok vannak azon

¹ A bogomil (patarén) felekezet az előkelő családok hite volt.

a területen. 1463-tól 1527-ig Boszniának magyar részében vagyis a jajczai bánságban már a magyar jog (a régi *horvát* jog is akkor simult a magyar joghoz) van használatban. Kétségtelen tény, hogy a törökök Bosznia elfoglalása után a vajda és knez címet elismerték. A törökök a magyar király szuverénitását sokkal közvetlenebbül gyakorolták bosnyák területen, de elismerték *az összes eladdig fennállott* jogokat és intézményeket. Elismerték a régi családok birtokait mulknak, vagyis ottoman jog szerint is *szabad* birtoknak.

Truhelka kutatásaiból tudjuk, hogy Boszniát a törökök az *Erzi haradzsia* kategóriájába sorozták és a birtokosokat tekintet nélkül arra, hogy keresztények vagy áttértek az iszlámhoz, ugyiszólván jószágokkal ősi módon *szabadon rendelkező* birtokosoknak ismerték el. Az iszlámra áttért családoknak az az előnyük volt, hogy a harácsot elengedték nekik. De azért a harácsot fizető keresztények is *szabad* birtokosok voltak, sőt a török átvette a szláv baština kifejezést is. Megmaradt a vajda cím is, mint várparancsnoki intézmény. A szandsák-beg

helyettese rendszerint egy vajda volt. Hogy a törökök régi bosnyák családok ivadékait helyezték magas állásokba, ismeretes tény. Mindamelllett tévedés volna hinnünk, hogy ezzel a török államalkotmány akkoriban a *nemesség* fogalmát elismerte. Meghagyta a régi családok kiváltságait és azontúl nem törődött velük. Valószínű az a feltevés is, hogy a knez cím későbbben a beg címmel helyettesített.

Ugyancsak érdekes vonás, hogy a beg családokban az asszonyok mindig férjeik előnevét viselték, begovica címmel, s mint régen, ma is nagyon ügyelnek arra, hogy egyenrangú házasságot kösenek. Beg leány nem beggel nagyon ritkán lép frigyre. Boszniában is megvan az a szokás, hogy előkelő begcsalád kislányait hanuma, asszony címen szólítják.

Végezetül még csak röviden utalunk a Közép-Albánia és Dél-Albánia bej-családaira, melyeknél a középkori jelleg még ősből formájában maradt meg. E tekintetben akkor tudunk majd világosabb képet nyújtani, hogy ha az albán oklevéltár teljesen elkészül.

Bosznia és Hercegovina nevezetesebb beg-családjainak lajstroma:

A család		Jelenlegi lakóhelye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfejek nevei	régebbi neve, származása				
Fadilpašić Mustaj beg Omer „ Mahmud „	Anyai ágon e család a Tičinović-októl származik; apúl Azsiából. Viselik a Serifović nevet is, mint Ali (serif) utódjai	Szarajevo	Tičinović tuzlai kerület, kladanji járás	6—700	Fazli basa, Bosznia kormányzója, a most élő begok atyja, nagybátyja: Sejfibeg Fazlagić után kapta örökbe a beg-címet
Hrasnica Ahmed beg Mustaj „ Abdr-Selam „ Muharem „ Mahmud „ Halil „	Az Ostoić-családból származnak, mely eredetileg Jablanovićnak nevezetett és Trebinjében székel (Családi hagyomány)	Szarajevo	Ostoići helység Presjeni mellett a szarajevói kerületben	40—50	Az Ostoić, eredetileg Jablanović család I. ága II. ága
Turhanija Mustaj beg Mehmed „ Ali „ Muhamed „		Szarajevo	—	10—12	

A család		Jelenlegi lakóhelye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása				
Kulenović Idriz beg	Állítólag Kulinbántól származnak	Szarajevo	Ključ a bihaći kerületben	20—30	Ezen kívül laknak még Kulenović-begek Petrovacban, dolnji Vakufban s Jezeróban. 1880-ban s 1883-ban hiába kerestünk náluk magyar királyoktól származó okleveleket
Filipović Ali beg Jusuf beg, ez utóbbi ügyvéd	Állítólag a régi Filipovićoktól származnak	Szarajevo	Zagorje a fočai kerületben; a nagy hódítás előtt Glamoč a travniki kerületben: «Filipovića odžak» falu	2—3	A hagyomány azt tartja, hogy a nagy török hódítás idejében három Filipović testvér élt, kettő Magyarországra vándorolt, a harmadik az izlamra térvén, alapítója lett a Filipović beg-családnak
Babić Mustaj beg	Hasonló nevű családtól	Szarajevo	Nišat a rogticai kerületben	Elszegényedtek	A czoborczei Babics-család, Varasd-megyéből ered
Glodjo Mušan beg Avdi « Hašim aga	Ismeretlen	Szarajevo	Livno a travniki kerületben	20	Nem tudni, vajjon ez a család a török hódítás idején meg volt-e már?
Muzaferija Hafiz beg	«	Szarajevo	Szarajevo	5	«
Ćemerlić Mahmud beg Osman « Husein « Ibrahim « Omer «	A régi Ćemerlić családból eredeztetik magokat	Szarajevo	Szarajevo	8	«
Dženetić Zami beg Fejzi « Said « Mehmed «	Állítólag a Rajkovićoktól származnak	Szarajevo	Neretva vidéke Konjica mellett	10—15	Raj bosnyákul dicsőség, töröktől dzenet
Mutevelija Hadži Asimbeg	Korča falu a szarajevoi kerületben	Szarajevo	Korča	20—30	Állítólag a török hódítás idejéből származik
Halilbašić Sali beg Rizvan « Husein « Ibrahim « Avdi «	Állítólag Kotorija volt a nevük	Szarajevo	Kotorac nem messze Szarajevótól	100—110	Régisége bizonytalan

A család		Jelenlegi lakóhelye		A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet	
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása						
Novalija Mehmed beg Ibrahim « Atija « Hussein « Osman «	Régi család		Szarajevo		Az Unnamenti Novi	10	Régtől fogva Szarajevoba költöztek
Čengić Ali basa Hasan beg Osman «	Még számos Čengić-családbeli lakik Cvibin, Kremin, Podgora és Foča vidékén	Čengić	Szarajevo		Eredetileg Utiskolina vidéke a szarajevói kerületben, Jelašće Foča kerületben, később Lipnik a gackói kerületben Hercegovinában	400-on felül	Hagyomány szerint anatóliai török eredetű. A Čengić-családnak egy ágát Kutalijanának nevezik, Kuta falváról, mely Kalinovik mellett van
Dervis beg Hussein « Bekir « Hasan « Tahir «			Foča vidéki helyeken				
			Szarajevo				
Zečević Zaim beg Hasan « Čamil « Ibrahim «	Zečević		Visoko		Valószínűleg Visoko	30—40	Allítólag régi, a török hódítást megelőző időből származnak
Moštro Mehmed beg	Moštro		Moštro		Moštro falu a visokai kerületben	5	«
Alajbegović Ibrahim beg	Tvičinović később Alajbegović		Kakanj	Visokoi kerület	Tvičinovići az Kladanji járásban	10	A Tvičinovići-k még a török foglalás előtti időkből származnak
Delibašić Hussein beg Hasan «			Bičér				
Bašagić Osman beg			Doboj				
Šahinpasić Osman beg Hajdar « Ibrahim « Šakir «	Állítólag a Sokolovićoktól erednek (Šahin tör. sólyom = bosny. Soko)		Glasinac	Rogaticai kerület	Glasinac	60—80	Állítólag a Šalmipasićokkal egy törzsből erednek
Brankovići Zejnil beg Muhamed « Mustaj « Ali « Nuri « Ahmed « Sali «	Brankovići		Kovanj Rogatica mellett	«	Brankovići selo Rogatica mellett	15—20	Hagyomány szerint Vuk Branković szerb deszpotától származnak
Tanković Šemši beg Nuri «	Tankovići		Rogatica	«	Rakitnica a Glasinac kopoljen	40	Foglalás előttiek

A c s a l á d		Jelenlegi lakó-helye		A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása					
Sierčić Durmiš beg Bekir „ Omer „ Smail „ Hilmi „	Sierčić később Ponorci	Rogatica	Rogaticai kerület	Sierčići falu és Ponor Rogatica mellett	10—12	Foglalás előttiek
Babić Mustaj beg Džafer beg Derviš beg Sulejman beg Omer „	Babići	Nišeta „ Vrh Prača Sokolovići		Glasinac	10	Hagyomány (!) szerint néhány bosnyák bán eredt a családból
Sokolović Seifi beg Mustaj „ Ali „	Sokolovići	Sokolovići Rogatica		Sokolovići a rogaticai járásban	4—5 10—15	A foglalás előtti időkből Zvornik 1464 védelmében részt vettek őseik
Bukovica Mustaj beg Ahmed „	Bukoc	Gorazda Rogatica		Gorazda a sarajevo-i kerületben	10—15	Hagyomány szerint, a török foglalás előtt Bukvának hívták e családot
Fidahić Hadži Osman beg Mehmed „ Ali „ Jussuf „ Ibrahim „ Mehmed „	Vidajić	Zvornik, Bjelina, Gradačac		Zvornik vára	3—400	A foglalás előtti időkből Zvornik (1464) védelmében részt vettek őseik
Ajanović Mustaj beg	?	Bjelina		?	50—60	Hihetőleg a foglalás után
Zovičan Sensi beg	Zovičan	Brčka		Zovik a brčkai járásban	40	A foglalás előtti időkből, nevöket Zovik helységtől eredeztetik
Tuzlić Semši beg Bahi „ Tosum „	Tuzlić	Dolnja Tuzla		Dolnja Tuzla	500 felül	E család elődei állítólag Budáról származtak be, az 1686 budai várbevétel után

A c s a l á d		Jelenlegi lakóhelye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása				
Gradašćević Hadži Muhamed beg Emin „ Reuf „ Bekir „ Ibrahim „	Gradašćević	Gradačac	Gradačac vára	1000—1200	A foglалás előtti időkből. Az 1830. felkelésben tűnt ki Hussein bég
Pašić Ibrahim beg	?	Gračanica	?	4—5	Foglалás utániak
Čamil illetőleg Fazlipašić Sali beg Mustaj „ Nuri „	Maglajci	Maglaj	Maglaj	300	Ismeretlen
Begovići Hadži Jusuf beg	?	Dervent	?	500	„
Kapetanović Hadži Osman beg	?	Dervent	Vranduk	200 felül	A foglалás előtt, állítólag vranduki kapitányok voltak
Alibegović Derviš beg Jehim „ Rustem „	Kobašlije	Dervent	Kobaš	300 felül	Eredetökről nem tudni, Kobaš helységről nevezik őket Kobašlijeknek
Ajanović Hamdi beg Mehmed „	?	Tešanj	Tešanj	150 felül	Ázsiai eredetűek, 300 éven túl laknak már Boszniában
Smailbegović Hadži Fehim beg „ Ago „ „ Mehmed „ Effendi Sabit „	?	Tešanj	Tešanj	2—300	„
Gjoulagić Hamza beg Hadži Bakir „ Derviš „	Gjoulagić	„	„	300	Buda visszafoglalása után jöttek Boszniába, a család ősei közé számítja Gjoul-babát, (Gül-baba) a budai mecset szent alapítóját
Kapetanović Mehmed beg Ali „ Sulejman „	?	„	Ismeretlen	150 felül	Elődeik Ázsiából jöttek
Selimović Sulejman beg Hifzi „	?	Prnjavor	Vareš Banjaluka mellett	150	Ismeretlen

A család		Jelenlegi lakóhelye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása				
Namanbegović Hadži Mehmed	?	Doboj	?	50—60	Kétszáz év előtt Ázsiából jöttek
Kapetanović Hadži Mehmed beg Osman beg fiai	?	«	?	100	Ismeretlen
Begović Ibrahim beg	?	Derventi járás Odžak	?	120—130	A foglalás után
Džinić Ibrahim beg Sakir « Husref « Raghib « Ahmed «	Džindić	Banjaluka	Banjaluka	500-nál több	A Džinić-család törzsfészke a hagyomány szerint Sokolacban, Ragusa mellett volt
Kapetanović Dervis beg Rasmi «	?	«	«	100	Valószínűleg foglalás utániak
Djumišlić Fehmi beg Muharem « Ali «	Djumišlić	«	«	400-nál több	Ismeretlen
Ibrahimbegović Smail beg Muharem «	?	«	«	50	«
Beglerbegović Bahti beg	?	«	«	200-nál több	«
Ibišagić Danial beg Abdi «	?	«	«	150	«
Cerići Sulejman beg Zaim «	Cerići néha Cerovići	Novi	Novi a banjalukai kerületben	40—50	Hagyomány szerint a foglalás előtti időkből származnak
Kapetanović Hasan beg Sulejman «	Dubica	Dubica	Dubica a banjalukai kerületben	150—200	Nem tudni
Kozarac (Kapetanović) Bećir beg	Kozarac	Kozarac	Kozarac a prjedorijárásban (réggen Szana-megyében)	Elszegényedtek	A foglalás előtti időkből

A c s a l á d		Jelenlegi lakóhelye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfelek nevei	régebbi neve, származása				
Ibrahimpasić Hasan beg	Ősök Sarkos Ibrahim basa, Bosznia kormányzója volt	Bihać	Bihać	15	A foglалás után lett urrá
Alajbegović Mehmed beg	?	«	«	25	Eredetét nem tudni
Kulenović Sulejman beg Sali «	Állítólag Kulen (Kulin)bántólszár-maznak	Petrovac	Ključ a bihaći kerületben	80	Állítólag Kulen bán (1180) az ősök. Kulenović Idrizbeg Szarajevóban lakik. Említők előbb is
Mehmed «		Dolnji Vakuf		20	
Mustaj «		Gjulahisar. Jezero a jajcei ker.-ben; régen magyar vár		30	
Haračlić Mehmed beg	?	Dolnji Vakuf	Skopje (dolnji Vakuf)	30	Nem tudni
Ljubović Osman beg Ahmed begović Bećir beg	Ljubović	Nevesinje	Nevesinjeben laknak ember-emlékezet óta	40	A családnak eredetileg más neve volt. A Ljubović név csak a foglалás utáni időkben keletkezett. A hagyomány szerint Ahmed begnek szeretőjétől (Ljuba) származik mai vezetéknévük
Muhamed «		Bjelina		?	
Omer « Sali «		Stolac		?	
Hajdar « s többen		Bilek, Klenak s Dabar		10—15	
Redžepasić (Ali és Bašagić) Ibrahim beg Daut « Sulejman «	Redžep basa 280 évvel ezelőtt Bosznia kormányzója volt; elesett a drebnjaki ütközetben	Nevesinje, azután Szarajevo	Nevesinje	50-nél több	A család a foglалás előtti időkből ered. Átvérén az iszlámra, egy ősök kitűnt a gabellai csatában. A szultán ezért a beg-czímet adományozta neki s megtette Herczegovina helytartójának. Családi hagyomány
Muslibegović a családtagok neveit nem tudjuk	?	Nevesinje	Nevesinje	30—40	Musli beg, Redžep basa testvére volt, ennek a nevét viseli most a család, mely különben egy törzs a Redžepasićokkal
Čelebić Osman beg Ali effendi	Čelebije	Nevesinje	Nevesinje	5—6	Ősök Bajazid szultán idejében jött Nevesinjebe, hol a Bajazid-mecsetet építé s megtelepedett. A beg címet 220 év óta viselik
		Mostar		3—4	
Hasanbegović Bećir beg Sali «	?	Gacko	Gacko	10	Foglалás utáni család
Mulali «		Muljani Gacko mellett		10	

A c s a l á d		Jelenlegi lakó-helye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása				
Tanović Dervo beg Mula „ Tahir „ Ibrahim „	?	Gacko	Gacko	80—100	Hagyomány szerint a foglалás előtt már szerepelt
Zvizdić Mula Ali beg Mujo bajraktar Suljo Mehemed beg	Sanković alias Zvizdić	Gacko	Gacko	80—100	„
Abdić Halil aga Ibrahim	?	Bilek	Bilek	?, de vagyonos	Régi család, de nem tudni mely időből való
Voćinci Hussein aga	Ovćinić	Bilek	Bilek	„	Foglалás előtti család
Kapičić Hadžija	Kapići alias Kapičić	Bilek	Bilek	„	„
Resulbegović Muhamed beg Avdi Rahman „	?	Trebinje	Trebinje	80—100	?
Defterdarević Ahmed beg	A Resulbegovićok egy ága, ősök defterdar, kincstartó volt; innen a név	Trebinje	Trebinje	50—70	„
Brašković Hussein effendi	Braškovići	Trebinje	Trebinje	?	Foglалás előtti család
Šehović Fejzaga	?	Trebinje	Trebinje	„	Régi család, eredetét nem tudni
Serdarević Alaga	?	Ijubinje	Popovopolje a Ijubinjei járásban	20—30	?
Grebi Hadži Osman	Grebi	Ijubinje	Grebi falu Gub. járás	30—40	?
Derviš aga		Mostar		40-en felül	
Rizvanbegović Rizvan beg Abdi „ Zulf aga Derviš „	Stočevići	Stolac	Pješevac a stolaci kerületben	300-on felül	Ali basa Rizvanbegović Hercegovina híres kormányzója; fia Rizvan basa mosztari kerületi előljáró musiszarif volt

A c s a l á d		Jelenlegi lakóhelye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bir	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása				
Šarići Smail aga Mehmed beg	Šarić	Stolac	Raškopolje vára a županjaci járásban (Duvno) a travniki kerületben	10—15	Igen régi család, a foglalás előtti időkből való járásban
Behmen Muhamed veliki (a nagy) Mahmud mali (a kicsi)	220 év előtt Ázsiából vándoroltak be	Stolac	Stolac	20—25	220 éves nemesi család
Opijač Mehmed aga	Opijač	Dubrava a stolaci kerületben	Opijač faluban a Velež alján van ősi fészük. Nevesinjei kerület	5—6	Hagyomány szerint egy Opijač udvarmestere volt István hercegovinai nagyvajdának
Kapetanović (Ljubušak) Mehmed beg kormánytanácsos	Ljubušak néha Vitinski	Szaraievo	Vitina vára Ljubuški mellett	2—300	A foglalás előtti időből való. Széppapjok Mehmed basa Laudon ellen harczolt, Novinál elfogatván Pozsonyban halt meg. A K. Ljubušakok Ljubuški várának várnagyai voltak.
Ibrahim beg kajmakam		Mostar			
Osman beg Bećir		Ljubuški			
Dizdarević Derviš effendi Zaim beg	?	Ljubuški	Ljubuški	20—30	Foglalás előtti család. Elődeik Ljubuški várának kulcsait őrizték; innen nevük: <i>Dizdar</i>
Kadragić Mujaga és néhai Osman beg fiai	?	„	„	10—15	Eredetüket nem tudni
Džabić Hadži Ali effendi Hussein „ Muhamed „	?	Mostar	Mostar	40—50	„
Hadži Omerović Ahmed beg Omer „ Ibrahim aga	?	„	„	20—30	„
Alajbegović Muhamed beg Mujaga Fezlaga Sali effendi	?	„	„	80—100	„
Dizdari Alaga	?	„	„	10—20	„

A c s a l á d		Jelenlegi lakó-helye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfelek nevei	régebbi neve, származása				
Behlili Sali aga Ahmed „	?	Mostar	Mostar	40—50	Ázsiából vándoroltak be 200 évvel ezelőtt
Bakanović Hadži Muhamed aga Ibrahim „	?	„	„	25—30	Nem tudni, hogy a foglалás előtt nemes volt-e?
Velagići Ahmed beg s számosan	Velagići	Blagaj	Blagaj eredeti- leg Žadvarje Dalmácia sinji kerületében	100-on felül	A legrégibb foglalás előtti családok egyike. Egy Nuh beg Velagić állítólag magyar királyi diplomát bír. (Hír! Szerző)
Repovci Mustaj beg Osman „ Avdi „ Ahmed „ Nuh begović	Repovac	Repovac Konjica mellett	Repovci	50—60	A foglalás előtt már nemes
Surković Sulejman beg Ibrahim „ Ferhad „ Said „	Surković	Bjelemić	Odžak Bjelemić konjicai járás	60—70	Foglалás előtti nemesek
Buljina Bekir beg Derviš „	Buljina	Konjica	Buljina falva a konjicai járás	Elszegé- nyedtek	„
Jazići Mustaj beg Arslan „ Džafer „	Jazići (Jahšići)	Foča	Foča	Elszegé- nyedtek	„ (állítólag tatár ere- detűek)
Firdus Ibrahim beg	Firdus	Livno	Crnilug s Čelebić a livnoi kerületben	?	Foglалás előtti nemesek
Zdralović Ibrahim beg Osman „	Zdralović	dolnji Vakuf	Zdralović Bu- gojno mellett	20—30	Foglалás előtti
Kopčić Osman beg Mehmed „	Kopčić	Kopčić falva a prozori járásban	Kopčić vára a Rama vidékén	Igen gaz- dagok	E család a legtekinté- lyesebbek egyike. Egy Kopčić a Kopčevana területét valamely len- gyel herceg elfogató- sáért kapta; sírja Kop- čić mellett máig is lát- ható. (Hagyomány)
Bišćević Osman beg Sulejman „	Bišćević Bihać előtt	Bihać	Bihać vára (Kula velika Zabela)	100—150	Foglалás előtti nemesek

A c s a l á d		Jelenlegi lakó- helye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bír	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása				
Pervanagić Sulejman aga Osman „	Ljubomiri	Trebinje	Ljubomir vára a trebinjei já- rásban	20—30	Foglalás előtti nemese
Kositerovići neveik nem ismere- tesek	Kositerović	dolnji Vakuf Skoplje	—	?	„
Miralem Halil beg Arif „ Osman „	Despotovići (?)	dolnji Vakuf travniki kerület	Jajanići, bu- gojnoi járás	250	Foglalás utáni család; állítólag a Despotovi- ćok egy ága
Ljubunčići Ahmed beg unokái	Ljubunčić	Livno	Ljubunčić falva a livnoi járásban	?	Foglalás előtti nemese
Krejići Ibrahim beg Sulejman „	Krejići	Travnik Ljubuski	Krejinđvor, dolnj. Brotnje a ljubuski jár.	?	Foglalás előtti időből
Kukavičić Avdi beg Mustaj „	Kukavičić, Ru- kavica	Travnik	Kukavičići falva travniki járás	„	„
Zlatarović Avdi aga fiai	Zlatorović	Szaraievo	Szaraievo	10—15	„
Sulejmanpašići Ali beg A Sulejmanpašićok- tól származnak:	Despotović (?)	ma Szaraje- voban	Gornje Skoplje bugojnoi járás travniki ker.	50-en felül	Hagyomány szerint a régii Despotović csa- ládólszármaznak. Va- lőszinűleg csak a fog- lalás után lettek be- gekké. E régi család Ali basától származik, ki II. Mehmed szul- tánnal jött Boszniába s ott meg is telepedett. Nevük Sulejman basá- tól ered, ki Bosznia kormányzója volt. E család 6—7 kormány- zót adott az országnak s a legelterjedtebb nemes család Boszniá- ban. A hagyományban van történeti mag
a) Bušatlija Mehmed beg	„	Vesela straža	„	40	
b) Idrizbegović Sulejman beg Osman „	„	Kupres	„	50	
c) Haračlić Ibrahim aga	„	Ponečje	„	15	
d) Smailbegović	„	Glavica	„	?	
e) Zaimbegović	„	Bugojno	„	?	
Bahtiarović Mustaj beg	?	Jajce	Jajce	20—30	Nem tudni
Džabići Hadži Sulejman beg Mustaj „	?	„	„	100	„

A c s a l á d		Jelenlegi lakó-helye	A család törzshelye	Jelenleg hány kmet (jobbágy) telekkel bir	Jegyzet
mostani neve, a családfők nevei	régebbi neve, származása				
Hafizadić Šerif beg Mahmud «	?	Travnik	Jajce	300	Nem tudni
Teskeredžić Muharem beg Hamdi « Sali « Ibrahim «	A Kapetanović Ljubušak család- nak egy ága	«	Ljubuški	100-on felül	Foglalás előtti család

E lajstrom egyes neveire nézve néhány tájékoztató megjegyzést kell tennünk. A sok «Kapetanović» név onnan ered, mert a család valamely őse valamely megerősített hely parancsnoka volt. P. o. A dubicai-begeket Kapetanovićoknak hívjuk, mert ősük Dubica parancsnoka volt; a Kozarac-begek neve ugyancsak Kapetanović, mert Kozarac várában parancsnokoskodott elődjük.

A Džinić vagy Džindić név Dzinbašától származik, vagyis a kopjavezők parancsnokától.

Ajanović = Ajan, vagyis előljáróféle.

Pašići = a Paša szótul, mert ősük basa volt Fazlipašić, Šahinpašić, Camilpašić stb.

Fidahić a fidahije szótul, a mely áldozatkész jelent, de származhat a Vidajić szláv szótul is.

Beglerbeg a begek parancsnoka, Beglerbegović.

Agá = jancsár hadnagy.

Bašaga = a jancsár agák parancsnoka, Bašagić.

Turhan = tatár törzs, mely a foglaláskor jött Boszniába, egy verzió szerint az Ostoićoktól származnak.

A paša (basa) czimet következő hivatalnokok viselték:

Mir-ul-amera = közigazgatási főhivatalnok (tábornoki rang).

Miri liva (vezérőrnagy).

Miri miran (a kormányzó adlatusa).

Beglerbeg (polg. állás is).

Ferik (altábornagy).

Vezir (polg. állás is).

Musir (táborszernagy).

Nagyvezir (Sadrazán, helytartó).

Serdar (tábornagy).

Az itt felsorolt családok jelenleg is virágznak, a nevezetesebb kihalt családok következők: *Todorovici*, Čajnicában laktak, török kutfők egy Alaj beg Todorovićot említenek.

Malkoč. Prozor vidékén (Rama).

Vuč. Mehmed paša Vuče bosnyák helytartó volt (Foča).

Vžegović. Nehány parasztrenden lévő mohamedán Vžegović ma is él Foča körül, de a híres beg-család kihalt.

Kusače = Kosača = Kosačić. Nehány ily nevű nem beg-család Rogatica körül él.

Kukavica. Törzshelyök Travnik. Mehmed paša Kukavica Szarajevóban épített džamiját. Keresztény Kukavićok, Kuhavčićok Banjaluka körül élnek.

Dukatari. Hajdan hirneves család. Travnikban egy török temető neve ma is: «Dukatarevo groblje».

Sokolovici. Egy Sokolovici nevű beg-család ma is él.

THALLÓCZY LAJOS.

LOVAGRENDKERESZTEK A MAGYAR HERALDIKÁBAN.

Pár évtizeddel ezelőtt, a középkori magyar pecsétek tanulmánya, rávezette a szakférfiakat ama feltevésre, hogy az azokban gyakran előforduló pólyák, osztások és patriarcha-keresztek, nem az illető pecsétulajdonos: nádor, ország-bíró vagy főispán családjának czimerrészletei,

hanem az ország czimeréből átvett czimeralakok, melyeket az illető országnagy, vagy annak le-származói hatalmi jelvény gyanánt viseltek czimerpaizsaikban.

Ezen nézetet a heraldikával foglalkozó szak-férfiak általánosságban elfogadták.

De később egyesek még tovább mentek. — Nemcsak a pólyákat és osztásokat, hanem a czölöpöket és hasításokat is hatalmi jelvényeknek vették,¹ kivált ha azok színei, miként az ország czimerében, vörös és ezüstben váltakoztak. A heroldalakok ilyen összekeverése már épen olyan tévedés volt, mint a midőn minden középkori magánczimerben előforduló keresztet, legyen az akár egyszerű, akár kettős kereszt, mások szintén hatalmi jelvényeknek tartottak.²

A patriarcha-kereszt mellett, mely tényleg hatalmi jelvénynek tekintendő, — többször előfordul középkori pecséteinken és egy sirkövünkön is — már nagyon korai időkben, a keresztnek egy más alakja az u. n. egyenszáru talpas kereszt. (Tatzenkreuz.) Ezen talpas kereszt sem tartozott a pecsét tulajdonos családi czimeréhez, hatalmi jelvény sem volt, ez a középkorban virágzó lovagrendek, különösen a Johannita-rend jelvénye volt.

Nálunk, lovagrendjelvények viselésének nyoma már nagyon korán mutatkozik pecséteinken. Nagyon korai példának felhozhatjuk legrégibb pecséteink egyikét: Buzád bán fiainak pecsétjét az 1235. évből,³ a hol paizs nélkül, a pecsét kör alakú mezejére vésett bölényfej szarvai közé van a lovagrend keresztje illesztve. Az utódok is közvetlen leszármazók egyike, másika, ezen lovagrendjelvényt felvette vagyis inkább bennhagyta czimerében, mi engemet is azon tévedésre vezetett, hogy azt a nemzetségi czimerekről írott művemben a Buzád nemzetség ősi czimerébe, mint annak egy tartozékát én is felvessem.

Nyugaton a középkorban bizonyos szabályok határozták meg, hogy a lovagrendjelvények miként alkalmaztassanak családi czimereknél? Ezen szabályok az évszázadokkal változtak. — A legrégibb elrendezés az volt, a melyet Buzád bán fiainak pecsétjénél bemutattunk, ehhez társul az, a hol a pecsét mezején a családi czimeralak paizsba van foglalva, de a rendkereszt kimarad a paizsból s az a czimerpaizs felső keretének közepére van illesztve, a keretre helyezve vagy lebegőn. Ennek egy ritka példája nálunk

a Dózsa nádor pecsétje az 1322. évből,¹ hol a kereszt nem csak a paizs felső karimájának közepén látszik lebegőn, hanem a paizs mellé elől-hátul alkalmazott zászlók mindenikén négy-szeresen.

Nyugaton a XIV. század beálltával (1312, 1315.) a rendkereszt belé került a paizsba, lebegőn, de előkelő helyen: a paizsfő közepén, vagy felül a jobb sarokban. Mi nálunk erre is találunk egy elég korai példát Nagymartoni Pál 1322. évi pecsétjében,² a hol a rendkereszt a sas közvetlen a jobb szárny könyöke felett lebeg. Van Nagymartoni Pálnak egy másik nagy pecsétje 1328. évből, ezen a czimerpaizsban a sasnak minl a két szárnykönyöke felett lebeg egy talpas kereszt.³

Ide sorozható Tornay János sirköve is a tornai templomban⁴ az 1406. évből, a hol a rendkereszt a czimerpaizsban lebegőn a paizsfő közepére van illesztve. Ezenkívül ott van az a sisakdiszt alkotó vadkanfej nyakán is. Ezen vadkanfej a homlokán függélyes irányban törrel van átütve, ezen tör markolatának végtagját is egy ügyesen és tetszetősen oda alkalmazott rendkereszt képezi.

Külföldön, az ezen sirkő korát követő időkben, ismét egy más szokás tűnt fel, a rendkereszteknek czimerpaizsokba való ábrázolásánál. A czimerpaizs jobb felső sarkába egy kicsiny paizsot alkalmaztak, különösen a német lovagrend jelvényével. Nálunk ezen sirkő korát követő közeli időben már nem tapasztaljuk azt, hogy a rendkereszteknek czimerpaizsokba való alkalmazásánál, azt valami kitüntető, előkelő helyre igyekeztek volna juttatni, — mindig lebegőn látjuk, mint a czimeralak kíséretét s legtöbbször a paizsnak alsóbb részén, tehát alárendeltebb helyén elhelyezve. Így látjuk ezt Solyagi Sebestyén altárnokmester 1424. évi pecsétjénél.⁵

A XV. század beálltával, nyugaton két paizsot állítottak egymás mellé mint egyenrangukat. Ezek egyikében a családi czimer, a

¹ Turul XXII. 94. l. Héder nemzetségnél.

² Turul XXV. 65.

³ Nyáry Albert: A Heraldika alapvonalai 139. l.

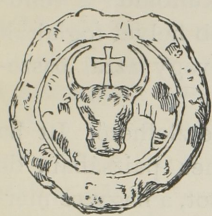
¹ Nyáry A. Heraldika VI. tb. 58. ábra.

² Turul. XXI. 55.

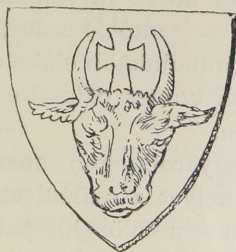
³ Bárczay O. A heraldika kézikönyve. 141. l.

⁴ Nyáry A. i. m. 76. l.

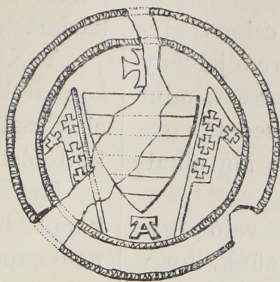
⁵ Siebmacher Suppl. 76. tb.

1

2

3

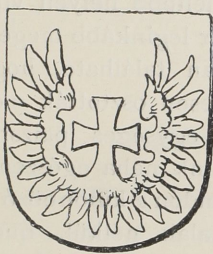
4

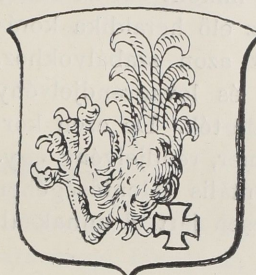
5

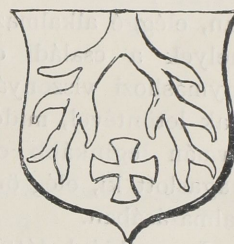
6

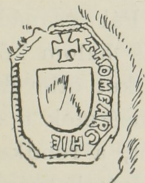
7

9

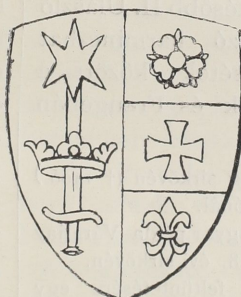
10

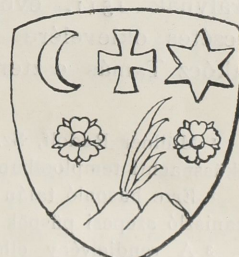
11

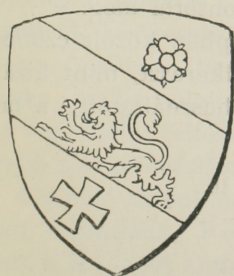
12

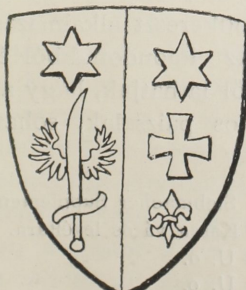
13

14

15

16

17

18

3*

másikában a rendkereszt volt.¹ Ez volt az utolsó elrendezés az élő heraldika korában.

Még későbbi rendezés volt a czimerpaizs négyelése, hol a családi czimer és a rendjelvény váltakoztak s végül a hol a rendkereszt, mint a négyelt családi czimerpaizs, kiszélesedett egymást keresztező osztó és hasító vonala jön alkalmazásba.²

Az elrendezésnek korszakonként való egybehangzása arra enged következtetnünk, hogy nyugaton a lovagrendjelvények heraldikai elhelyezését koronként maga a rend tanácsa határozta el.³

A magyar heraldika — miként azt az eddig idézett példákból lássuk, az élő heraldika korában, eléggé alkalmazkodott azon szabályokhoz, melyek a családi czimer és lovagrendjelvény egymáshoz viszonyát rendezték. De ezen korszak letűntével, midőn czimer, rendjelvény egyformán leginkább ornamentális jelentőségében magaslott ki, elég önkényesen járt el annak alkalmazásában.

Igy például láttuk Nagymartoni Pál czimerénél, hogy ő már a külfölddel egyidejűleg 1322. és 1328. évben bevette czimerpaizsába a rendkeresztet, de majd kétszáz évvel később II. Ulászló királynak 1511. évből származó harminczhat pecsét oklevelére ütött pecsétek között a Bakócz Tamás esztergomi érsek és Frangepán

¹ Müllner Rudolf, Sz. János lovag sirkövén († 1406.) a küssnachi templomban a zürichi tónál.

² Erre hasonló talán egyetlen magyar példa Váraljay Szaniszló szepesi püspök czimere 1548. évi sirkövén.

³ A rendjelvény elhelyezésének feltüntetésére egy czimsorozatot állítottunk egybe, melyek sorszám szerint a következők: 1. Buzád bán fiai 1235 (Nyáry Heraldika). 2. Chák mester 1268 (Siebm. Suppl.). 3. Dausa nádor 1322 (Nyáry i. m.). 4. Nagymartoni Pál 1332 (Turul XXI. 55.). 5. Tornay János (1406 Nyáry u. o.). 6. Solyagi Sebestyén 1424 (Siebm. Suppl. 76.). 7. Starnay Mihály 1431 (u. o.). 8. Thallóczy Bánffy Ferencz 1444 (u. o.). 9. Gyerőffy János 1455 (u. o.). 10. Frangepán György kalocsai érsek 1511. 11. Bakócz Tamás esztergomi érsek 1511. Turul. 13. Telegdy Miklós pécsi püspök 1580 (Kassa v. Itár). 14. Szegedi Pál csanádi püspök 1589 (u. o.). 15. Zalathnoky György pécsi püspök 1602 (u. o.). 16. Balásfy Tamás 1603—22 boszniai, váci és pécsi püspök. 17. Szuhay István 1603 egri püspök (u. o.). 18. Radonay Mátyás 1688 pécsi püspök (u. o.). Ez utóbbi hat pecsét még kiadatlan.

György kalocsai érsek gyűrűpecsétjeinél a rendkeresztet ismét a paizson kívül annak felső karimájának közepére vannak elhelyezve.

A XV. századtól kezdve, külföldön a rendkeresztet, mindinkább előkelőbb helyet foglaltak el a családi czimer paizsában, vagy azzal összeköttetésben.

Ez Magyarországon nem észlelhető. Itt ha kapott is helyet a családi czimer paizsában, de nem kapott sem külön kis paizsot, a nagy czimerpaizs előkelő pontjára illesztve, sem külön mezőt.

Többször lebegő helyzetbe került az a paizsba, mint a családi czimeralak kísérete s mint ilyen is igen gyakran a paizsnak legalárendeltebb helyén volt elhelyezve. Oda a hová a tér leginkább megengedte. Ennek magyarázata abban található, hogy nálunk régebben, nem szívesen osztották meg az egységes paizsmezőt. Az egységes paizsmezőhöz való ragaszkodás nálunk néha egészen a szép ízlés rovására ment, a midőn a különböző jellegű czimeralakok, osztó vonalak nélkül, quodlibetszerűen töltik be a paizsot. Ide vonatkozólag, mint legismertebb példákat idézhetjük az attaki Bosnyák, Füzy és Kállay czimereket. Ezekre emlékeztetnek a rendkereszt czimerek közül a Solyagi Sebestyén kir. altárnokmester czimere 1424-ből,¹ melynek czimeralakja egy horgony, ennek kísérete alul: egy befelé fordult holdsarló, egy rendkereszt és egy hatágu csillag; a Szegedy Pál csanádi püspöké 1589-ből,² melyben hármas halom középsőjéből palmaág nő ki, oldalt két ötlevelű rózsától kísérve. A paizsfőben a kísérek második sorozatát látjuk: a holdtartót, a rendkeresztet és a hatágu csillagot. Folytathatnánk ezen sorozatot a Szuhay (1603),³ Balásfy (1603, 1622)⁴ és mások czimerével, a melyeknél ha véletlenül itt-ott külön paizs osztásba kerül is a rendkereszt, az egységet a paizsban sohasem a rendkereszt alkalmazása bontotta meg.

Az elmondottakból és képben közölt czimerekből láthatjuk, hogy a rendkereszt, mint kizárólagos paizsalak, sohasem használtatott,⁵ a mi

¹ Siebmacher Supplemen. 76. tb.

² Kassa város levéltára.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ Ilyen lehet ta lán Mihály zólyomi főispán pecsétje.

azt mutatja, hogy az a családi czimerjelvényt, a hol ilyen volt, sohasem helyettesítette, a miből következik az, hogy nálunk nem tartották a családi czimerrel egyenrangúnak, vagy annál előbbvalónak, nem úgy mint a hatalmi jelvényt, a mely miatt — mint tudjuk — a családi czimer is kiszorult a paizsból.

Egy másik észleletünk lehet az, hogy a családi czimer és lovagrendjelvény viszonyát egymáshoz nálunk csak az élő heraldika korában,

1270. és 1273-ik évből (Turul 1907. 63., 65.), mert itt a paizsalak nagyon hasonlít a német lovagrend rendkeresztjéhez. De ha ez valóban az is, oka ily korai időben az lehetett, hogy a főispán és családjának önként felvett családi czimere valószínűleg nem volt.

a heraldika fénykorában rendezték a nyugat-európai szokások és szabályok szerint. Azután nálunk arra semmi különös figyelem nem fordított.

Ezen rövid értekezésnek nem volt célja tárgyát kimeríteni. Annak tárgyai a családi czimer s a lovagrendjelvények egymáshoz való viszonya hazai heraldikánkban először van folyóiratunk hasábjain tárgyalva, és az sokkal érdekesebb, sokkal fontosabb, semmint hogy azzal pár lapon végezni lehessen. Ezen soroknak célja: a szakemberek figyelmének, érdeklődésének hazai heraldikánk ezen eddig figyelmen kívül hagyott momentuma iránt való felébresztése volt.

CSOMA JÓZSEF.

KOPÁN KRÓNIKÁJA.

Krónikáink szűkszavúsága, a XIII-ik század előtt kelt oklevelek gyér volta miatt — sajnos! — nem világíthatjuk meg krónikáinkat behatóan a genealogia fáklyájával, nem rostálhatjuk meg kritikailag a krónikák elvértve, itt-ott előforduló családtörténeti adatait, nem állapíthatjuk meg, mi a tudákos mese, mi családi hagyomány és mi történelmi valóság. Pedig egy-egy ilyen genealogiailag meghatározott, kritikailag megrostált adat esetleg sok fényt vethetne krónikáinkra, azok szerkezetére, keletkezésére! Ezen állításomat egy jellemző példával be is bizonyíthatom.

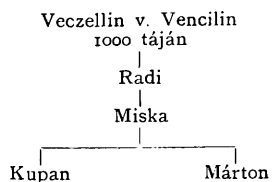
A szerencsés véletlen, vagy talán szerénytelenség nélkül mondhatom: *bizonyos* irányban *rendszeresen* üzött családtörténeti kutatásaim folytán egy sajátságos, majdnem szenzációs kiállítás nyílik meg egyszerre előttünk. Kilátás, melynek látóköre még ködös, bizonytalan előttem, a vidéken félrevonult, a maga szerény adataival pepecselő dilettáns előtt. De bizonyosra veszem, hogy a komoly tudományos munka, szakférfiaiink éles szeme új meg új alapot fog találni felfedezésemben krónikáink pontosabb megismeréséhez, keletkezési történetéhez.

Am nem akarok nagy feneket keríteni igénytelen soraimnak. Röviden, szárazan adom elő tehát a lényegét annak, a mit én új felfedezésnek nevezek.

Kezdem pedig az én kedves mesteremnek, Karácsonyi Jánosnak, szavaival:

«Az ezredéves kiállításon minden odazarán-dokló magyar szeme elé odaállították a jáki monostoregyház homlokzatának hü mását. Ha írott betűk nem szólnának, e kövek beszélnek az alapító Ják nemzetség dicsőségéről, nagyságáról. Pedig még egy másik, szintén jeles monostor: a pornai is Ják nembeli férfinak köszönheti keletkezését.»

«Az írott betűk is úgy szólnak e nemről, hogy annak dicsősége, régisége vetekedik a Hont-Pázmányéval. Kézai szerint a «Vasurburc»-ból beköltözött «Vecelin» ispán vala e nemzetség őse s egyszersmind ő volt, a ki a lázadó ispánt, Koppányt, legyőzte. A Képes Krónika még hozzátoldja, hogy éppen e «Vencilin» «német vendég» volt Szent István hadainak vezére s egyuttal négy izt közöl ivadékból.»

«A szokásos 30 évet számítva egy emberöltőre, Kupan és Márton 1090—1120. közt éltek, Kupan nevű elő is fordul az 1090—1120. évek

főemberei között s előbb Szent László király udvari papja, utóbb püspök volt s 1099-ben Przemislnél Vörös Oroszországban elesett.¹

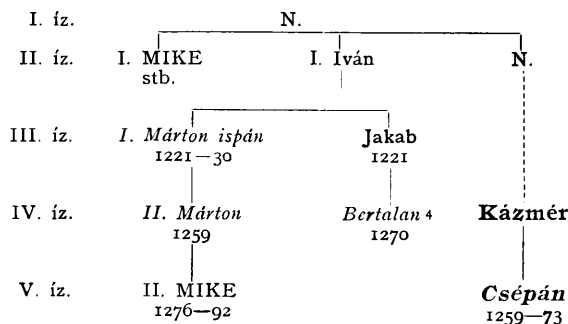
Kézai említi a Kaplyon nemzetséget is, mely szerinte a hétvezér ötödikétől, a Nyírségen lakó Kondtól származik, a kinek fiait Kücsidnek és Kopjannak (Cupián) hívták. «A Képes Krónika szerint tulajdonképen Könd fiai, Kücsid és Kopan (Cupan), ütötték fel sátrukat a Nyírségen s ott a keresztség felvétele után monostort alapítottak»² a kaplyonit.

A névtelen szerint viszont Kundu fia Korczán az Óbudától Százhalomig és Diódig terjedő vonalon szerzett birtokokat és Korczán emlékét Korczánvára még a XIV-ik században is őrzé.³

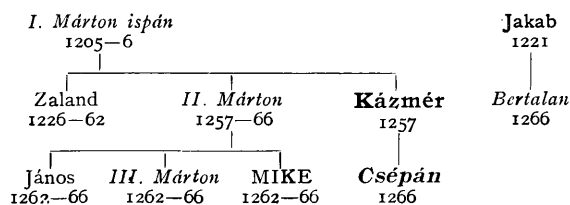
Eddig krónikáink. Ugorjunk most ezen időszakból egy kicsit előre, a XIII-ik századba. A XIII-ik század közepe táján virágzott a Dunán túl a nyírségi Kaplyon nemzetség egyik ága,¹ melyből Zalánd veszprémi püspök is származott. Minden felesleges adatot mellőzve, mindig csak a lényegre tekintve e Zalándnak csakis egyik birtokáról akarok szólni: Oltárcz-Szent-Györgyről Zala vármegyében, mely 1289 előtt a *Ják nembeli* Márton fia Mike birtoka.²

Mike anyai ágon is örökölhette volna, mondhatja bárki. Hogy azonban mégis atyai ágon örökölte, bizonyítja a következő táblázatos összehasonlítás,³ mely minden kétséget kizár:

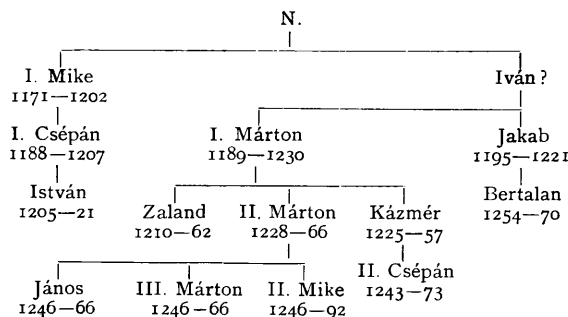
A) Ják nemzetség.

B) Kaplyon nemzetség.

Az Oltárczszentgyörgyön való közös birtoklás és az I. tábla megmagyaráz mindent. Vagyis a nemzedékrend a következő:

Vagyis a Kaplyon nemzetség dunántuli ága és a Ják nemzetség Pornó- és Jákmonostori főága⁵ egy és ugyanaz.

De, folytathatná most egy hitetlen Tamás, ha ez igaz is, ki biztosít arról, hogy a dunántuli ugynevezett Kaplyonok csakugyan a nyírségi Kaplyon nemzetség ivadécai? Ezeket is megnyugtathatom. Ott látjuk a Károlyi ágon Mikét 1291-ben,⁴ Mikét a sályi ágon 1277-ben⁵ és az sem utolsó érvünk, hogy a Képes Krónika szerint Vecsellin egyik utóda Kupan, Köndnek fia szintén Cupan.

A Kaplyon nemzetség nagymihályi ágánál kedvelt név volt a Jákó, a *páposi ág töredékeit pedig a Jákó nemzetség neve alatt is találjuk*.⁶

Másként állunk a Ják nemzetséggel. Kará-

¹ Magy. Nemzets. II. 244. l.

² I. h. 289. l.

³ I. h. 305. l.

⁴ Karácsonyi II. 249. l.

⁵ I. h. 245. l.

¹ I. h. 290-292. II. I. Dunántuli-ágak.

² F. V/3 479. l. W. XII. 483. l.

³ Karácsonyi II. 245. és 290. II. után.

⁴ I. h. 293. l.

⁵ I. h. 302. l.

⁶ Nem itt a helye, hogy ezt bebizonyítsam. Addig is v. ö. Karácsonyi II. 26. és 303. II-kat és a birtokviszonyokat!

csonyi szerint «a Jákmonostori főág elválasztandó a régiesen Tyák-nak hívott vasmegyei középbirtokos nemzetségtől és a Jákó-Kaplyon nemzetséghez csatolandó. A Tyák (Ják) nemzetségnek összeköttetéseit a Jákmonostoriakkal eddig hibásan magyaráztuk rokonságra, mert azok csak a szomszédság vagy a katonai szolgálat révén keletkeztek.»¹

Ezen kérdés bonczolgatásába én most bele nem mehetek, később is csak érinteni fogom.

A genealogiai adatok közül még csak ennyit: a Kondfia Korczán megszállotta területen később a Korczán vagy Kartal nemzetség volt birtokos. A Tyák (Ják) nemzetségnél találjuk a Csoda nevet,² a Korczán nemzetségnél kétszer a Csuda nevet.³ A Korczán nemzetség egyik tagja viseli a *Ják* nevet is.³ A Ják nemzetségből együtt szerepelnek Csojá és Ábrahám, a mint egy korban élt Kartal Csuda és Uzefia Ábrahám. *Ezen adatokat azonban egyelőre csak felsorolom, a nélkül, hogy bármi következtetést vonnék le belőlök.*

De most hagyjuk el a családtörténetet és forduljunk a krónikákhoz.

Pauler Gyula a Képes Krónika részeit ismertette, írja: «... E II. krónikában is több részt különböztetünk meg. Az a rész, mely mind a Képes, mind a többi krónikákban megvan, főleg Szár László fiainak és unokáinak történetével, tragédiájával foglalkozik, s azt a rövidség okáért II. a)-nak nevezhetjük. A másik rész — II. b) — a kunok 1091-iki betörésével kezdődik és tart 1152-ig, mikor II. Géza a szapoginyai vereség után Oroszországba Vladimírko ellen készül s ez csak a Képes Krónikában van meg. A harmadik rész, a kivonat, mely csak Múgelonnél maradt meg, III. István haláláig terjed. A II. a) krónika, mint azt a Képes és egyéb krónikáinkban olvassuk, elmondják I. Endrének viszálykodásait Béla öccsével, el Salamonnak viszontagságos életpályáját haláláig. *A Lászlófiak változatos sorsa mellett azonban még egy tárggyal foglalkoznak különösen, mint egy párhuzamosan a német Veczelin nemzetségével, ki Koppányt István idejében megölte s a ki-*

nek dédunokája, Bátor Opos, már egészen magyar, a vitézségnek kiváló példaképe, az írónak egyik kedves alakja, ámbar Salamonnak hűve, s az író rokonszenvét és szeretetét a bölcs Géza és a vitéz László, a nemzeti pártnak képviselői birják. A K. Kr. 36. c. (Fl. II. 139.), mely Szent Istvánnak Koppány elleni harczát részletezi és ide tartozhatott, kiválóan Veczelinnel foglalkozik, sőt még utódjait is elmondja Mártonig, Bátor Opos atyjáig.»¹ Evvel részben egybevág Sebestyén Gyula állítása, hogy «az itt említett terjedelmes királykrónika legrégibb része, a későbbi Nemzeti Krónika alapszövege, egy Salamonkori, 1075 körül szemlélődő jeles Krónikástól származik.»²

Ha tekintetbe vesszük Karácsonyi már említett felfedezését hogy Veczelin utóda, Kupan, Szent László király udvari papja volt, egyszerre világos lesz előttünk minden. E krónikát, épen mint Szent László udvari papja, Kupan irta, úgy 1088—1095 között, mondjuk 1090 körül. Ha Bátor Opos szerepeltetését vesszük zsinórmértékül, 1074 a terminus post quem, Kopán halála, 1099 pedig a terminus ante quem. Ha keresnők az alkalmat, melyből e krónika íródott, én csak István király szentté avatását látnám ilyennek, mikor «az egész ország extasiban volt».³ Hiszen Kopán állítólagos öse, Veczelin, ott küzdött Szent István király oldala mellett Koppány ellen. Természetesen az 1083-dik év azon kezdő időpontot jelentené, melyben Kopán a krónika megírásába belefogott, a krónika szerkesztésének eszméje megérlelődött. Ez nem gátolja, hogy a krónika befejezését 1090 körülre tegyük.

Ezen krónikát tehát Kopán krónikájának nevezzük.

Nem tagadom, hogy eredetileg — mert Kézai Kond fiát Cupiannak, a Képes Krónika Cupannak nevezi, a Cupan névegyezés alapján e krónikát Kaplyon krónikájának akartam keresztelni. De Karácsonyi óva intett, «mert Kopán és Kaplyon egészen más nevek. Egy betű

¹ Magánlevélben.

² Karácsonyi i. h. 249. l.

³ U. o. 306. l.

¹ Pauler: Magy. nemz. tört. II° 606. l. *A dölt betűkkel szedett részt csak én jeleztem így.*

² Magy. honfogl. mond. I. 210. l.

³ Pauler i. h. 149. l.

roppant különbség... pl. a *bora* és *borja*, vagy az *agy* és *ágy* szavak, vagy a Koros és Karos helynevek. Van Kopánkut és Kaplyon helynév. Lehetett egy családban Kopán és Kaplyon nevű is».¹

A krónikák keletkezését, származását imígyen meghatározva, most már megállapíthatunk egyes részletkérdéseket is. A Névtelen a Kartal-Korczán nemzetség családi hagyományaiból merített. A Kond-féle hagyomány a nyírségi Kaplyonoknál szállhatott szájról szájra, a Vecelin származtatás pedig a dunántúli Ják-Kaplyonoknál. De némi nyoma talán a Nyírségen is lehetett, mert csak így tudom megmagyarázni, hogy a nyírségi Gutkelek még 1326-ban is magukat Weissenburgi Venczelintől származtatták. Mert, ha igaz is, hogy a Szabolcs mellett eső és Venczelin nevére *némileg* hasonlító Vencsellő falu már rég, 1326 előtt, a Gut-Keled, nem egyik jószágáé vala,² még akkor is a Venczelin-Vencsellő féle *szójáték* ott, a Nyírségen eredetileg csakis a Kaplyonokat érdekelhette. Mit tudhattak a többi nemes családok Venczelintől?!

Most már csak azon kérdéseket akarom felsorolni, melyeknek megoldása a jövő tudományos kutatásainak van fenntartva.

1. Megkülönböztetendő-e a Ják és Tyák nemzetség?

Erre nézve csak egy pár adatot akarok felsorolni, melyek a kérdés elbirálását megkönnyítendik.

a) 1221. Chakyenses [sic! —: Tamás, Bertalan, Csuna, Ebed, Tapasz, Ják, Artuna, Gergely és Pósa] cum suis *cognatis*... Martino e Jacobo filijs Jovan, super *divisionem terrarum ipsorum hereditariarum*... causam commoverunt.

b) 1233. Nobiles de Jaku [: Tapasz, Ják Ebed, Csuna, Gergely, Artuna és Pósa — L. F III I 329—30. ll.] cognati Martini.⁴

c) 1259. Martino Comite filio Comitis Martini ex una parte, et Tristano, Myke, Martino ac Raynoldo de generacione Jak ex altera... super divisione terre sue *hereditarie*»...⁵ Marti-

nus et Chepanus filius Cazmerii, ac omnes alii cognati eorum, super divisione de possessionibus Chepani quondam Bani predictos viros contingente erunt expediti...¹

d) 1270. Bartholomeus filius Jacobi de genere Jak.²

e) 1273. Chepanus filius Kazmerij de genere Jaak.³

f) 1276. Myke filius Martini Comitis de genere Jak.⁴

g) 1277 táján Kázmér fia Csépán végrendeletet tett és ebben rábasömjéni részbirtokát, Gyöngyöstő és Véged nevű falvait *rokonainak*: a Rába-balparti főág V-ik alágán levő Csépánnak és a Rába-jobbparti főághoz tartozó Bakának ajánlkozta.⁵

h) 1325. Károly király elmondja, hogy Jaak nb. nagy Márton a jáki, Jaak nb. Csépán bán pedig a pornai monostort alapította, hogy a *zalamegyei* Baych Sytkei Csépán és Lőrincz ősi birtoka.⁶

Ezek az egy századra kiterjedő és egymással megegyező adatok az én szerény véleményem szerint *nem* engedik meg, hogy a Ják nemzetséget két részre szakítsuk.

2. Szabad-e a Kartal nemzetséget a Kaplyonnal azonosítani?

3. A Ják—Jákó—Kaplyon nemzetségre nézve a krónikák melyik állítását fogadjuk el hitelesnek: a külföldi, német származtatást, vagy a magyar eredetét?

A külföldi eredet mellett látszik szólani az a kor, melyben Kopán élt, a melyet Venczelin korától csak száz év választott el.

Karácsonyi ezt írta nekem e kérdésről: «A Jákó—Kaplyon nemzetséget én feltétlenül magyarnak tartom s a Veczilintől való származtatást csak annak tulajdonítom, hogy ők 997-ben Veczilinnel együtt harcolt.»

Én is a magyar eredet mellett törnék lándzsát.

Talán itt kell feljegyeznem Karácsonyinak egy újabb elméletét, mely éppen Veczilinnel foglalkozik.

¹ Levélben.

² Karácsonyi i. h. 19. l.

³ H. O. VI. 15—16. ll.

⁴ F. III/I. 331. l.

⁵ W. VII. 511. l.

¹ U. o. 512. ll.

² W. VIII. 301. l.

³ W. XII. 73. l.

⁴ U. o. 700. l.

⁵ Karácsonyi II. 254. l.

⁶ Wertner Magy. nemz. II. 70. l.

«A Veczelinről és Hont meg Pázmány vitézekről szóló tudósítások is azt mutatják, hogy 997-ben nagy nemzeti felzudulás történt és ennek nem csupán vallási oka volt.»

«Ezek közül különösen beleillik a 997-iki állapotokba és Magyarország külföldi összeköttetéscsínak szálaiba a Veczelin—Veczilinről szóló értesítés. 989-től 1002-ig a karinthiai hercegség egyesítve volt Bajorországgal. A hazánkkal délnyugaton határos területen, a mai Stájerben, Krajnában és Istriában tehát 995 óta Szent István sógora II. (szent) Henrik parancsolt. Nagyon természetes tehát, hogy II. Henrik veszályban forgó sógorának és hugának segítségére hazánkhoz legközelebb lakó grófjait vagy örgrófjait küldötte. És ime ép azon időben élt Veczil, Istriának (és az azzal egybefoglalt Krajnának, egyik grófja (Huber: Ausztria története, 184, 198).»¹

Nekem az igazat megvallva bizonyos aggályom van. A nagy távolság Istria, vagy mondjuk Krajna, és Veszprém között.

De ha ezen elmélet megáll is, akkor sem lehet e Veczelin a Ják—Kaplyon nemzetség őse. Miért cserélte volna Veczelin az istriai örgrófságot azon kisebb vasmegyei uradalommal fel, melyet a dolgok illetén állása mellett a Ják nemzetség uradalmával kellene azonosítanunk.

4. Pontosabban meghatározandók azon Veczelin személyes birtokai stb., kire Karácsonyi hivatkozik.²

5. Mi volt Kopán krónikájának eredeti tartalma? Lehet-e rekonstruálni?

És evvel kapcsolatban:

6. Kitől származtatja Kopán András, Béla és Levente hercegeket?

Nekem most még úgy tetszik, hogy a Kopán krónika eredetijében is — mint a többi krónikákban — e hercegek Szár László fiaiként szerepelnek.

Határozottan nem merem állítani, mert lehet, hogy ez állítás csak későbbi interpolatio és Kopán krónikája is azok közé tartozik, melyekről

azt olvassuk: Tradunt quidam, istos tres fratres filios fuisse Vazul Ducis.

Ezt mind a tüzetesebb elemzés fogja csak eldönthetni. De ha ezen elemzés azt fogja kimutatni, hogy Kopán krónikája szerint a hercegek atyja Szár László, akkor Kopán tudva valótlanul állított, szépíteni akarta a királyfiak származását. És talán akkor volt oka saját származását is szépíteni.

Mert mindenesetre feltűnő a Kupan (Kopány), Miska fia Kupan (a mi Kopánunk) és Kond fia Kupan egyezése.

Sebestyén Gyula szerint Kond fia Kupan egy a somogyi vezérrel. «Az a körülmény pedig, hogy Könd neve tulajdonképpen Árpád nagyfejedeleme méltóságát jelenti, határozottan azt bizonyítja, hogy Kupan csak azért lett a Könd vezér fiává, mert a nagyfejedeleme családjába tartozott. Így aztán teljesen érthetővé lesz, hogy bünei közt a vérfertőző házasság azért szerepel, mert Geicsa és István... nagyfejedelmek közeli rokona volt.»¹ Mihez megjegyzem, hogy a magyarok fejei 894-ben Árpád és Korczán.² Korczán vára azon a területen állott, hol az Árpádház családi birtokai feküdtek.

E vonatkozásban feltűnő az is, hogy Pauler Gyula szerint Wazul, Wazil, Wazilinus = Wezil, Wezilo, *Wezelinus*, Wecelo német nevekkkel.³ Nem valamely német forrás meg nem értéséből származik az egész Veczelin monda? Vagy a magyar Vencsellő név adott félreértésre alkalmat per Wecelo = Wezelinus? (A nélkül hogy eszembe jutna azt állítani, hogy Vencsellő = Wecelo).

Mindezt csak azért tartottam szükségesnek felsorolni, hogy minden adat együtt legyen. Én nézetet ma még nem nyilváníthatok. Mindezen kérdések még eldöntésüket várják. De azt hiszem, felfedezésemet, melylyel egy XI-ik századbeli krónikásunkról lebbentettem fel a fátyolt, melylyel a Kaplyon nemzetség ősi dicsőségét öregbítettem, meg nem dönthetik.

KÁLLAY UBUL.

¹ Kathol. Szemle. 1913. 1 66. l.

² Hubernek sem eredeti műve, sem a fordítás nincs most kezem között.

¹ I. h. II. 291. l.

² Pauler: Magy. nemz. tört. Szt. Istvánig. 31. l.

³ I. h. I.² 413. l. 153. jegyz.

A MAGYARCSESZTVEI MISKE-CSALÁD.

Egyetlenegy a főrendek sorába emelkedett erdélyi családok között, mely mint a mai Alsó-fehérmegye talajából sarjadzott tősgyökeres nemzetség, már a tizennegyedik század derekán itt találta bölcsőjét.¹

Alsófehérben ugyanis, ha a családtörténet terén szétnézünk, azon jelenséget látjuk, hogy nemessége nem tartja magát szívósan régi talaján; könnyen hanyatlk, fogy, enyészetbe jut, vagy más területekre szakad.

Ezzel nem csupán az utolsó 6–7 évtized szomorú állapotát akarom jelezni, midőn a lehetőségig kirabolt és kiirtott magyarság e vármegye területén régi életfeltételeit nagyrészt elvesztette. Nem azon benyomásoknak engedek, melyet falvainkban szanaszét az 1848-ban elpusztított nemesi kuriák tesznek, melyeknek maradványait ma már többnyire olyanok birják, kik nemcsak a nemességhez, hanem a magyarsághoz sem tartoznak.

Állításomat nagyobb általánosságból meritem. Ha az erdélyi családok fennmaradt emlékeivel foglalkozunk, rá kell jönnünk, hogy azok nem voltak oly hosszú életűek e megye földén, mint más vármegyék területén.

Lehet, hogy ezt a földrajzi fekvés is okozta, mely e vármegyét — Erdély főfolyójának, a Marosnak mentén, a Sebes, Küküllő és Aranyos völgyeinek beszögellésénél — mintegy stratégiai központtá tette, úgy hogy alig érte Erdélyt oly bel- vagy külháborús veszedelem, mely útját erre ne vette s pusztításait emberben és vagyonban itt ne éreztette volna.

Mig egyfelől ez is nem egyszer irtotta s elzavarta innen a régi nemességet, másfelől — a fejedelmi korban itt lévén az országfő székhelye, — e körülmény ide bizonyos beáramlást idézett elő messze földről is; úgy hogy székelek, Magyarország távoli megyéinek szülöttei, de sőt külföldiek is a fejedelem hadi vagy po-

litikai szolgálatában vagy kegyei keresésében ide gravitáltak, itt néha el is hatalmasodtak, s nemcsak beházasodás útján s kihalás esetén, hanem az ez időben oly gyakori nótázások segítségével is Fehérvármegye törzsökös nemzetségeinek helyét elfoglalták s azokat, vagy az újabbak is kölcsönösen egymást, ha lehetett, kiszorították, a mi szintén a birtokos családok gyorsabb enyésztét, áttelepülését s váltakozását idézte elő.

Annyi bizonyos, hogy ha tanulmányozzuk azon ma is élő családokat, melyeknek ősei Anjou-kort elérik, vagy legalább megközelítik, alig három vagy négy olyant találunk, melynek első ismert törzse az erdélyi Fehérvármegye talajából, még kevesebbet, mely ennek a mai Alsó-fehérmegyét képező részből sarjazott, ki, s ma már ezek ivadékait is hiában keressük szülő-vármegyéjük területén.

Megokolt volt tehát érdeklődésem a Magyar-csesztvei Miske nemzedékrendje s régi okleveles nyomai iránt, melyekkel különben már régi genealogusaink is foglalkoztak. Mike Sándor gyűjteményében a Miskének egy rövid — csak a tizenhetedik század végétől a tizennyolczadik század közepéig terjedő — genealogiáját már rég megtaláltam; de az, miként a később napfényre kerülő adatokból meggyőződtem, nemcsak hiányos, hanem sok tekintetben hibás is. Tudományágunk erdélyi úttörője, Kővári László, szintén csak ott kezdi a hol Mike, de már teljesebben adja, kevesebbet téved s az új nemzedékekre nézve valamivel tovább tud haladni.

Szerencsésebb volt Nagy Iván, ki a Kővári-féle nemzedékrendet véve át annak kereteiben marad ugyan s a hol rajta módosít, nagy tévedésekbe is esik; de másrészt egy megelőzőinél nem található XVII—XVIII. század közti külön ág töredékes nemzedékrendjét is közli, habár azt főtáblájához még nem tudja hozzáilleszteni. — Azonban határozottan nagy előhaladást tesz az által, hogy az e családra vonatkozó okleveles adatokat, melyeknek tudomására juthatott, a XV. századtól kezdve gondosan regisztrálja s ezen adatait jelen dolgozatomban én is felhasználtam.

Újabb kutatásokat az Országos Levéltárban talált s a megjelent oklevéltárakban előforduló

¹ Talán még a Beldiekről és Toldalagiakról lehetne szó, de ezek eredete még nincs teljesen kiderítve, mert előbbiek régi családi hagyomány szerint nem fehérmegyei, hanem székeley eredetűeknek tartatnak, az utóbbiaknak a Gáldtői családból származására pedig ráczáfol, hogy az *e néven is* jelzett őseik két századdal is megelőzőleg *mint Toldalagiak* már jelentékeny szerepet vittek.

XV. századbéli adatokból s a rendezetlen — s miként írja — «már csakis foszlányaiban meglevő» régi családi levéltár azon részéből, melyet nagyatyja 1821-ben Erdélyből hozott magával, a család egyik tagja, báró Miske Kálmán, tett; ki azokat szíves volt kivonatosan még 1891-ben velem közölni.

Ezeket felhasználva, további források után a család Erdélyben élő nemesi ágánál kezdtem kutatni, honnan az abba beházasodott idősb Csongvai Károly, akkor már 82 éves nyug. törvényszéki bíró, szivességéből 1896-ban újabb becses kiegészítésekhez jutottam.

E közben megjelent 1895-ben a gr. Teleki-család oklevéltára is, mely meghozta az első ismert izekre vonatkozó s 1371-ig felnyúló legrégibb okleveles nyomokat is, úgy hogy mindezek alapján a nemzedékrend kidolgozását megkísérلhettem; de csakhamar meggyőződtem róla, hogy mindezen adatgyűjtés daczára is, főkép a nemzedékrend XVI. és XVII. századbéli részében, annyi hiány és ingadozás van, hogy kénytelen voltam munkámat az ezeket tisztázható újabb adatok napfényre kerüléséig abba hagyni.

Most, csaknem husz év elteltével, ifj. báró Jósika Gábor volt szíves nekem egy pár régi genealogiai táblát elküldeni, melyek közt örömmel pillantottam meg a Miske-családra, sőt ennek leányági leszármazóira is vonatkozó leszármazást, melyet e leányági utódok egyike, báró Józinczi Lajos 1780 szeptember 25-én készített, s mely az 1550 körül élt Miske András-tól kezdve, kinek felesége Jobbágy Klára volt, további 5–7 generáczióhoz hozza le a családot.

Most tehát megvan már a Teleki-oklevéltárbeli első ismert ősoktól kiindulólág a Nagy Iván és báró Miske által kiderített további okleveles adatokban szereplőkhöz folytatólagosan kapcsolódó újabb Miskék genealogiája is, s mindezek foglatatát szerencsés lehetek a mellékelt táblán beható kritika és átvizsgálás után bemutatni.

A Józinczy Lajos által kidolgozott nemzedékrendben csak a tőle távol szakadt bárói ág kiindulása, tekintetében találtam hibát, mely a családban sűrűn előforduló sok *Imre* összetévesztéséből eredhetett, de báró Miske Kálmán közleményei alapján könnyen helyesbithető volt. Egyébként a Józinczy-féle táblázat nagyon gondosan van összeállítva; a törzsre s az utána

következő 3–4 nemzedékre nézve — mig t. i. a táblán erre elég hely kínálkozott — írója sírkövön látható bizonyítékokra, és a kezénél volt családi oklevelek számára is hivatkozik s néhol család-történeti és birtoklási körülményeket is említ, úgy hogy egyáltalán megbízhatónak és elfogadhatónak tekinthetjük.

Az ily hosszas, csaknem negyedszázadig tartó előkészületek után végre megkonstruálhatott Miske-nemzedékrendhez csak néhány megjegyzést kell még hozzáfűznöm.

Mindenekelőtt a család eredetére és előnévére nézve bebizonyult az, hogy tévedett Kővári, midőn a Miskékről azt állítja, hogy a «magyar királyok alatt *Mocsi* volt nevök, később a fejedelmek alatt *mócsi Miskék* lettek, végre elhagyják régi nevöket s a fennebbi (Magyarcsesztvei Miske) névvel és előnévvel maradtak».

Csodálatos, hogy Kővári e téves állításait Nagy Iván is átveszi, noha az általa regisztrált okleveles adatok közt maga is felemlít 1501-iki és 1534-iki, tehát még a királyok korában kelteteket, melyek *nem Mocsiakról*, hanem majd *bagói* majd *csesztvei* előnevű *Miskékről* szólnak.

A valóság az, hogy miként számos más ősrégi családunk, úgy ez is *keresztnevéből nyerte családnevét*. Első ismert törzse, kinek fiai s részben unokái az 1371, 1372. és 1376-iki években élökként szerepelnek okmányainkban, nem valamelyik *Mocsi*, hanem *Myske* volt és pedig *bagói Miske*.¹ Fiai is mint *bagói nemesek* szerepelnek 1376-ban.² Egyikökről, *Györgyről*, tudjuk, hogy 1371-ben a hunyadmegyei Veczelen viselt tisztséget. Ép így átszármazhatott valamelyik fiu vagy unoka idővel, ha csak ideiglenesen is, a kolozmegyei Mócsra, hol — talán a Mocsi családba való beházasodás útján, talán másképen — csakugyan volt is birtokrészők a Miskéknek, melyet az 1570-ben élt Miske András Wesselényi Miklósnak velkéri birtokával cserélt el.³

Annai bizonyos, hogy adatainkban legelőször

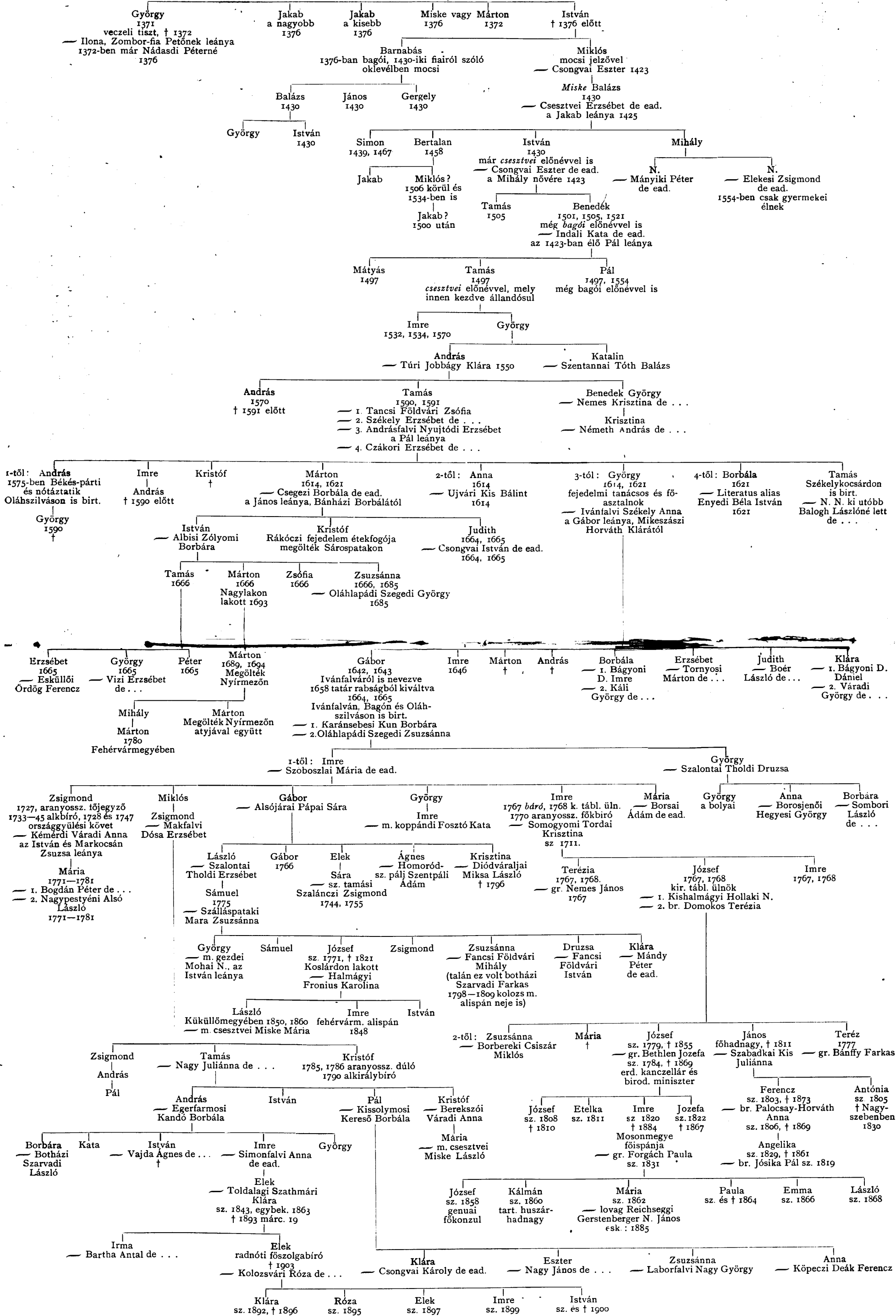
¹ Teleki Okt. I. 168, 169, 173, 174, 177, 177.

² Megjegyzem róluk, hogy egyikök 1372-ben Mártonnak, 1376-ban pedig szintén Miskének van nevezve. Két különböző személy volt-e, vagy csak egy, s az 1376-iki idéző levél talán csak tollhibából (esetleg atyjára való visszaemlékezés folytán) nevezte Miskének, az nem volt megállapítható.

³ Br. Józinczy-féle genealogiai tábla, hol az ezt bizonyító családi oklevelek is idéztetnek.

A Magyarcsesztevei nemes és báró Miske család.

Myske de Bagó
fiai s egyik unokája 1376-ban: «nobiles de Bagó»

a bagói Miske unokáját, Miklóst és kis unokáját, *Balázst* látjuk 1430-ban *mocsi* jelzővel említve a kolozsmegyei Mocs, Gyéres, Csehtelke és Báld helységekben levő porciókra kapott új-adományban.¹ Miklósnak fia, Miske Balázs («Blasius dictus Myske, filius Nicolai de eadem Moch») az 1448-ban élt *Csesztvei Jakabnak leányát, Erzsébetet* birta nőül, és ennek révén utódjai számára már a *Csesztvei* előnevet alapítja meg, mely mellett a *mocsi* elnevezés feledésbe megy, s az ősi *bagói* előnevet is — csesztveivel váltakozva — csak ezen Balázs fainál és unokáinál s egyik kis unokájánál, *Pálnál*, találjuk még meg; másik unokájánál, *Tamásnál*, pedig a *Csesztvei* (utóbb Magyarcsesztvei) előnév állandósul s utódai, vagyis az egész Miske-család máig is kizárólagosan ezt használja.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy egyes családtagokat birtokuk vagy lakásuk után más helységről is ne neveztek volna némely oklevelek; így látjuk azt, hogy *Györgyöt*, szintén Györgynek Toldi Druzsától született fiát, az anyjáról rászállott birtok után néhol bolyainak nevezik, némelyeket pedig Oláhszilvásról, mely Bagó és Csesztve közelében fekvő fehérvármegyei községben szintén volt a családnak birtoka s abban Istvánnak Zólyomi Borbálától született két fia és két leánya 1666-ban osztozott, a másik ágból pedig *Gábor* volt ott birtokos, kinek e birtokát, valamint az ősrégi bagói birtokot is a tatár rabságból való kiváltatásáért kellett feláldoznia, s a kit anyai birtoka után az utóbb Felsőfehérmegyéhez csatolt Oláh-Ivánfalváról is látunk elnevezve.

A *család birtoka* volt Kolozs megyében — miként láttuk — még a Mocserő cserében kapott Velkér is, mely Andrásról testvérére, Tamásra szállván, 1591-ben Mindszenti Benedekéknek nagyenyedi allodiaturákért adatott cserében; Aranyosszéken pedig Székelykocsárd, melyet a most említett Tamásnak Czákori Erzsébettől született legutolsó fia, a kihalt Tamás, birt s utána özvegye s ennek Balogh Lászlóval kötött második házasságából maradt utódai tartóztattak maguknál. Legtöbb birtoka azonban a Miskének ősi fészékben, Fehérvármegyében volt, hol az ősi Bagón s az utóbb rájuk szállott Magyarcsesztvén és Oláhszilváson kívül az ezekhez

csoportosuló Csekelaka, Gabud, Szentbenedek, Medvés, Vadverem, Marosgezse és Ispánlaka helységekben birtak, melyek közül az elsőben, Csekelakán, Miske Benedek és Tamás 1505-ben szereznek jószágot, a melybe Szentgyörgyi és Bazini Gróf Péter erdélyi vajda rendeletére be is iktattatnak;¹ azután ugyanők és a táblánkon biztos adat hiányában csak kérdőjelekkel elhelyezhetett Jakab, a Miske Miklós fia, a fentnevezett Csekelaka, Gabud, Szentbenedek, Medvés és Vadverem helységekbeli birtokok hasonfelét nőrokonaiuknak, illetőleg azok gyermekeinek u. m. Mányiki Péternének, az Elekesi Zsigmond leányának, Erzsébetnek és *Mocsi István fiának, Gáspárnak* adják át; az említett Benedek pedig marosgezsei birtokát Csucsi Thokus Istvánnak, a kolozsmonostori konvent számtartójának adja el, ki abba 1521-ben be is iktattatik; az utána negyedik izen következő másik Benedek viszont Ispánlakát adja zálogba a Bélieknek.²

Ezekkel be is számoltam a család kinyomozhatott birtoklási viszonyairól, mihez még csak azt tehetem hozzá Nagy Iván nyomán, hogy a XVIII. század végén élt s táblámon is látható Miske Sámuel, Tholdi örökségképen a szatmármegyei Remetemezőn is birtokos volt, saját értesüléseim nyomán pedig azt, hogy a bárói ág a székesfejérmegyei Bodajkon van otthon, bárha az erdélyi részekben, s nevezetesen a kisküküllőmegyei Lodormány, Sárd és Szásznádason is volt birtoka; a mai nemesi ágbeliek pedig a kisküküllőmegyei Désfalván, Haranglábbon, Hoszszúaszón, Glogoviczán, Bábahalmán és a nagy-küküllőmegyei Salkó, Mihályfalva és Bólya községekben birtak.

De itt álljunk meg egy pillanatra azon alkalmából, hogy az imént említett birtokügyek révén a Miskék rokonai sorában a Mocsiakkal találkoztunk. Fennebb a Miske-család eredetét és legelső izett megismerve, megdőlt már az a régi tévedés, mely ezt a Mocsiaktól eredőnek állította. Az 1430-iki új adománynak az 1371, 1372 és 1376-iki oklevelekkel való összehasonlításából inkább megfordítva arra lehet követ-

¹ Orsz. lev. előbb erd. főkörm. Itár Trans. Conv. IV. 196.

² Ugyanott IV. 655 és a Józscinzi-féle geneal. tábla feljegyzései családi oklevelek számaira hivatkozva.

¹ Orsz. levélt. Dl. 27,012.

keztetni, hogy a Bagói Miskéből ágaztak ki mindazok, kiket Mocsi néven találunk. De az sem lehetetlen, hogy a Miskéből kiágazókon kívül más Mocsiak is létezhettek, mint merőben különböző család; a mint még a XVI. század első felében is rátukkanunk Mocsi családnéven jelzetre, kit a Miske-nemzedékrendben előfordulók egyikével sem tudunk azonosítani. Talán már régesrégen is össze voltak házasodva a Mocsiak a Miskékkel; sőt az ez utóbbiak közül némelyiknél a bagóit és csesztveit felváltó *mocsi* jelzés azon sejtelmre vezethet, hogy már az első izeken valamelyik bagói Miskének — talán épen az 1376 előtt elhalt Istvánnak — *felesége Mocsi leány lehetett* s így jutott aztán ága Mocsi és egyéb a nova donatióban megnevezett kolozsmegyei birtokokhoz s ezek révén a mocsi jelzőhöz.

Pozitív adatunk azonban nincs róla, s egyáltalán nagyon keveset tudunk eddigelé a Mocsi családról mint ilyenről; mindössze csak annyit, hogy Mocsi Péter 1364-ben Belsőszolnok vármegyében alvajdai ember, Miklós, a Sandrinus fia, 1419—1435 években kolozsmegyei szolgabíró, Bertalan (kinek életideje különben a táblánkon is előforduló s 1458-ról jelzett Mocsi Miske Bertalanéval megegyezik) 1468- és 1469-ben kolozs- és dobokamegyei beiktatásoknál királyi, illetőleg vajdai ember volt. Ezután 1491—1499-ben Mocsi Szalatielt és feleségét Katalint, a Feremi Sikesd Miklós leányát látjuk kolozs- és tordamegyei peres ügyekben szerepelni, majd miként fennebb előadtuk, a Miskékkel összeházasodott Mocsi Istvánt és fiát Gáspárt találjuk, 1526-ban pedig Mocsi Györgytől zálogban birt tordamegyei sessiók említettnek. Mióta tehát a Miskék mint bagói nemesek s később csesztvei jelzéssel okmányainkban szerepelnek, azóta csaknem két századon át párhuzamosan velük szerepelni látjuk a Mocsiakat is.

A mi a Miskék nemzedékrendjét illeti: bárha ez már okleveles alapon összefüggőleg bemutatható volt, mégis van egy-két Miske, kik kellő adatok hiányában nem voltak azon elhelyezhetők: nevezetesen Miske Péter 1497-ből, Lőrincz 1534-ből, István 1554-ből, Elek és Zsófia a múlt század közepéről.

Nem egészen biztos, csak valószínű a filiatio az 1458-iki Bertalan és Miklós közt, kit ezért

fiával, Jakabbal együtt kérdőjellel jeleztem táblámon. Ellenben már egészen biztosan felvehetőnek tartottam br. Miske Kálmán adatai alapján Györgyöt is a Miske András és Jobbágy Klára fiai sorába, noha a b. Józscinzi-féle táblán csak a más három fiu látható. Ámde b. Józscinznak a rájuk vonatkozó levéltári adatokra hivatkozásából csak az tűnik ki, hogy az általa beirt három fiu mindenike valóban az András fia volt, nem pedig az, hogy rajtuk kívül egy negyedik fia s egyáltalán több gyermeke nem lett volna azon Andrásnak.

Csak két kételyem lehet táblám helyessége tekintetében. Az egyik az, vajjon Fosztó Kata nem volt-e második felesége azon 1697-ről jelzett Miske Imrének, kinek feleségül én csak Szoboszlai Máriát vettem fel, kitől gyermekei is születtek? És ennek folytán nem tévedtem-e, midőn e Fosztó Katát nem az említett Imre, hanem hasonnevű unokája, a Kővárinál és Nagy Ivánnál 1796-iki felsőfehérmegyei főbírónak jelzett másik Imre feleségül irtam be?

Teljes bizonyosságra ugyan nem jutottam, de elfoglalt álláspontomnak okát adom. A legrégibb és legmegbízhatóbb Miske genealogián — a br. Józscinzi-félén — ezen Imrék egyikénél sincs bejegyezve, hogy kit vagy kiket birtak nőül. Kővári, ki tábláját ez Imrék idősebbikével kezdi, ennek feleségül csak Szoboszlai Máriát írja. Legelőször tehát Nagy Ivánnál látjuk megjeleníteni Fosztó Katát, mint második feleséget s az ő tábláját vette át az újabb generációkra nézve csaknem teljesen br. Miske Kálmán is. Nagy Iván pedig e részben valószínűleg a Fosztó-családról már akkor rendelkezésére álló s pótkötetében pár év múlva felhasznált adatokból vett tudomást a felől, hogy Fosztó Kata (miként e család pótkötetbeli tábláján aztán közölte is) először Tővisi Dánielné, másodszor Váradi Istvánné s végre harmadszor Miske Imréné volt. Ez alapon írhatta tehát be az elsőbb Miske Imre második feleségül. Ámde e Katának életideje, ha a Fosztó és Váradi családok nemzedékrendein található gyér chronologiai adatokkal egybevetjük, sokkal közelebb esőnek látszik az említett Miske Imre György fiától származó, szintén Imre nevű unokájának életidejéhez, mint magának ama régibb Imrének korához, kivált ha megfontoljuk, hogy Miskét megezőzőleg már

két, a XVIII-ik század derekát jól elérő férje volt. Így tehát helyesebbnek mutatkozott e részben a Mike Sándor-féle genealogiát követnem, mely az elsőbb Miske Imre feleségéül csakis Szoboszlai Máriát írja, Fosztó Katát pedig ezeknek unokája, a későbbi Imre házastársául jelzi. Hogy az azon időtájban élt sok Imre közül csakugyan ez volt-e az 1796-iki felsőfehérmegyei főbíró, azt nem állapíthattam meg s így e jelzést táblámról ki is hagytam.

Másik kételyem az volt: vajjon helyesen irtam-e be — a Mike Sándor-féle genealogia alapján — Tholdi Erzsébetet Miske László feleségéül, s nem lett volna-e helyesebb őt a halotti beszédre is hivatkozó Nagy Iván nyomán e László fiának, Sámuelnek Mara Zsuz-ánnát követő második felesége gyanánt elfogadni?

Ámde megfontoltam, hogy a Miske József fölött 1821-ben tartott halotti beszéd, melynek szónokát Nagy Iván meg sem nevezi s így tüzetesebben nem tanulmányozható — úgy látszik, meglehetősen zavart volt; mert miként Nagy Iván is írja, tíz testvér közül hármat hallgatással mellőz, kik aztán maig is ismeretlenek maradtak. És különben is, bárha nem akarom kisebbiteni a halotti beszédek, mint genealogiai források értékét, kétségtelen az, hogy nem mindig megbízhatók. Előtte az döntött, hogy a Mike Sándor-féle táblázaton Miske Sámuel *mint 1775-iki retractans* van bevezetve, s így joggal feltehető, hogy a rá és elődeire vonatkozó e retractatióról szóló oklevél alapján vannak a táblára felvéve, ennél fogva hitelesnek tekinthetem tehát a fia fölött tartott halotti beszéddel szemben is azt, hogy Tholdi Erzsébet a retractans Sámuelnek nem felesége, hanem anyja volt.

S ezzel végére is értem vármegyénk e tösgyökeres családja ismertetésének, mely nem egyszer magas méltóságokra is jutott: de nem kimélték meg a sors csapásai sem; három tagját találjuk, kik erőszakos halált szenvedtek; másokat nótáztatás, tatár rabság s ezekkel járó vagyoni veszteségek sujtottak, s e viszontagságokhoz hozzájárult még egy rejtélyes gyermekorzási eset is, melyet azonban régi genealogiai íróink tévesen adnak elő úgy, mintha báró Miske Ferencznek leányán kívül egy fia is lett volna, kit Kolozsvárt eloroztak.

A regényes esemény a ma is élő leányági leszármazottakhoz eljutott családi tudomás szerint egészen másképp történt. Báró Miske Ferencznek és nejének, br. Palocsay-Horváth Annának, soha sem volt fiok, egyetlen gyermekük volt, Angelika leányuk, kinek születése után a házastársak közt csakhamar viszály állott be, minek különválás lett az eredménye, de a leánykát mindkét szülő maga számára követelte. Midőn aztán az anya leánykájával Kolozsvárra költözött, br. Miske Ferencz minden követ megmozdított, hogy leányát magához vehesse. Törekvései azonban sikertelenek maradtak s e fölött végkép elkeseredve, erőszakkal elrabolta leánykáját feleségétől s Olaszországba menekült vele, hol Papp János festő álnéven festészetből tartotta fenn magát és gyermekét, kit, hogy annál kevésbbé legyen felismerhető, sokáig fiuruhában járatott, mert barátjától, gr. Kun Lászlótól sürű értesítéseket vett, hogy a gyermekétől megfosztott anya panaszaival elhalmozza az erdélyi főkormányshéket meg a kancelláriát s minden intézkedést megtettek kézrekerítésökre.

Hol bolyongott gyermekével idegen földeken s minő viszontagságokon mentek keresztül, arról a családnak is kevés tudomása van. Végre 1848-ban visszatér a hazába s úgy látszik legelőször sógor-nőjéhez, báró Palocsay-Horváth Ferdinandné Szomolányi Nagy Aloyziához, viszi az akkor már 19 éves Angyalkát, egészen meglepve ezt a jó neveléssel és magas műveltséggel, melyben leányát küzdelmes életök daczára részesíteni tudta. Palocsaynének az utódoknál fennmaradt levele, melyben a leányaért oly hosszú harczot folytatott anyának viszontláthatásig Angyalka egy hajfűrtjét küldi meg, át van hatva a legnagyobb rokoni szeretettől s a viruló hajadon szeretetreméltó tulajdonainak s ismereteinek — ez ugyanis anyanyelvén kívül a németet, olaszt és francziát is jól beszélte s szépen rajzolt és énekelt — igaz rokonszenvről tanuskodó képét festi meg az érte epedő anya számára.

Alig egy évvel hazatérésük után, 1849 október 4-én, báró Jósika Pál nejévé lett; sajnos azonban nagyon korán, már 32 éves korában el is halt, úgy, hogy fiainak nevelésénél édesanyjának kellett helyét pótolnia.

KIS BÁLINT.

VEGYES.

Csák Máté állítólagos pénzverése és egy «trieri» oklevél.

A XIII. és XIV. század fordulóján szereplő hatalmas olygarcha, trencsényi Csák Máté életének és működésének méltatói — Szalay László és Pór Antal — némi csodálkozással állapítják meg, hogy egy-egy történetírók egy oklevél helytelen magyarázata alapján azt állítják, hogy Csák Máté — egyéb bitorlásai mellett — fejedelemsége területén pénzt is veretett volna.¹ Az általuk idézett oklevél valóban semmi támaszpontot sem nyújt ez állítás bizonyítására. Van azonban egy 1300. márczius 30-áról keltezett oklevelünk, amelyre támaszkodva már egész határozottsággal beszélhetnénk Máté pénzveréséről. A kérdéses oklevelet — Fejér másolata szerint² — a trencsényi városi tanács pecsételte meg s adta ki egy trencsényi polgárok közt létrejött adásvételi ügylet tárgyában.³ Ez oklevélben szó esik «decem et septem solidos Trenchinenses»-ről, «pro octuaginta et sex libris Trenchinensium»-ról, majd «sedecim libras dicte monete»-ről. Ha az eredeti oklevélben tényleg e kifejezések szerepelnének, úgy kétségtelenül megállapítottunk tekinthetnők, hogy 1300-ban Csák Máté, Trencsén ura, csakugyan veretett pénzt, még pedig — a magyar pénzszámításban teljesen ismeretlen «solidus» kifejezésből következtetve — a királyi pénzveréstől eltérő pénzláb alapján. Nyilvánvalónak tartom, hogy mindazok, akik Máté pénzveréséről beszéltek, főképp ez oklevél ismerete alapján s nem a Szalaynál és Póránál idézett oklevél nyomán tették ezt.

A budapesti egyetemi könyvtár birtokában levő eredeti oklevél azonban ellentmond e feltevéseknek. A város neve nyolczszor fordul elő, oklevelünkben, hétszer világosan «Treuen» nek írva, nyolczadszor «Treu» formában. Ez semmiképpen sem olvasható Trencsénnek s csak Trier jelző formában alkalmazott (*Treverensis*) latin nevének rövidítése lehet.

¹ Szalay László: *Magyarország Története*. 2 kiad. II. kötet. Pest, 1862. 153 l.: «honnan merítették legyen néhány történetíróink, hogy pénzt is veretett, nem tudom. Tudomra ennek semmiféle példányai sem maradtak reánk s a nyitrai püspök levelének e helye, Zachur maledictus serviens Matthaee palatini, in nova moneta in Nitra fecit damnum circiter sex marcarum, azt éppen nem jelenti, hogy pénzt is veretett.» Pór Antal: *Trencsényi Csák Máté 1260—1321*. Budapest, 1888. 105. l. jegyzetben ugyanez oklevélhelyet idézve, mondja: «E tételből olvasák ki némelyek, hogy Máté pénzt is veretett.» — Az oklevelet ld. Fejér VIII/2. 176. l.

² Fejér VI/2. 300—301 l.

³ Mint ilyen idézem egyebek közt magam is: *A magyar városok az Árpádok korában*. Budapest, 1908. cz. művem 47., 86. és 87. lapján.

Az oklevél szövege a következő:

Nos Sobolo dictus de piro et Cybela eius uxor cives Treu(er)en(ses) notum facimus Universis presentes litteras inspecturis, quod sociata manu et pari consensu vendidimus Danieli judeo Treu(er)en(sis) olkam nosiram cum orto adiacente, sitam apud sanctum Remigium, iuxta torcular quondam Ludowici dicti de domo, civis Treu(er)en(sis), cum suis juribus et attinenciis, ex quibus decem et septem solidos Treu(er)en(ses) dari annui census debentur ratione fundi liberi et absoluti ab omni alio censu et obligacione qualibet, pro octuaginta et sex libris Treu(er)en(sium) denariorum, nobis a dicto Daniele judeo traditis et solutis ante confeccionem presentium litterarum, juri nobis in dictis olka et orto competenti renunciantes, promittentes bona fide prefato Danieli judeo de emcione dictarum olke et orti tuarandiani prestare metam et rectam sine dolo, hoc acto inter nos et dictum Danielem judeum: per nos a proximo festo pasche instanti ad annum in eodem festo predictas olkam et ortum et medio tempore quandocunque voluerimus reemere potuerimus cum dicta summa pecunie et ad nos dicta olka cum orto ut presens libere revertatur. Et si nos hoc facere neglexerimus, predicto anno finito sedecim libras dicte monete tenebimur solvere dicto Danieli judeo extunc et satisfacere de eisdem. Et ego Danielis judeus supradictus confiteor premissa esse vera, omnia et singula, promittens firmiter ea observare bona fide. Testes huius rei sunt viri honesti domini videlicet Fridericus dictus de orreo et Johannes dictus prouidon scabini Treu(eren)s(es) ad premissa rogati. In quorum omnium testimonium et debitam firmitatem presentes litteras exinde confectas nos So. Cybela et Daniel judeus supradicti sigillo civitatis Treu(er)en(sis) rogamus communiri. Et nos scultetus et scabini civitatis Treu(er)en(sis) eiusdem civitatis sigillum ad preces predictorum So. Cybele et Danielis presentibus duximus apponendum in testimonium premissorum omnium. Actum et datum anno domini M^o. ccc^o. feria quarta ante ramos palmarum.

Hátyára irt eredetije a budapesti egyetemi könyvtárban (Litt. orig. Nr. 620); a hátya alján bevágás, függőpecsétje hiányzik. Közölve tévesen: Fejér: Cod. D. VI 2. 300—1 l.

Ha most már ez oklevelet összehasonlítjuk egykori trieri oklevelekkel,¹ azt látjuk, hogy úgy

¹ V. ö. pl. a Hontheim Jo. Nic.: *Historia Treviren-*

formai, mint tartalmi tekintetben teljesen megfelel azoknak. A hazai gyakorlatban teljesen szokatlan az oklevél szövegezése, a kiállítás és pecsételési módja. Viszont a trieri diplomatikai gyakorlatban csaknem szószerint egyező oklevelekkel találkozunk.¹ A benne szereplő Olka szó is ismeretlen e korban hazánkban s Németországban is főképp csak Trier környékén használatos a szőlőbirtok jelölésére.² Ugyanez áll a városbíró és esküdtek jelölésére használt «scultetus» és «scabini» kifejezésekről.³ Megemlítendő, hogy a benne említett polgároknak vezetékneve van, a mire e korból hazánkban nincs példa és hogy az oklevélben említett Szent Remig egyház is trieri oklevelekben szerepel, mint helymeghatározó.⁴ Mindezek alapján teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy oklevelünknek *semmi köze sincs Trencsén városához* s a benne említett pénznek Csák Mátéhoz. Ezzel azután az egyetlen bizonyíték, a melyből a felvidéken fejedelmi hatalmat bitorló Máté ur pénzverésére következtethetnénk, semmivé foszlik.

Dr. Hóman Bálint.

A Kondé-család.

A Pozsonymegyében törzsökös és még most is virágzó Pókateleki Kondé-család neve tudtommal még nincsen kellőleg megmagyarázva s még mindig a tapogatódzás kedvelt tárgya. A pozsonymegyei Szenczen való tartózkodásomkor hallottam azt a véleményt, hogy a Kondé-család neve egy a közte s a francia királyi család *Kondé* nevű ága közötti kapcsolaton alapszik, és midőn én ezt kétségbe vontam, egész komolyan meg-

sis diplomatica et pragmatica. T. I. Augustæ Vind., 1750. 813—4, 818, 826 l. stb.

¹ Pl. *Lamprecht*, Karl: Deutsches Wirtschaftsleben, Leipzig, 1883. III. 107. l. 1301 ápr. 8. «Ego Henricus armiger de Tallanc, castrensis apud Grimberch notum esse cupio universis presentes litteras inspecturis, quod... 35 lb. Treverensium d... In cuius rei testimonium sigillum prudentis viri domini Jacobi sculteti Treverensis ad preces meas instantes, cum sigillum proprium non habeam presentibus est appensum. Et nos Jacobus scultetus Treverensis ad preces idoneas dicti Henrici sigillum nostrum presentibus apposui in testimonium omnium premissorum.»

² U. o. I/1. 405. l. Der Ausdruck *Olke* oder *Olk* bezeichnet noch heutzutage grössere Wingerte an der Mosel, namentlich *um Trier*; vielfach ist er auch zum Eigennamen bestimmter Wingertstücke geworden.» (Oklevéldízetekből a jegyzetekben.) «Wemzius de holca... «culturas quatuor 30 iugerum, olkam unam»... «dat mansus uno di ministrum in colligendo vino in olca.» — «So schon 1152: vineam, quam Olka vulgariter appellant. Später wird er *missbräuchlich* auch für anderen Anbau verwendet.» V. ö. még 420., 441. és III. 325., 491 l.

³ U. o. I/2. 721 s. köv. l. III. 22., 54., 85., 107., 113 l.

⁴ U. o. I/1. 440. l.: «terre sita apud sanctum Remigium.»

erősítették, hogy ezen magyarázatot az egész környékbeli társadalom komolyan veszi.

Mindenekelőtt a kérdés történeti multjával jöjjünk tisztába.

A Veszprém- és Komárommegyében valamikor törzsökös Bána nemzetség egyik sarja, Szomor fia Miklós megszerezte 1342-ben a pozsonymegyei Csallóközben feküdt Pókatelek nevű birtokot. Fiai közül csak János és Jakab folytatták a családot. János utódai felvették a pókatelki Szomor nevet, minek következtében ezek nem esnek fejtegetéseink körébe. Jakab (1379—1384.) felvette a «Fekete» melléknevet, mely később összes utódaira rászállt, kik helylyel-közzel még egyik-másik birtokuk után is nevezték magukat. A Kondé-család levéltárában őrzött és eddig kiadatlan oklevélanyagban található adatokból erre vonatkozólag a következőket emelem ki: 1384 máj. 3. Johannes filius Nicolai de *Pokatheleky*. 1404 febr. 16. condam Jacobi *Fekethe de Pokatheleke*; Emerico et Johanni filiis prædicti Jacobi. 1419 ápr. 7.: Johannes filius Jacobi de *Pokatheleky*, Petrus et Ladislaus pro se et Paulo, Emerico, Simone filiis ejusdem Johannis, Emerico filio præfati Jacobi de eadem. 1423 febr. 5.: relicta condam Johannis filii Jacobi dicti *Feketew de Wyfalu* (= Ujfalú); Petrus, Ladislaus, Pau'us, Eméricus et Simon filii condam præfati Johannis. 1430 márcz. 2.: Fidelium nostrorum Petri, Ladislai et Pauli filiorum Johannis dicti *Fekethe de Pokatheleke* ac Thomæ filii Emerici de eadem. 1434 szept. 29.: Ladislao filio Johannis dicti *Fekethe de Pokathelek*. Petro, Paulo, Emerico et Simoni fratribus tuis carnalibus. 1435 máj. 7.: contra Ladislaum filium Johannis dicti *Fekethew de eadem* (*Pokatheleke*.) Pauli, Emerici et Simoni filiorum ejusdem *Johannis Fekethew*, nec non Thomæ filii Emerici similiter *Fekethew dicti de præfata Pokatheleke*. 1437 júl. 15.: Petro, Ladislao, Paulo, Emerico et Simoni filiis condam Johannis *Fekethe de Pokatheleke*. 1438 júl. 17.: Ladislai, Petri, Pauli, Emerici et Simonis filiorum condam Johannis *Fekethe de Pokatheleke*. 1439 jan. 13.: Petro, Ladislao, Paulo, Emerico et Simoni filiis condam Johannis *Fekethe de Pokatheleke*. 1439 jun. 12.: Ladislaus filius Johannis de *Pokatheleke*. 1450 jun. 8.: Ladislaus *Fekethe de Pokathelek*. 1455 márcz. 14.: Simonis filii condam Johannis dicti *Fekethe de Pokatheleke* ac Johannis filii Pauli similiter *Fekethe de eadem*. 1459 márcz. 27.: nobilis viri Johannis filii Thomæ *Fekethe de Pokatheleke*, Ladislaum, Simonem et Emericum *Fekethe*, Johannem filii Pauli *Fekethe* et Jacobum filium Petri *Fekethe*. 1461 júl. 10.: per Ladislaum et Simonem *Fekethe de Pokatheleke*.

1462 ápr. 20-án azonban már nagy változással találkozunk. E napon előadja bizonyos Maki Imre deák a nádor előtt, hogy **Simon Kondé de Wjfalú** (= Ujfalú,) Georgius de Korvva

(? valószínűleg Karcsa,) Michael de Apay (valószínűleg a györmegyei Apaj-Bőny,) Barnabas Certhew de Tegehe (a fehérmegyei tekejei Csértő család) et Johannes Challockewzy de Bwn (=bőnyi Csallóközi-család) Ernsth (=Erneszt) János nevű budai polgártól bizonyos összeget kölcsönvettek. Innen kezdve a következőket találjuk: 1462 nov. 5. Johanni *Konde de Wjfalv*. 1464 maj. 14.: Ladislaum *Fekethe de Pokatheleke* ac Simonem et Emericum fratres ejusdem carnales necnon Johannem filium Pauli *Fekethe*. 1470 nov. 6.: nobilis *Emericus Konde dictus*, castellanus castris Craznahorka (= a gömörmegei Krasznahorka vár.) 1471 márcz. 27.: Emerico *Fekethe*, Jacobo filio Petri similiter *Fekethe de Pokatheleke*, item Bernhardo filio condam Ladislai *Fekethe*, Georgio filio Pauli *Fekethe* ac Michaeli et Christophoro filiis Johannis similiter *Fekete* nuncupatis *de dicta Pokatheleke*. Emerico et Simoni filiis Johannis *Fekethe*, et Johanni filio Pauli similiter *Fekethe* dictis *de praefata Pokatheleke*. 1476 márcz. 25.: Jacobus filius Petri *Fekethe de Pokatheleke*, Bernhardus filius Ladislai *Fekethe de eadem* et Georgius filius Pauli similiter *Fekethe de eadem Pokatheleke* pro se et pro Christofo et Johanne filiis Johannis *Fekethe de dicta Pokatheleke*. 1478 jun. 11-ike körül: fidelium nostrorum Jacobi *Conde de Pokatheleke*, Bernaldi filii Ladislai de eadem, Georgii Palphy (= fennebbi Pál fia,) Cristofori et Michaelis filiorum (Johannis) *de eadem Pokatheleke*. 1490 máj. 6. (Haz. Okmtr. V. 372): nobilis Georgius *Konde de Pokathelek*. *Idem Georgius Konde*. *Ego Georgius Konde de Pokathelek*. 1439 (U. o. 378): Georgius et Michael *Konde nuncupati de eadem Pokatheleke*. 1498 jun. 14 (Tört. Tár 1908: 521): Elena dicta condam Jacobi *Konde dicti de Pokathelek*. Christoforum et Michaelum filiis condam Johannis similiter *Konde dicti de praedicta Pokathelek*. 1516 febr. 19. (U. o. 1909: 27): Michael *Konde de Pokatheleke*, Pozsonymegye alispánja. 1548 ápr. 26 (Károlyi-oklt. III. 242.): Lazarum *Konde de Pokatheleke*. 1562 nov. 6 (U. O. III. 451.): Lazarum *Konde de Pokaffalwa*. 1636 (TT. 1909: 44—49) Catharina *Conde* apáczá.

Látjuk tehát ez adatokból, hogy a család tagjai 1462-ig kivétel nélkül a Pókateleki Fekete nevet használják, 1462 óta pedig felveszi egyik-másik a Conde illetve Konde-nevet, mely kezdetben csak szórványos, a 16-ik század óta pedig állandó családnévvé alakul.

De csak Konde! mert annak, hogy egészen a 17-ik század első felének végéig az okiratokban mint Kondé szerepelne, nyomát nem találtam.

Kérdés már most, hogy mily úton kerülhetett a név a családba s hogy történhetett az, hogy az eredeti Fekete nevet teljesen kiszorította? E kérdésre határozott válaszunk nincs. A névadó Jakabnak (1379—1384) volt két fia: Imre

(1397—1419) és János (1397—1419, † 1423 előtt,) kik mindketten családjukat folytatták. Imre ága már János nevű urokjával kihalt férfiágon, és nem találjuk annak nyomát, hogy a Konde-nevet használta volna. Jakab fia Jánosnak öt fia volt, kik közül Simon 1462, Imre pedig 1470 óta kezd a Konde-névvel élni Péter, László és Pál nevű fivérek, kik közül Péter és Pál már 1462 előtt meghaltak, tudtunkkal csak a Fekete-nevet használták, de Péter fia Jakab 1478-ban már Konde, míg Pál fiai között János szintén már 1462-ben, György azonban csak 1490 óta szerepel e néven. Világos tehát, hogy a Konde-rév felvételét csak oly körülmény idézhette elő, mely kizárólag János fiait érintette s így közel áll azon feltételezés, hogy e körülmény János fiainak anyai származásukra volna visszavezetendő. Ismerjük ugyan János nejét: a barsmegyei Béládi Annát (1423.) de ebből mitsem tudunk megmagyarázni; azt azonban fel szabad tételezni, hogy Jánosnak esetleg még egy más neje is lehetett, kinek családi nevével vagy birtokviszonyaival a Konde név összefüggésben állhatott.

A másik pozitív eredmény hasznát veszi a fent említett francia Condé vonatkozás. Mivel a Condé első őse csak 1530-ban született, világos, hogy 1462-ben nem lehetett a Pókateleki Feketének Condé nevű tagjait a Condé nevű francia királyi hercegekkel érintkezésbe hozni.

A «Konde» név jelentését azonban nem sikerült megfejtenünk; mindazáltal felhívom a kutatók figyelmét a következőkre.¹

Fejér IV. 2, 37. szerint a pozsonyi káptalan levéltárában oly okirat található, melynek értelmében a budai káptalan 1248-ban a pilismegyei *Kande* nevű birtok eladását tanusítaná. Ezen adat azonban csak a legnagyobb óvatossággal veendő. A legközelebbi nyoma 1273-ra vissz, midőn az esztergommegyei Bény-en eltemetett Hontpázmán nb. Amadé fia István végrendeletét kihirdetik; ebből kitűnik, hogy István többi között *Kondej* nevű helységben két szőlőt hagyott a bényi monostornak (Fejér V. 2, 139) és hogy Hontpázmán nb. Kázmér fia Pongrácz a végrendelet ellen kifogást nem emelt. Kérdéses, vajjon az eredetiben tényleg «Kondej» állt-e. 1337-ben olvassuk, hogy Károly király Pál nevű nyergesének a Pilismegyében fekvő *Kandey* birtokot adományozza (Anj. Okmt. III. 437.) Károly felesége Erzsébet megvette *Kandy* (*Kandi*) birtokot Pál fiától, Jakabtól és odaadta 1349-ben az általa alapított klarissza kolostornak (u. o. V. 316.) Voltak azonban ott egyéb birtokosok is. 1353-ban kijelenti Gergely fia: Kande Dömötör, hogy *Kande* falu határában egy szőlőjét a klarissza

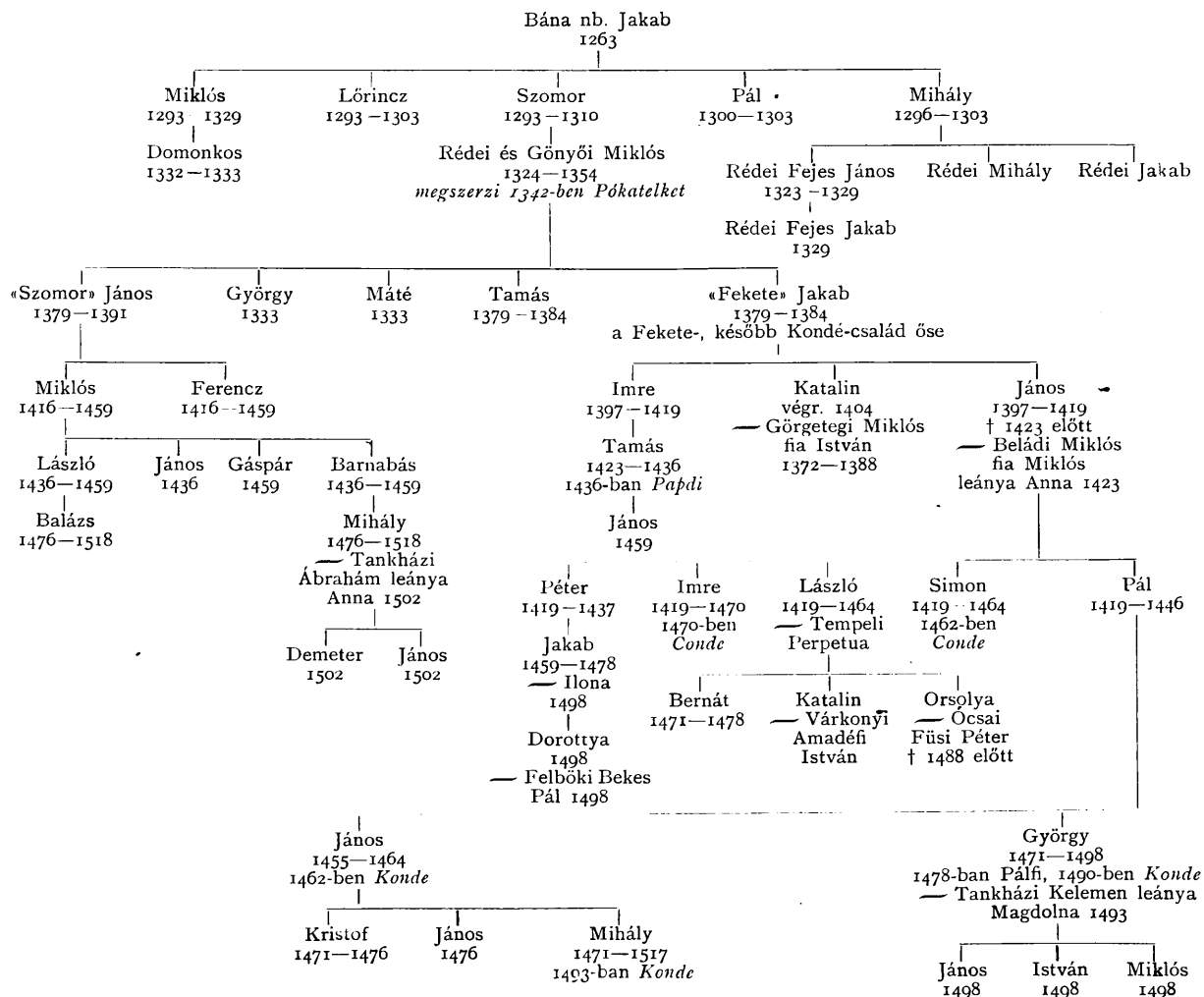
¹ Mellékesen megemlítem, hogy a Magyar nyelvtörténeti szótár (II. 342.) szerint Kondé [vö. Kondi]: Erdélyben leánylátogatás, leányoknál mulatás, de ez tárgyunkra nézve fel nem használható.

apáczáknak eladta (u. o. VI. 40). Ugyanazon évben kiállított oklevélből (u. o. 88) arról értesülünk, hogy az 1273. évi végrendelet kihirdetésénél jelen volt Hontpázmán nb. Pongrácz jogutódai, Hontpázmán nb. Ugron fia Pongrácz, Cseh Miklós és a többi rokonok hűtlenségbe estek, és hogy a király a tőlük ezért elvett Békey nevű birtokot nekik azon feltétellel adja vissza, hogy más birtokaikat, nevezetesen a budai apáczáknak adományozott *Kande* nevű birtokot ne kereshessék (u. o. 88). 1354-ben kimondja a király ismételten, hogy Ugron fia Pongrácz utódai s rokonaik a *Kandy* nevű pilismegyei birtokra nézve az óbudai klarisszák ellen kereseti jogot nem emelhetnek (u. o. 214). 1355-ben jelentik a királynak, hogy midőn az óbudai klarisszáknak pilismegyei *Kandey* (*Kandei*) nevű birtokba való beiktatását megkísérlették, az eljárás ellen a margitszigeti apácák ellentmondtak (u. o. 280). 1364-ben *Konde* a neve (Fejér IX. 3, 489); 1367-ben *Cande* s *Kande*; akkor határolják (Csánki I. 13); fekszik Borony

és Pilisszántó mellett. 1368-ban mint *Kande* szerepel (Fejér IX. 4, 137). Ma ily nevű helységet nem ismerünk Pilismegyében. 1420-ban a bodrogmegyei Arany nevű helységben egy Georgius magnus *Kandy* nevű jobbágy említettik (Zichy Okltr. VI. 594).

Ezen hazai adaton kívül még egy hasonló természetűre akadunk egyik melléktartományi forrásban is. A jádrai (= a dalmát Zara) közjegyzői jegyzőkönyv 1289–1290. évi adataiban (Vjestnik zemaljskog arkiva III. 130., 244. és 260. o.) a következőkre bukkanunk: *a*) 1289 aug. 15. «Presentibus Domine de Bolcsa et *Andrea de Cande* Jaderensibus et aliis»; *b*) 1289. nov. 1. «Do, dono atque transacto tibi quidem *Cerne de Cande*, civi Jadere, omne jus meum etc. quam ego cum prædicto *Cande*, olim *patre tuo*, cepimus de mari communis»; *c*) 1290 máj. 20 egy jádrai szőlőkert fekszik «juxta vineam *Andree de Cande*.»

Végezetül közlöm az első Pókatelki Szomorok és Kondék okirati nemzedékrendi tábláját:

Dr. Wertner Mór.

Emlékezetre méltó dolgok könyvecskéje.

E czimen a Nemeskuthi *Rexa*-család csejthei levéltárában egy 16-od rétű bőrbe kötött kéziratot könyvet őriz, a melybe a ^xPalásthi és Keszihóczi *Palásthy*-család egy ágá s az avval leszármazási rokonságban levő *Rexa*-család adatai vannak feljegyezve.

A kézirat, ama kor szokása szerint, nem egyedül családörténeti feljegyzéseket tartalmaz. Van benne — mindjárt az első lapon: «Egy szántóföld termése az 1821. évből», majd korábbi időből «az aratóknak Csejthe községben adatni szokott konvenczió», azután feljegyzések gazdasági építkezésekről, adásvételek, peres ügyek, de legnagyobb részben mégis a genealogiára vonatkozó fontos, a családörténetben valóban emlékezetre méltó dolgok.

Az itt olvasható adatok sok tekintetben megjavítják a használatban levő forrásművek téves adatait, a felvidék több neves családjára vonatkozólag fontosak, s így ajánlatos a manuscriptum erre vonatkozó részeinek ismertetése.

A kézirat harmadik oldalán:

Én Palásthy Mihály 1736. évben Szent Lőrincz ünnepe alatti napon születtem (augusztus 10) kedves szüleimtől Palásthy Jánostól (András fiától, kinek atyja György volt) és *Teszák* Annától Jeszenova községben, Turóc-megyében a rezidenczionális házban,¹ mint szüleimnek egyetlen fia és legkisebb gyermeke, nővéreim Mária: Tótprónán² lakó *Paulust* János felesége és Zsuzsánna: előbb *Sexty* István, utóbb *Herényi* András hitvese.

Ámbár atyám gazdaságával és annak gyarapításával volt elfoglalva, — melyből vagyona is származott — mégis a tudományokat kedvelvén, értelmesen gondoskodott arról, hogy a tudományokba én is beavattassam. Otthon tanultam a betűvetést, Tótprónán az olvasást; innen Ivánka-falvára adattam, a hol latin nyelvtant kezdtem tanulni.

Onnét Gömör megyébe küldtettem a magyar nyelv kedvéért, a hol másfél esztendő eltöltvén Komsil urtól a latin nyelvet tanultam, magántanítóm Szalay János ur volt. Végre visszajöttem s Kőrmöczbányára küldtettem, a hol Szandner Lőrincz német kántornál voltam szálláson, a ki zenére oktatott, ugymint vonós és fuvós hangszerekre, a legjobb haladást a flótán tettem. A latin nyelvtant nagytiszteletű Bobroviczkytól tanultam, Blasius János rektorsága alatt. Innét Beszterczebányára küldtettem, hol a második

latin osztályt végeztem s a harmadik osztályba jutottam nagytiszteletű Glicz tanárhoz. Azután haza vitetvén, ismét Ivánka-falvára adattam, a hol n. t. Makovényi alatt kilencz hónapig maradtam, de Nándori Mihály ügyes és fáradhatatlan oktatóm (kinek emléke előttem felejthetetlen) tanítása mellett annyira haladtam, hogy ez idő alatt a német nyelvtant ismételve a negyedik osztályt a legjobb készültséggel elvégeztem s az ötödik latin osztályba jutottam. Innét ismét Gömörbe küldtettem a magyar nyelv további tanulása végett, de alig egy év elteltével visszatértem és (1750. év) Pozsonyba mentem, a hol Petko conrector alatt folytattam a felsőbb latin osztályokat másfél évnél kevesebb ideig. (Ez idő alatt volt 1751. évben az országgyűlés.) Végre áttéttem az első filozófiai osztályba Szászky ur tanársága alá, a hol alig egy tizedik évet eltöltvén tanulmányaimat abba kellett hagynom.

Az 1753. év végén — ősszel — Beniczky Sándor Turóc-megye notáriusához gyakorlatra mentem.

Az 1754. év őszén Raksányi Zsigmond urhoz mentem joggyakorlatra elsőbben Nagyszombatba.

(Idézet a csejthei róm. kath. plébánia halotti anyakönyvéből: ¹)

1742 május 28. Eltemettetett a lutheránus vallást követő özvegy Rexáné, a ki nekem² midőn üdvösségére figyelmeztettem, makacsul a következőket felelte: Uram atyám, vesse ki fejből amire gondol, én azt nem cselekszem, a miben fáradozik, mert nagy az én nemzetségem, ki ezen hitben meghalt és most is ebben állhatatos. Ámbár mi a mi ellenségeinktől meg vagyunk vetve, de azért kedvesek vagyunk Krisztus Urunk előtt.

Az 1765. évi február hó 8-án jegyet váltottam *Thuránszky* Erzsébeth nemes hajadonnal; a Pár-utcán lakó Vladár Gáspár ur jelenlétében. Ugyanazon év április hó 24-én eskettettem meg a nyitra-szerdahelyi artikularis egyházban Jaan Miklós tisz. ur által, a kinek oltár előtti szent beszéde azon tételen alapult: «egyetértés által a kis dolgok is nagyokká fejlődnek, egyenletlenség által a legnagyobbak is megsemmisülnek».³

Onnét a násznép kíséretében *Krentsre* visszavertve a nap zene mellett: ebéddel és vacsorával telt el, valamint a reá következő éjszaka is.

A közvetlenül reá következő napon, azaz Szent-György napján korábban megebédelvén, hitvesemet *Alsó-Kőröskénybe* vittem, elkisértek

¹ A Palásthyak. Kiadja Palásthy Pál. I—III. kötet. Budapest, 1890—1891. A III. kötetben található «Nyitraiak» származási tábláján szereplő János — *Teszák* Anna körül az adatok részben hibásak, részben hiányosak. A csejthei kézirat adatai helyeseknek vehetők.

² Mezőváros Turóc megyében.

¹ II. kötet 69. lap. Az idézet beírása későbbi keletű.

² T. i. az őt áttéríteni akaró plébánosnak.

³ Érdekes, hogy a szentbeszéd alapigéit a jó nagy tiszteletű nem a bibliából, hanem Sallustiusból meríté: *Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.* «Jugurtha elleni háború» 10. fej.

oda nőm ifjabb nővére Borbála és *Tapolcsányi* Antal ur feleségével, *Brogyányi* Klárával.

Az 1766. esztendő auguszt. 24. napján reggeli 8 óra tájban született Alsó-Köröskényben Erzsébet leánykánk és az ivánkai egyházban kereszteltetett meg Grajcsár helybeli lelkész ur által. Keresztzülei voltak *Köröskényi* Antal ur nejével *Jeszenszky* Teréz asszonynyal. Eljen boldogul az Isten dicsőségére.

Ugyancsak 1766. év őszén Krentsre mentünk lakni.

Oroszlán jegye alatt, Saturnus évében Venus — — — 1767. (vagy 68?)¹ évi október 5-én született Krentsen délelőtt 10 óra tájban János fiacskánk, ki is a nyitra-szerdahelyi artikuláris egyházban kereszteltetett meg Jaan Miklós tisz. ur által. Keresztzülei voltak: Tek. *Zerdahelyi* Sándor ur és *Ondruss* Jánosné szül. *Pelenay* Klára asszony. Gyarapodjék korban és bölcsességben Istennek és rokonainak.

Az 1774. évi július hó 24-én meghalt édes anyám Teszák Anna² asszony, a 26. napon eltemettetett a jaszenovai egyházban. Nyugodjék szent békében.

Ugyan azon évi október 24-én János fiacskámat elküldöttem tanulás céljából Nyitra-Szerdahelyre, — a kit édes anyja-asszony és nővére szállítottak el s a kit bánatosan elkísértem a kertig. Igazgassa és vezesse őt minden jóban a szentséges szent háromság.

Az 1777. évi február 21-én eladtam a jeszenovai gazdaságot *Thuránszky* Johanna asszonynak *Csepcsányi* Mátyás ur hitvesének 2500 rhen. forintért. Ezen eladott gazdaság állott — — —

A bak jegyében Jupiter csillaga alatt 1777. évi április hó 28-án délelőtt 8 óra tájban született Krentsen kedves leánykánk Ilona, Nyitra-Szerdahelyen kereszteltetett meg Hodlicska András tisz. ur által. Keresztzülék voltak: *Zerdahelyi* László nejével *Prónay* Ilonával és *Zerdahelyi* Simon atyja Sándor helyett. Az isteni felség tartsa meg szerentsésen nevének ditsőségére és szüleinek vigasztalására.

Az 1779 január 28-án meghalt *Thuránszky* József ur sógorom tüdővészben.

— — — 1782. évi június 24-én átruháztam az alsó-köröskényi birtokrészeket — és pedig: a Kovács-féléket Köröskényi Antónia asszonynak 600 frtért, a Palásthy-félét pedig *Dubay* urnak és nejének *Palásthy* Ágnesnek 425 frtért.

Az 1784. évi július 5-én elhunyt az Urban

anyósom *Zsarnóczay* Klára és a következő napon eltemettetett a zádeki (?) temetőben.

Az 1784. évi december hó 1. napján János fiam, miután november elején hazulról Pozsonyba küldetett tanulás végett — — — beállott katonának. Ezen dolgok hírére idegen emberektől vevén 1785. év január hó vége felé a dolog ki-nyomozása végett egy szolgálégényt levéllel küldöttem Modorba, ki Jánost, már mint katonát találta beszállásolva. Ő válaszolt is és jelentette, hogy saját, legszabadabb elhatározásából tette azt, köszönetet mondott azon kedvezésért, hogy őt kiváltani akarom, de egyszersmind arra is kért, hogy őt vissza ne vegyem, miután lelkében nagy hajlandóságot érez a katonaság iránt és abból reméli szerencsáját és előrenetelét.

*

Palásthy Mihály feljegyzései itt véget érnek s a családi érdekű adatokat ezentúl *Rexa* János vezeti be a könyvecskébe.

Rexa János ugyanis 1792 szeptember 10-én Nyitra-Szerdahelyen egybekelt *Palásthy* Mihály ur elsőszülött gyermekével Erzsébettel, a kivel a kézirat is Csejthére a *Rexa*-féle kuriába kerül s ott történik a további események bevezetése. Ezek elsője *Palásthy* Mihály haláláról emlékezik, — melyet veje utólagosan így jegyez fel.

Az 1789. évi május hó 14-ik napján meghalt *Palásthy* Mihály, eltemettetett május 15-én Jana (így!) lelkész ur által.

Ugyancsak *Rexa* János vezeti be saját esküvőjét is:

Az 1792. évi szeptember 10-én a legkegyesebb Isten úgy rendelkezvén megeskettetett nemes *Rexa* János *Palásthy* Erzsébet nemes hajadonnal nagytiszt. Jaan Mihály ur által a nyitra-szerdahelyi egyházban 11 és 12 óra között. Áldassék az Úr neve.

Az ez után következő évben 1793 szeptember 23-án született fiacskánk, a ki miután ugyanazon egyházban, ugyanazon lelkész által megkeresztelve tekintetes *Zerdahelyi* László ur Ilona kisasszony leányával és *Zerdahelyi* István ur nejével *Gerhardt* Zsuzsánna asszonynyal a szent keresztvizeztartótól elvitetett volna, Mihály nevet kapott. Gyarapodjék korban és bölcsességben Istennek és rokonainak.

Az 1798. évi február hó 1. napján meghalt *Thuránszky* Erzsébet néhai *Palásthy* Mihály özvegye, eltemettetett február hó 3-án Jana (így!) lelkész ur által.

Az 1803. évi április 13-án meghalt *Blaskovits* Julianna¹ asszony, legkedvesebb anyánk. Nyugodjék szent békével.

¹ Az évszám utolsó tagja kiolvashatatlan, ép úgy az évszám előtti szó. Az a sejtelmem, hogy a «Venus» jelzése pénteknek (dies Veneris) nem helyes és nem deríti fel a biztos évszámot, mert 1767-ben X. 5. keddre, 1768-ban pedig szerdára esett.

² Ez a *Palásthy* Jánosné özvegy volt már ekkor, mert fia a következő évben a jeszenovai jószágot eladja, a mit atyja életében alig tehet vala.

¹ *Blaskovits* Julianna Anna *Rexa* Imrének felesége. Imre születési éve s napja ismeretlen. Atyja II. János volt, anyja Beczkói *Blaskovics* Julianna B. Ferencz és *Sitken*.

Ez volt Rexa János utolsó családtörténeti feljegyzése s ez után Mihály fia ír tovább:

1824. évi január 10-én meghalt Rexa Erzsébet kedves nagynénem.

Az 1826. évi január 26-án a jó Isten rendelése szerint megesküdött nemes Rexa Mihály *Zelenay* Anna nemes hajadonnal nagytiszt. Dolosál Mihály Dénes lelkész ur által a vágújhelyi egyházban 10 és 11 óra között. Legyen áldott az Ur neve.

Az 1826. évi november 7-én született fiacskánk Rexa Imre, a szent keresztségnél tanuskodtak tekintetes *Gyurikovits* Mihály ur unokanővérével *Medveczky* Zsuzsannával. Éljen az Isten dicsőségére s rokonai vigasztalására.

Az 1827. évi martius 26-án a reggeli órákban meghalt kedves fiacskánk Rexa Imre. Nyugodjék szent békében.

Az 1828. év martius 18-án született fiacskánk József, keresztszülei voltak Gyurikovits Mihály ur és *Okolicsányi* Zsuzsanna asszony, kereszteltetett Vágújhelyen. Gyarapodjék korban és bölcsességben Istennek és rokonainak.

1829. évi április hó 18-án meghalt Palásthy Erzsébet asszony legkedvesebb anyám. Nyugodjék szent békében a feltámadás napjáig.

Az 1830. évi április hó 24-én született Zsigmond György fiacskánk, keresztszülei voltak *Okolicsányi* Pál ur kedves hitvestársával *Medveczky* Zsuzsannával. Kereszteltetett Vágújhelyen. Gyarapodjék korban és bölcsességben.

Ugyanezen 1830. esztendei szeptember 8-án halt meg délutáni 1 órakor kedves fiunk Zsigmond. Nyugodjék szent békében.

1834. évi szeptember 13-án elhunyt legjobb és legszeretettebb atyám Rexa János 83 éves korában. Szeptember 15-én temette el tiszt. Roy János ur. Nyugodjék szentelt békében.

Az 1834. évi október hó 7. napján született Rexa Pál fiacskánk, a ki a vágújhelyi egyházban lett megkeresztelve. Keresztszülei voltak *Okolicsányi* Pál ur Rázgha Teréz kisasszonynyal. Gyarapodjék korban és bölcsességben Istennek és rokonainak. (Ez az áldás megfogant.)

Az 1836. évi január hó 3-ik napján született Sándor fiacskánk, keresztszülei voltak *Okolicsányi* Pál ur és Rázgha Teréz kisasszony. Gyarapodjék korban és bölcsességben Istennek.

Az 1848. évi martius 24-én hunyt el legkedvesebb és legszeretettebb hitvesem *Zelenay* Anna másfél hó hiján 43 éves korában. Nyugodjék szentelt békében Urunk és Üdvöztőnk nevében.

Az 1853. évi junius 3-án eskettetett meg nemes Rexa József Isten rendelése szerint *Jeszenszky*

Erzsébet nemes hajadonnal tiszt. Schnitta Lajos lelkész ur által. Áldassék az Ur neve.

Az 1854. évi október 7-én született Rexa Ilona leányka. Keresztszülei voltak Döbrentey J. ur és neje Döbrentey Julia asszony. Gyarapodjék korban és bölcsességben Istennek és rokonainak.

Az 1855. évi martius 30-án született Rexa Anna, meghalt julius 7-én.

Az 1856. évi junius 15-én született Rexa Mária, meghalt 1857. évi február 16-án.

Az 1857. évi julius 26-án született Rexa Gábor. Gyarapodjék korban és bölcsességben. (E négy gyermek R. Józsefnek *Jeszenszky* Erzsébettel kötött házasságából született.)

Az 1868. évi julius hó 28-án megeskettetett Rexa Pál *Peregriny* Gizella nemes hajadonnal nagytiszt. Sztéhló lelkész ur által a budai evang. egyházban.

1873. évi február hó 9-én reggel 7 órakor halt meg legszeretettebb édes atyánk Rexa Mihály ur. Élt 79 évet 4 hónapot és 16 napot. Nyugodjék békében.

Rexa József (Mihály fia * 1828 mart 18-án) meghalt 1884 deczember 21-én Csejthén. Nyugodjék békében.

Rexa Pál (Mihály fia * 1834 oct. 7-én) vázlatos életrajza után feljegyzése halálának 1898. év deczember 28-án éjjeli 12 órakor Csejthén meghalt, temetése deczember 31-én délután 3 órakor volt. Fiai Arthur, Viktor, Dezső és Iván. (Az utolsó csecsemőkorban elhunyt.)

Rexa József teljes kort ért gyermekei:

Ilona * 1854 oct. 28.

Erzsébet * 1859 szept. 16.

Pál * 1863 febr. 7.

László * 1864 okt. 2.

Kálmán * 1869 okt. 12.

Géza * 1871 decz. 17, valamenyi Csejthén született, a családi háznál.¹

Rexa Sándor (Mihály fia * 1836 jan. 3.) érdekes életének vázlatos rajza után halálidejének feljegyzése: Meghalt 1907. évi február hó 1-én Vágújhelyen, temetése e hó 3-án volt, midőn tetemeit Csejthére hozták s itt temették el. Nőtlen volt. Nyugodjék békében.

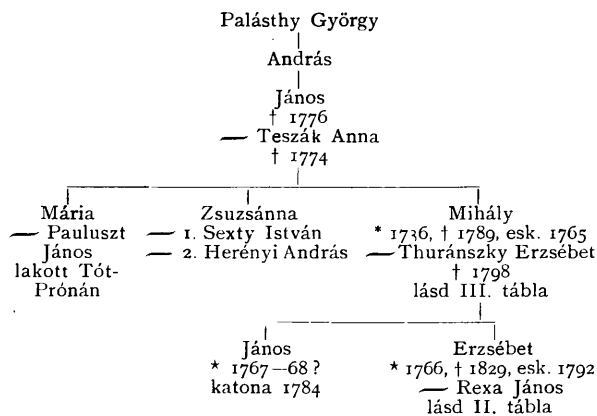
*

E családtörténeti feljegyzéseken kívül adatokat őriz e kéziratos könyv a család csejthei, vágújhelyi (Nyitra m.) és tiszainokai (Jász-Nagykun-Szolnok m.) birtokaira, csejthei curialis házára, birtokváltozásaira, családi sirbolt építésére, osztályokra, termésekre stb.

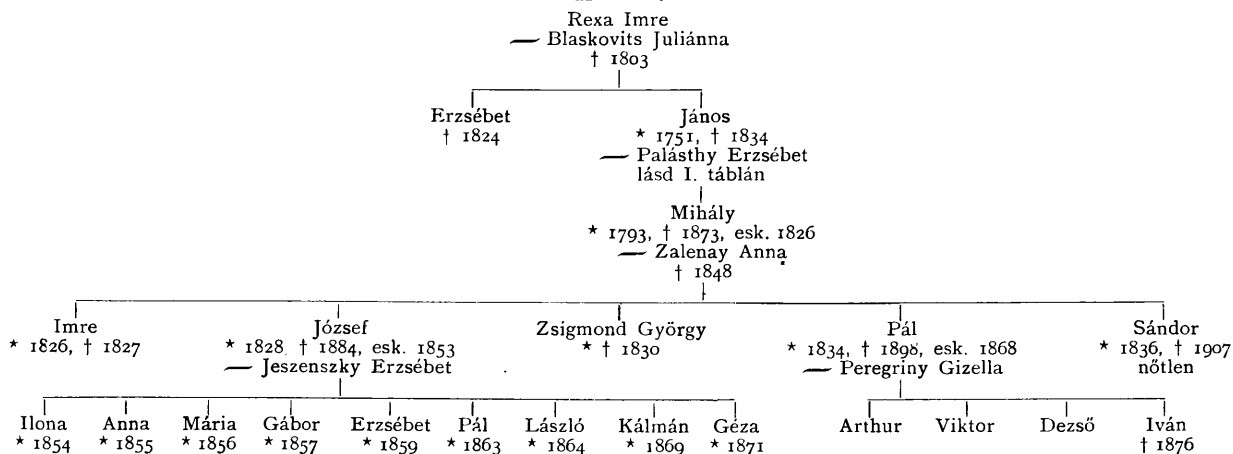
desz Mária 1718 aug 4-én született leánya, a ki 1737 junius 23-án kelt egybe R. Imrével s e házasságból 1751 május 9-én született III. János a fenti bejegyzés írója.

¹ József és Pál gyermekeinek leszármazottjait lásd: Magyar-Nemzetségi Zsebkönyv. Nemes családok I. 536—537. lap.

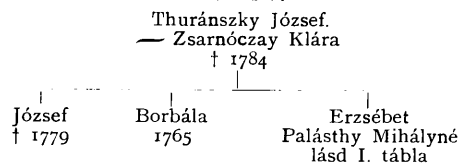
I. tábla.

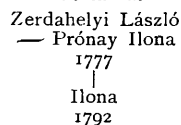
II. tábla.

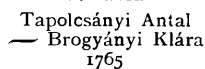
III. tábla.

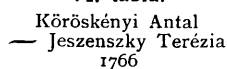
IV. tábla.

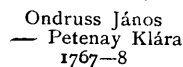
V. tábla.

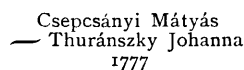
VI. tábla.

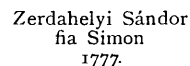
VII. tábla.

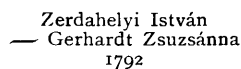
VIII. tábla.

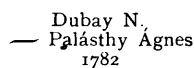
IX. tábla.

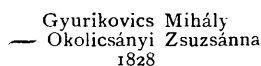
X. tábla.

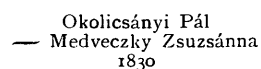
XI. tábla.

XII. tábla.

XIII. tábla.

Rexa Dezső.

TÁRCZA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság ig. választmánya f. évi márczius hó 4-én *Fejérpataky László* elnök elnöklése alatt tartott ülésén jelen voltak: *Ortway Tivadar* másodelnök, *Aldásy Antal*, *Csánki Dezső*, *Domanovszky Sándor*, *Döry Ferencz*, *Gárdonyi Albert*, *Hóman Bálint* ig. vál. tagok, *Holub József* jegyző, *Sohár László* pénztárnok és *Gosztony István* társ. tag.

Elnök az ülést megnyitván, kegyeletteljes szavakkal emlékezett meg arról a nagy veszteségről, mely a társaságot *id. báró Daniel Gábor* és *Nagy Géza* ig. vál. tagok halálával érte; indítványára az ig. választmány részvételének és fájdalmanak az ülés jegyzőkönyvében kifejezést ad és elhatározza, hogy az elhunytak emléke a Turul legközelebbi füzetében nekrológgal örökíttessék meg.

Ezután *Aldásy Antal* ig. vál. tag érdekes magyarázatok kíséretében bemutatta a *Gosztony*-családnak Mátyás királytól nyert czimereslevelét, továbbá *Jak. Reimers*nek Das Adlerwappen bei den Friesen és *Possen*nek Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige című öt kötetben most már teljes munkáját. Utána *Holub József* jegyző mutatta be a szász székek hatósága által 1373-ban kiadott oklevél ritka függőpecsétjét és a Der deutsche Herold egyik 1914. évi mellékletét: egy szászországi polgári czimeradományozásról szóló oklevél képét.

Új évdijas tagokul megválasztottak 1915-től: *Bobai Porkoláb István*, *Czellöldömök*, aj. a jegyző, *Gosztony István*, Budapest, aj. a jegyző és 1914-től a *M. N. Múzeum Régiségtára*, aj. Varju Elemér ig. vál. tag.

A jegyző bejelentette, hogy *Kammerer Ernő* súlyos betegsége miatt ig. vál. tagságáról leköszönt és a társulat tagjai közül kilépett. Az ig. választmány őszinte sajnálattal vette tudomásul e régi s buzgó tagjának elvesztését.

Ezután a jegyző bemutatta az 1914. évi zárszámadást és vagyonállást, mely a következő:

A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság 1914. évi költségvetési előirányzatának és a tényleges pénztári eredménynek egybevetése.

Bevétel.	Előirányzat K f.	Eredmény K f.	Különbözet K f.
1. Pénztári maradvány 1913-ról	342 36	342 36	—
2. Értékpapírok kamatai	1256	1256	—
3. Be nem fizetett alapítványok kamatai	180	70	110
4. Tagdíjakból:			
a) pártoló tagok után	5000	2220	2780
b) évdíjak után			
5. A társulati kiadványok eladásából	250	305 75	55 75
6. Alapítvány-befizetés	200	678 50	478 50
7. Rendkívüli bevétel	600	1641 11	1041 11
Összesen	7828 36	6513 72	1314 64

A tényleges bevétel e szerint 1314 kor. 64 fillérrel kevesebb az előirányzatnál.

Kiadás.	K f.	K f.	K f.
1. Személyi járandóságok	1600	1450	150
2. A Turul írói és szerkesztői tiszteletdíja	1392 36	921 80	470 56
3. Nyomdaköltségek	2200	1004	1196
4. Szinnyomatok	500	—	500
5. Metszetek és rajzok készítése	300	15	285
6. Irodai átalány	120	70	50
7. Társulati szolgálata díjazása	120	120	—
8. Újévi ajándékok, tagdíjbeszedési költségek, stb.	200	133 40	66 60
9. Lombard-kölcsön utáni kamatok és költségek	500	—	500
10. Alapítvány-tőkésítés	200	678 50	478 50
11. A Mon. Herald. III. füzetére takarékbba betéve	600	600	—
12. Rendkívüli kiadás	20	1198 06	1178 06
Összesen	7752 36	6190 76	1561 60

A tényleges kiadások tehát 1561 kor. 60 fillérrel kevesebbet tesznek ki, mint az előirányzatban.

Előirányzott maradvány 76 kor. — fill.

Tényleges maradvány 322 „ 96 „

Több tehát 246 kor. 96 fill.

Vagyonállás 1914 decz. 31-ikén:

A) Cselekvő vagyon.

I. Tényleges vagyon:

a) Alapítványi tőke:	K f.	K f.
1. értékpapirokban	28,800	—
2. kötelezvényekben	3000	—
3. kötelezvény nélküli alapítványok	711 50	32,511 50
b) Alapítványi jelleggel nem bíró tőke értékpapirokban	—	3,400
c) A Nemzeti Zsebkönyv II. rész 2. kötet színes mellékleteire és czimerrajzaira a takarékbba	—	720
d) A Mon. Hung. Herald. III. füzetére hadikölcsönkönyvben	—	1200
e) A decz. 31-iki egyenleg	—	322 96
Összes tényleges vagyon	—	38,154 46

II. Követelés:

alapítványi kamatok- és tagdíjakban	4850
Összes cselekvő vagyon	43,004 46

B) Szenvedő vagyon.

I. A magy. kereskedelmi banknál levő lombard-kölcsön	2700
II. Nyomdai tartozás	6683 03
III. Lombard-kölcsön kamatai és költségek	547
Összes szenvedő vagyon	9930 03
Összes tényleges vagyon	38,154 K 46 f.
Szenvedő vagyon	9,930 „ 03 „
Tiszta vagyon	28,224 K 43 f.

Ezután *Hóman Bálint* ig. vál. tag felolvassa a számvizsgálóbizottság következő jelentését.

Tisztelt Választmány!

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1914. évi pénztári állapotának és számadásának megvizsgálására kiküldetvén, szerencsénk van a folyó évi február 13-án teljesített számvizsgálat eredményéről a következőkben jelentést tenni.

Eljárásunkban az eddigi szokásos módot követvén, mindenekelőtt a pénztári naplókönyvet vizsgáltuk át s annak 1914. évi minden tételét az igazolásokra szolgáló okmányokkal és ellennyugtákkal egybevetettük, a tagdíj befizetésére nézve pedig a tagok nyilvántartási könyvében is próbákat tettünk. Ezek alapján jelenthetjük, hogy a pénztári naplókönyveket rendben találtuk s az 1914. december 31-ikével 6513 K 72 fill. bevétellel, 6190 K 76 fill. kiadással és a folyó 1915. évi költségelőirányzatba első bevételi tétel gyanánt átvendő 322 K 96 fill. pénztármaradvánnyal lezártuk.

Ezután a kézipénztárt vizsgáltuk át. A pénztár 1915. évi tételeit, kezdve a múlt évről áthozott és fentebb kimutatott 322 K 96 fill. pénzmaradvánnyal bezárólag február 13-ig összegeztük és 1013 K 26 fill. bevételt, 325 K kiadást, vagyis 688 K 96 fill. készletet állapítottunk meg. Ezzel szemben találtunk a kézipénztárban fedezetül 688 K 96 fill.-t készpénzben, minélfogva a kézipénztárt hiánytalanannak jelenthetjük.

Vizsgálat alá vettük ezután a törzskönyvet. E szerint a társaságnak a mai napon nyolcz ezer koronás (8000 K), 39 négyszáz koronás (15,600 K) és 44 kétszáz koronás (8800 K) alapító tagja van. A felsorolt, összesen 32,400 K-át tévő alapítványokból be van eddig fizetve 28,688 K 50 fill. és fizetetlen még 3711 K 50 fill. Ez utóbbi összegből kötelezvényekben (számszerint 6 darabban) biztosítva van 3000 K, a miről a közvetlen szemlélet és számbavétel alapján győződünk meg, ellenben 711 K 50 fill. kötelezvényekkel biztosítva nincsen. A társulat törzssanyagához tartozik még az időközi kamatokból s a hadikölcsönvásárlásnál elért árfolyam-nyereségből az alapítványi tőkéhez csatolt 111 kor. 50 fill., továbbá az az alapítványi természettel nem bíró 3400 K összeg is, a mely megtakarításokból származott. Ennélfogva a társaság törzsvagyona összesen (32,511 K 50 fill. + 3400 K) 35,911 K 50 fill.-t tesz ki.

Arról, hogy a kimutatott (28,688 K 50 fill. + 111 K 50 fill.) 28,800 K befizetett alapítvány és a megtakarított 3400 K, összesen 32,200 koronából 31,200 K koronajáradékban, 200 K jelzáloghitelbanki nyeremény kölcsönkötvényben a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál van elhelyezve, a bank 1914. deczem-

ber 31-én kelt letéti kivonatának megtekintése által győződünk meg. A fennmaradó 800 K alapítványi tőke — 1200 K folyó bevételhez csatolva — 2000 K névértékű 6%-os magyar hadikölcsönkötvény vételére fordított, a miről a pénztárban őrzött két darab ideiglenes elismervény megtekintésével győződünk meg.

Ezek szerint a teljes vagyon állása a fentebb említett 35,911 K 50 fill. törzsvagyon, a Nemzetiségi Zsebkönyv II. rész, 2. kötet színes mellékleteire és előfizetési díjaira a takarékpénztárban elhelyezett 720 K, a folyó bevételekből hadikölcsönkötvénybe fektetett 1200 K, a fent kimutatott 1914. évi pénztári maradvány 322 K 96 fill., végre a hátralékos alapítványi kamatok és tagdíjak 4850 K, az összes vagyon 1914. december 31-én 43,004 K 46 fill. Ezen vagyonnal szemben a következő terhek állanak fenn: a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál az alapítványi jelleggel nem bíró tőkésítés terhére felvett 2700 K lombard kölcsön és kamatok stb., e kölcsön után 1914. december 31-ig 547 K kamatok, nyomdai tartozás 6683 K 03 fill., összesen 9930 K 03 fill. E szerint a hátralékos alapítványi kamatok és tagdíjakat figyelmen kívül hagyva, a tiszta vagyon 28,224 K 43 fill.

A mi az 1914-iki zárószámadási eredményeket illeti, az előirányzatnak és zárószámadásnak részletes összehasonlítását a mellékelt kimutatásban terjesztvén elő, jelentjük, hogy a bevétel az előirányzatnál 1314 K 64 fill.-rel kevesebb volt; ezzel szemben a kiadás is 1561 K 60 fill.-rel tett ki kevesebbet, úgy hogy az előirányzott 76 K maradvány helyett a pénztári maradvány 322 K 96 fill.-t tesz ki; ismételten javasoljuk a tisztelt választmánynak az 1914. év végével fennálló és a vagyonállásban feltüntetett 4850 K régiebb hátralékokra nézve, hogy a pénztárnok által jegyzékbe foglalandó és teljesen behajthatatlan követelések törlése után még fennmaradó hátralék behajtása iránt intézkedni méltóztassék. Ugyasintén javasoljuk, hogy a tisztelt elnökség már most lásson hozzá a tagdíjaknak minél erélyesebb behajtásához.

Mindezek alapján javasoljuk a tekintetes választmánynak, hogy Sohár László pénztárnok urat a múlt 1914. évi számadásokra nézve a szokásos fenntartással felmenteni méltóztassék.

Áttérve a jövő esztendői költségvetési előirányzatra, figyelembe kellett vennünk az elmúlt félévben — a háboru nyomasztó hatása következtében — tapasztalt nehézségeket, elsősorban a tagdíjakból befolyó összeg csökkenését, a mely nehézségeket társulatunk csak rendkívüli megtakarításokkal tudta legyőzni. Ennélfogva az 1915. évi költségvetési előirányzat tételeit — minden nélkülözhető kiadást mellőzve s a Turul ivszámának 1915. évben 14 ivre leendő leszállítását

véve tervbe — 6142 K 96 fill. bevétellel, 6072 K — fill. kiadással és így 70 K 96 fillérnyi előirányzott maradvánnyal van szerencsénk javaslatba hozni.

Budapest, 1915 február hó 13-án.

Dr. Döry Ferencz, s. k.

számv. bizott. elnök.

Dr. Hóman Bálint

számv. bizott. tag.

Dr. Domanovszky Sándor

számv. bizott. tag.

Ezután *Döry Ferencz*, a bizottság elnöke, adta elő megjegyzéseit a társaság vagyoni állapotát illetőleg, új segélyforrások keresésének szükségességét hangsúlyozva, hogy a nehéz helyzetben javítani lehessen. Elnök köszönetet mondott a komoly, objektív megjegyzésekért s kiemelte, hogy a bevételek növelése és a felesleges kiadások törlése lesz a cél. Az elnök választ tudomásul véve az ig.-választmány, a pénztárnoknak a felmentést megadta.

Az 1915. évi költségvetést az ig.-választmány a számvizsgáló bizottság javaslata alapján a Turul iv-száma 14-re csökkentve a következőkben állapítja meg:

A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság költségvetési előirányzata az 1915. évre.

Bevétel.

1. Pénztári maradvány 1914-ről	322 kor. 96 fill.
2. Értékpapírok kamatai (31,000 kor. korona-járadék és 200 kor. jelz. hitelbanki nyer.-kölcsönkötvény után 4%, 2000 kor. hadi-kölcsönkötvény után 6%)	1370 kor. — fill.
3. 3600 kor. be nem fizetett alapítvány után 5%	180 " — "
4. Tagdíjakból:	
a) pártoló tagok után 1500 K	4000 " — "
b) évdíjak után 2500 "	2500 " — "
5. A társulati kiadványok eladásából	250 " — "
6. Rendkívüli bevétel	20 " — "
Összesen	6142 kor. 96 fill.

Kiadás.

1. Személyi járandóságok (titkár 600 korona, jegyző 400 kor., pénztárnok 600 kor.)	1600 kor. — fill.
2. A Turul írói és szerkesztői tiszteletdíjai:	
a) 14 írói díja, ivenként 48 kor. 672 kor.;	
b) szerkesztés ivenként 10 kor., 140 kor.	812 kor. — fill.
3. Nyomdai költségek	2300 " — "
4. Metszetek, rajzok készítése	200 " — "
5. Irodai átalány	120 " — "
6. Társulati szolga díjazása	120 " — "
7. Újévi ajándékok, tagdíjbeszedési költségek, stb.	200 " — "
8. Lombard-kölcsön utáni kamatok és költségek	700 " — "
9. Rendkívüli kiadás	20 " — "
Összesen	6072 kor. — fill.
Bevétel	6142 " 96 "
Kiadás	6072 " — "

Előirányzott maradvány — 70 kor. 96 fill.

Ezután a jegyző előterjesztette a M. N. Múzeum Régiségtárának levelét, a melyben hiányos példányának kiegészítésére több teljes évfolyamot és több egyes számot kért ingyen a társaságtól. Elnök indítványára elhatározta az ig. választmány, hogy nehéz pénzügyi helyzetére való tekintettel nem képes eleget tenni e kérésnek, de 33% árengedménnyel szívesen bocsátja rendelkezésre a kért füzeteket.

A pénztárnok jelentése szerint a társaság bevétele az ülés napjáig 1063 K 96 fill., kiadása 325 K volt, az egyenleg tehát 738 K 96 fill.

Az elnök indítványára elhatározta az ig. választmány, hogy hacsak szükség nem lesz rá, egyelőre nem fog ülést tartani.

Ezután az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Aldásy Antal* és *Hóman Bálint* ig. vál. tagokat kérve fel az ülést bezárta.

NAGY GÉZA

1855—1915.

Hosszu esztendőkön át aggódva figyeltük, vajjon az a törekeny, beteg test, mely Nagy Géza hatalmas lelkének őrzője volt, mikor roppan össze súlyos terhe alatt, félve gondoltunk folyton arra, hogy a nagy tervek, gondolatok, lelkes akarások beváltatlanok maradnak s örökre elvesznek ránk nézve. Minden újabb esztendőt, minden újabb munkáját mint nem várt ajándékot fogadtuk s nem tudtuk elzavarni ilyen alkalmakkor azt a fájó gondolatot, hátha ez már az utolsó. Üléseinken, hacsak betegsége nem akadályozta, hűségesen megjelent, a Turulban alig van újabb évfolyam, a melyben nem találkoznánk nevével s bár munkássága inkább más irányban folyt, mindig nagy érdeklődéssel viseltetett Társaságunk dolgai iránt, — érthető tehát, hogy nehezen tudunk beletörődni abba a gondolatba, hogy egyik helyen sem fogjuk többé látni őt.

Nagy Géza 1855 augusztus 4-én született Gárdonyban, Fejérvármegyében. Gyöngyösön a református algimnáziumban s Pesten a piaristák főgimnáziumában tanult, majd az egyetemen történeti, régészeti, oklevéltani, földrajzi és irodalomtörténeti studiumokkal foglalkozott. Rómer Flóris, a ki tanára volt az egyetemen, 1875 őszén a Nemzeti Múzeum Régiségtárához hívta meg s itt dolgozott 1881-ig, a mikor a Székely Nemz. Múzeum őrévé választották meg Szepsiszentgyörgyre. Innen azonban visszavágyott a fővárosba, első otthonába s 1889 őszén már ismét a N. Múzeum tisztségviselője, a hol 1902-ben igazgatóőr lett.

Nevével az irodalomban 1877-ben találkozunk először az Egyetértés hasábjain, — a melynek később

munkatársa is volt, — a hol a magyarság eredetéről írott cikksorozata megjelent. Ez volt a kiindulópontja nagy irodalmi működésének, de egyszersmind megmutatta ez első kísérlete jövő munkásságának irányát is. Tudományos folyóiratokban megjelent cikkeinek egész sora foglalkozik az e problémához csatlakozó kérdésekkel s két nagyobb munkája is ezen témával való foglalkozásának köszönheti létrejöttét: *Magyarország története a népvándorlás korában*, mely a Szilágyi-féle történet első kötetében jelent meg s *A Skythák*, a mely akadémiai székfoglalója volt.

A Turul hasábjain 1891-ben találkozunk először Nagy Géza nevével, a mikor ott közreadta *Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete* című tanulmányát, a melyben a nemzetség besenyő eredetét iparkodott kimutatni a Pór Antal által hirdetett délszláv eredettel szemben, másrészt pedig árpádkori személyneveink nagy részének török eredetét vitatta. A régi nevekkal szívesen foglalkozott, a Budapesti Hírlapban régi nő neveinkről közölt érdekes cikksorozatot, a Turul 1892. évfolyamában pedig ő ismertette nagy kritikával Kubinyi Nomenclatorját s ugyanezen évfolyamban Karácsonyival vitatkozott a Gejza név kiejtése felett s a Gecse helyett a Gyejcsa alak helyessége mellett sorakoztatta érveit (1892: *A Geisa név kiejtése. II. Gyejcsa és Gecse. Az Oslu nemzetség eredete.*) 1893-ban *Az Árpádház* című tanulmányával találkozunk, mely Wertner Mór *Az Árpádok családi története* cz. művének alapos ismertetése, az 1894. évi folyamban pedig azon mondai elemeket állította össze, a melyek nemzeti uralkodóházunk leszármazásában találhatók (*Az Árpádház mondai genealogiája*); ezen kötetben olvassuk *Kossuth Lajos eredete* című cikkét is, a melyben Kossuth halála alkalmából a Kossuth-család genealogiáját tisztázta. Alkalmi cikk volt *III. Béla király és Antiochiai Anna Agnes, mint I. Ferencz József ő Felségének ősei* című genealogiai tanulmánya is, melynek illusztrálására 26, óriási fáradsággal összeállított genealogiai tábla szolgál, s ebben III. Béla ivadékai közül 9 árpádházi királyleányt mutat ki ő Felsége ősanái között. Első szent királyunk családi összeköttetéseivel nagy szeretettel foglalkozott, 1906—1908-ban két nagy cikksorozatot bocsátott közre, a melyekben a források alapos kritikai megvizsgálásával igyekezett e nehéz kérdéseket tisztázni (*Sz. István családi összeköttetései, Szent István vérsége és a magyar kútforrások.*). Nagyon érdekes 1906-ban megjelent tanulmánya, a melyben a magyar király címeit vizsgálta a XI. században és kimutatta, mint tükröződött vissza a címváltozásban Magyarország területének kialakulása. (*A magyar királyok címe*

a XI. században.) 1910-ben a magyar nemzetségek számának megállapításával foglalkozott s azt fejtette, hogy a 108 nemzetség nem egyéb, mint a 24 ősnemzetség újabb meg újabb kettéválása, s ehhez járult a három kabar népség vezérnemzetségének négy ága. (*A magyar nemzetségek.*) Utolsó tanulmánya folyóiratunkban 1912-ben jelent meg, *A Croyak* címmel, a melyben a magyar genealogiának e sokat vitatott kérdését fejtegeti s összeállítja az amiensi káptalan adatai után a hiteles leszármazási táblát.

A M. T. Akadémia 1901-ben választotta meg tagjává, társaságunk igazgató-választmányában pedig 1905 óta foglalt helyet.

Áldás emlékére !

BUNYITAY VINCZE

1837—1915.

Abba az örömben, a melyet mindnyájunk lelkében az a hír keltett, hogy a királyi kegy Bunyitay Vincze nagyváradi kanonoknak, Társaságunk régi ig. vál. tagjának a püspöki méltóságot adományozta, keserű, fájdalmas ízt vegyített az a híradás, hogy ez a kitüntetés halálos ágyán találta már az agg tudóst. Társaságunk iránt mindig nagy érdeklődéssel viseltetett s bár történetirői működése más irányban folyt, találkozunk nevével folyóiratunk hasábjain is, s érdeklődésének és becsülésének beszédes bizonytsága az a nemes tette, hogy végrendeletében megemlékezett Társaságunkról is.

1837 január 11-én született Sátoraljaujhelyen. A papi pályára lépett s ezt elvégezvén, három évi káplánkodás után 1863-ban Szentjobbon lett plébános, s itt, majd Belfényéren működött 1879-ig. Már 1872-ben hozzáfogott a nagyváradi püspökség történetének megírásához s Lipovniczky István püspök 1879-ben püspöki könyvtárosnak nevezte ki, hogy minél eredményesebben végezhesse nagy munkáját. A hatalmas munka, sok észtendei szorgos kutatás gyümölcse, 1883—84-ben jelent meg három testes kötetben. Számos hazai levéltárban gyűjtötte össze hozzá az anyagot s kétszer járt Rómában is. E nagy műve mellett számos kisebb munkát s értekezést írt, a melyek részben önállóan, részben pedig folyóiratokban jelentek meg. A Turulban 1889-ben «Micz Bán és a Bocskay, Soós stb. családok származása» czímen írt tanulmányt.

Kiváló történetirői érdemei elismerésül a M. T. Akadémia tagjai közé választotta, vál. tagja volt a Történelmi Társulatnak s 1888 óta Társaságunk ig. választmányának is. Nevét nemcsak alapítványa fogja hirdetni, hanem szívünkben is hálával fogjuk őrizni emlékét.

Id. báró DANIEL GÁBOR

1824—1915.

A múlt év tavaszán tartott üléséből nagy örömmel üdvözölte igazgató-választmányunk Társaságunk nevében báró Daniel Gábort 90. születésnapja alkalmából, s alig egy évre rá, már koporsója mellett álltunk, hogy örökre elbucsuzzunk tőle. Olyan kort ért meg, a mely keveseknek jut osztályrészül, de elvesztése mégis korai Társaságunkra nézve, a mely iránt oly meleg ragaszkodással és érdeklődéssel viseltetett.

1824 április 21-én született Árkoson, Háromszék vármegyében, tanulmányait Kolozsvárt és Marosvásárhelyt végezte s ezek befejezése után Nyugaton nagyobb utazást tett. 1844-ben hazakerülvén, a kir. táblánál kezdte meg működését, majd Udvarhelyszék és Küllömmegye táblabírája és jegyzője lett. Innen Bécsbe került az erdélyi udvari kancelláriához s a szabadságharc kitöréséig itt dolgozott. Apja időközben elhalván, haza jött a gazdaság vezetésére s csak 1861-ben találkozunk vele ismét a közpályán, a mikor Udvarhelyszék ideiglenes főkirálybírája lett. E méltóságot azonban csakhamar megvált; 1865-ben azonban ismét elfoglalta s 1875-ben főkirálybíróvá, majd 1876-ban Udvarhely vármegye főispánjává nevezetett ki s e méltóságot 1891-ig viselte, fáradhatatlanul buzgólkodván mindvégig megyéje javának előmozdításán. Az 1876-ban tartott árkosi zsinat az erdélyi unitárius egyház főgondnokává választotta s így tagja lett a főrendiháznak is.

Számos kitüntetés jutalmazta kiváló érdemeit, köztük a bárói méltóság, a melyet 1912 februárjában nyert.

A történelem s a történetkutatás felé a családi levéltára fordította figyelmét; ő maga írja egyik munkájában, hogy az ötvenes években, az abszolutizmus idején, a mikor a családi életen kívül «csekély elszóródása volt», kezdett a családi iratok közt kutatni. A 60-as években erdélyi útjában felkereste őt is Thaly Kálmán, a ki buzditotta kutatásai folytatására s a gazdag családi levéltárból «*Történelmi Kalászkok*» (1603—1711) czimen értékes kötetet állított össze, a melyet Daniel Gábor 1862-ben adott ki. Családja történetével később is sokat foglalkozott: 1894-ben «*A Vargyasi Daniel-család a közpályán s a magánéletben*» czimmal hatalmas okmánytárat adott ki, a melyet Vajda Emil szerkesztett; 1896-ban ő maga megírta «*A V. Daniel-család eredete és tagjainak rövid életrajza*» cz. munkáját, 1913-ban pedig Kelemen Lajos szerkesztésében egy újabb kötetet adott ki: «*Újabb adattár a V. Daniel-család történetéhez.*»

A történettudomány terén szerzett érdemei elismerésül a Történelmi Társulat választmányi tagjává választotta meg s 1899 óta helyet foglalt Társaságunk igazgató-választmányában is.

Lelkes, buzgó tagunkat veszítettük el benne, emléket kegyelettel fogjuk megőrizni!

SZAKIRODALOM.

Somogy vármegye nemes családdai. Irtá Baranyai Bela, orsz. levéltári fogalmazó, Somogy vármegye volt főlevéltárosa. *Budapest, 1914.* (A Magyarország Vármegyei és Városai «Somogy vármegye» cz. kötetéből és külön lenyomatban.)

Somogy vármegye családdai abban a szerencsében részesültek, hogy szerzőben, ki a vármegyének több évig (1906—1913) főlevéltárosa volt, páratlan szorgalmu és szerencsés kezű genealogusokra találtak; azonban sajnálatunkra abból az alapos munkából, a melyet szerző itteni működése alatt kifejtett, a fent jelzett dolgozatban, a hely kimértsége folytán csupán a lehető legszűkebb térre összesajtolott gyümölcsöket kaphattuk. Összesen 44 nyomtatott oldal állott rendelkezésre és ebből is a czimerrajzok öt oldalt foglalnak le, és így a tulajdonképpeni szövegnek csupán 39 oldal jut. Ezen a szűk helyen adja szerző a vármegye nagyszámu kihalt és élő családainak ismertetését. A munka két részből áll u. m. egy általános részből, a mely birtoktörténeti és anyagközlő jellegű és az egyes családokat ismertető részből.

Az általános részt a nemzetségeken kezdi, majd folytatja a törzsökös nemes családokon, tovább a Hunyadiak korán és utána a török világon. Azután közli 1726- és 1814-ből a birtokösszeírási lajstromok nevek szerint összegezett adataiból összeállított nemesi névsort és végül a vármegyei törzsökös és kihirdetett nemes családok jegyzékét.

Ebben a részben új irányt és új anyagot jelent a családoknak a birtoktörténeten alapuló kapcsolata, a mint azt a «familia» jogi fogalmáról adott fejtegetésben (10. lap) — bár röviden — jelzi és példákkal (familia: Perneszyana, Fajszyano-Somlyayana, Koroknayana) igazolja; a nemesi «földjog»-nak a kastélyosdombói igen rövidre fogott (9. lap) példán adott magyarázata; a nemesi ügyeknek a vármegye által való intézéséről adott ismertetése stb. Ezek az új nézőpontok és a közölt anyag a legnagyobb mértékben felkeltik érdeklődésünket, a mely azonban sajnos, a hely szűke miatt, csak részben nyer kielégítést. Ezt az akadályt nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert csupán a miatt kellett kimaradnia az 1534. évi dicalis (Orsz. Lev. Dicalis összeírások LXI. 448—482 l.)

családnevek szerinti feldolgozásának, a mely pedig már máshol is megjelent (közölte Okányi Pál a kaposvári gimnázium 1891—92. évfolyamában). Ugyanez lehet az oka a Hunyadi-korszak rövid és Csánkora való utalással történt ismertetésének is; továbbá az 1526—1696 közötti birtokadományoknak úgy közsé, mint családtörténeti szempontból rendkívül érdekes közlése elhagyásának, és csupán helykimélésből maradhattak ki: a hiteles lajstromokban szereplő családok lak-helye, az egynevű családok előneve, a kihirdetetteknél az idehozott nemesi testimoniálist kiállító vármegye nevének megjelölése stb.

Az egyes családok közül részletesebben 83-at ismertet a szerző. Ezek a sorok főként a családi vér- és vagyonkapcsolatok folytonosságát, szövevényét, egyes családok vagy családtagok egyénítését és a vármegyével való kapcsolatuknak kiemelését klasszikus rövidséggel tartalmazzák és minden családra megadják a szükséges tudnivalókat olyan mértékben, a hogyan csak lehetséges. Határozottan ujitás, vagy továbbfejlesztés számba megy a családok említett egyénítése, a mi alatt azt kell érteni, hogy azok jó részénél igyekszik valami jellemző vonást előtérbe állítani pl. a vármegyei tisztviselősködést, vagy a közélettől való visszavonulást stb. A szövegnek egyik fő érdekessége, hogy a hol hitelesen megállapítható, egy megnevezett őstől kezdve az izenkinti leszármazást — miután táblát nem közölhetett — úgy igyekszik leírni, hogy abból a hiányzó táblák fővonalaiban többnyire megszerkeszthetők. Végül kiemelendő, hogy az 1848 utáni korból már lehetőleg nem közöl adatokat,

A közölt családok sorozata természetesen nem lehet teljes, ilyen kimért helyen az lehetetlen is lett volna, mégis kimaradt néhány olyan is, a melyiket talán joggal kereshetne benne az olvasó (pl. Beke, Chernel, Hertelendy, Szentgyörgyi Horváth, Leveldi Kozma, Majthényi br., Meltzer br., Felsőbüki Nagy, Nedeczky, Országh (másként Desericzky), Pongrácz br., Schmiddeggr., Zrinyi stb.).

A közölt 49 czimerrajz szép és a szabályoknak megfelelő; sajnos azonban néhány tévedés itt is van, a mit a szerkesztőség is igyekezett egy megjegyzéssel helyesbiteni: mégis kíváncsós lett volna, ha ezek is a szerző utasítása szerint készültek volna; mert pl. érthetetlen, hogy miért közölték a Berzsényi-család (ősi) czimerét, mikor erről a szövegben említés sincs és miért nem lehetett pl. a fényes multu Bakó-család czimerét közölni? Néhány családnál a czimerkép és leírás is elmaradt pl. Árvay, Hodossy, Pyrker, Somogyi, Szabó, Szalay, Vasdényey, a mi pedig érezhető hiány, két főrangú családnál (Forgách gr., Orczy br.) viszont a czimerrajz közölve van, de a leírás elmaradt.

Több kisebb kellemetlen sajtóhiba is becsuszott a szövegbe.

Mindent összevéve az egész dolgozat azt a benyomást kelti, hogy a nagyon is szűkre szabott hely csak kivonatos bemutatását engedte meg annak a rendkívül bő anyagnak és ismeretnek, a melylyel szerző éppen ezen a téren rendelkezik és aminek bemutatását egy kedvezőbb alkalommal teljes joggal remélhetjük tőle. El kell azonban már most is ismernünk, hogy a mostoha körülmények között is a legjobbat igyekezett adni és utánzásra méltó példáját állította fel annak, miként lehet egy vármegye családainak ismertetését a legszűkebb keretek között is, ugyszólván a tökéleteshez közeljáró formában közölni. Dolgozata sokáig forrása marad a somogy megyei családok multjával foglalkozóknak.

Sárközy Imre.

Éble Gábor. A Nagy-Károlyi gróf Károlyi-család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Budapest, 1913. Ára 50 korona. Franklin-Társulat bizománya.

A nagymultu nemzetség erős történeti érzékét, bőkezűségét, az érdemes szerzőnek pedig fáradhatatlan szorgalmát és alaposágát dicséri az a fényes kiállítású kötet, melynek címét e sorok fölé irtuk. Nem az első eset, hogy ez a két tényező találkozott; Éble Gábor, a szerző, hosszú esztendőkön át volt hűséges sáfárja a Károlyiak gazdag levéltárának, s nem elégedett meg a rábizott kincsek megőrzésével, rendben tartásával, hanem úgy vélt igazában eleget tenni feladatának, ha felhasználja azokat a család multjának minél alaposabb felderítésére s így hozzájárul történetirodalmunk gazdagításához is. A Károlyi nemzetség pedig sohasem riadt vissza anyagi áldozatoktól, ha hazai történetirodalmunk gazdagításáról volt szó s így az értékes munkák egész sorát köszönhetjük nekik.

A fenti munka ismertetését a végén kezdjük, a hat nagy genealogiai táblával, mert hisz' ez a gerincze; kettő közülük a Károlyiak leszármazási táblája a XII. század második felében élt Józstól kezdve, négy pedig 21 Károlyi leánynak az ivadékait tünteti fel, a régebbieket a levéltár, az újabbakat pedig a Góthai Almanach és a Nemzeti Zsebkönyv adatai alapján. Ezekhez a táblákhoz nincs szöveg mellékelve, de viszont az egyes tagoknál megtaláljuk a lehetőséghez képest az összes fontos adatokat: születés, esküvő, halálozás, temetkezés idejét, helyét, az illető családtag méltóságait, hivatalait stb. s így felvilágosítást nyújtanak minden genealogiai fontos kérdésre.

A Károlyi-Oklevéltár II. kötetében megjelent már ugyan a család genealogiája, de hézagosan és hiányo-

san s így örömmel üdvözljük az új családfát, mely pótolja a hiányokat, kijavítja a hibákat s lehetőleg teljeset és tökéleteset nyújt a családtagok kezébe s a történetkutatók és genealogusok használatára; a mi pedig a leányági ivadékok tábláit illeti, elég a táblákhoz csatolt pontos névmutató családneveinek áttekintése, hogy lássuk, mennyi sok család genealogiai adatait gyarapítják azok.* De nemcsak tisztán genealogiai

* Gr. Almásy, Altman, br. Amade, gr. Andrassy, Antos, gr. Apponyi, gr. Attems, Ábrámfy, Bagossy, Balassa, Barcsai, Barcsy, gr. Barkóczy, Barny, gr. Batthyány, Bácsmegyey, Bája, Bálinttith, br. Bánffy, Bánffy (Nagy-mihályi), Becker, Becsky, gr. Bellegarde, Beniczky, Benke, Beöthy, gr. Berchtold, Berendy, gr. Berényi, Berthóty, gr. Bethlen, Béli, Bornemisza, (Árthánházi), br. Bornemisza, Brinzei, Brudern, Buday, Bujánovits, Buttkay, Cary—Tarderen, Castiglioni, Cavriani, gr. Chikulini, gr. Colloredo, gr. Coudenrove, Csaholy, gr. Csáky, gr. Csekolics, Cserényi, Csernavodai, Csicseri, Csobay, Csomaközy, Czine, gr. Cziráky, Dániel, Dants, br. Dániel, gr. Degenfeld-Schomburg, Dengeleghy, Deromain, Desfours, gr. Dessewffy, gr. Dezasse, Dévényi, gr. Dillon, Dittmeyer, Domahidy, Dobói, Dorozlay, Drághy, gr. Draskovich, Ebergényi, gr. Engel, Eödföffy, br. Eötvös, Erdélyi, gr. Erdődy, Erőss, br. D'Erp, gr. Esterházy, Esztáry, Farkas, Fáy, Fejérváry, Fekete (Érseki), gr. Ferraris, gr. Festetics, Finta, br. Fischer, Flesch, Forgách, Földváry (Tancsi), Frank, Fülöp (Szárhegyi), Gányi, Geöcz, Geöde, Ghillányi, Goldschmidt, Gombos, Görgey, gr. Grassalkovich, Guthy, gr. Győry, Gyulaffy, gr. Haller, br. Harruckern, Hámos, Henczhiday, br. Henter, gr. Herberstein, Héderváry, gr. Hochburg, br. Horváth, Horváth (Zaberdini), gr. Hoyos, gr. Hunyady, br. Huszár, br. Inczédy, br. Inkey, Irinyi, Ispán, br. Izdenczy, Jakussith, br. Joanelly, gr. Kagenneck, Kapy, gr. Karacsay, Kaunitz Rietberg, Kazsuy, Kállay, Kálnoky, Kávássy, gr. Keglevich, br. Kemény, Kereskényi, Keresztes, Keszegh, Kimery, gr. Khevenhüller-Metsch, gr. Khuen Héderváry, gr. Kinsky, Király, br. Klobusiczky, gr. Koháry, Kolowrat-Krakowszky, Korda, Korneli, gr. Kornis, Kovács, Kölcsey, gr. Königsegg-Aulendorf, Könyöky, Krasznai, br. Kray, br. Kress, gr. Kronegg, Krucsay, Kruspér, Kun (Rosályi), Lamberg-Sprinzenstein, gr. Lázár, Lázárovich, gr. Ledochowsky, Leubuscher, Levetzov, gr. Lichnowsky, hg. Liechtenstein, br. Lilien, Lindes, gr. Lodron-Laterano, Lónyay, br. Luzsinszky, Macskássy, Macsó, gr. Mailáth, Major, Makay (Makói), Makó, gr. Maldeghem, br. Mannsberg, gr. Marzani, br. Mednyánszky, Melcer, Melith, Mengen, gr. Mennsdorf-Pouilly, Merskovits, br. Meskó, hg. Metternich, Mikes, br. Miske, Mituch, Mocsonyi, Mondolay, Montbach, gr. Monteblata, hg. Mont nuovo, Nagy, Nagy-Becsk, Nalácsi, Naszpad, gr. Nádasdy, Nádas, Nápolyi, Návay, gr. Neipperg, Nelke, Nemes (Hidvégi), gr. Nogarola, hg. Odescalchi, gr. Oettingen-Spielberg, br. Orczy, Ördög, gr. Paar, gr. Pachta, ögr. Pallavicini, Panasz, gr. Pappenheim, Pary, gr. Pálffy, Pányi, Pápay, Pázmán, gr. Pejachevich, br. Perényi, gr. Petheß, Péchy,

fontossága van ezeknek. A Családtörténetek — ugyanúgy, mint külföldön — nem igen fektettek eddig erre sulyt, pedig átöröklési problémák vizsgálatánál nem elég az ősa, hanem a teljes leszármazási tábla vizsgálata is fontos, s csakis mindkét módszernek felhasználása vezethet eredményre. Az elméleti genealogia szempontjából pedig annyiban bír értékkel, hogy adatokat nyújt a *Descendenzverlust* vizsgálatához, a melyet eddig nem méltattak nagyobb figyelemre, — éppen a vizsgálati adatok hiányossága miatt — míg az *Ahnenverlust* sokat foglalkoztak. A régebbi időkre nézve természetesen határt szab az ilyen leszármazási tábla teljességének az adatok hiánya, de az újabbaknál egészen a most élő ivadékokig megtalálunk minden tagot Éble munkájában.*

A szövegrész a Bevezetés után, a melyben a Károlyiak országos szereplésén tekint végig a szerző, *A család eredete* című rövid fejezettel kezdődik; ebben Karácsonyi Jánosnak felfedezését ismerteti, a ki a Várad Regestrumban megtalálta az eddig ismert legrégebbi ősnak Andrásnak, apját, Józst, a ki 1150 -

br. Piret, br. Plencz, Pogány, Pongrácz, gr. Pötting, Prépostváry, gr. Quadl-Wykradt-Isny, Reszeghey, br. Révay, Rédey, Rodakowski, Rosty, br. Rudnyánszky, Salamon (Alapi), Sarmasághy, gr. Saurma-Sterzendorf, gr. Sándor, Scharlach, br. Schilson, Schlossperg, gr. Schmidegg, gr. Schönbürg-Glauchar, Schuster, Seghnyey, gr. Scherz-Thoss, Seléndy, gr. Semsey, Sennyey, br. Serédy, gr. Serényi, hg. Sohus-Baruth, Somogyi, gr. Somssich, march. Spinoia, gr. Starhemberg, br. Sternbach, Stöszl, gr. Strachwitz, gr. Stubenberg, Sulyok (Lekseji), Surányi, Suthak, Szalay, Szallbeck, gr. Szapáry, Szászy, Szent-Ivány, br. Szentkereszt, Szentlélek, Szentmiklóssy (Primóczy), Szepeßy, gr. Széchényi, Széchy, Széplaki, Szilvássy, Sziny, Szláv, Szokolyi, Sztankovánszky, gr. Sztáray, Suhay, Szuhányi, Szunyogh, gr. Teleki, br. Thalheim, Thardy, Theökeöly, Theöreök, gr. Tholdalaghi, Tholdy, Thormay, br. Thoroczka, gr. Tolvay, Torma, gr. Trauttmannsdorff-Weinsberg, br. Ujfalussy, br. Ujvárossy, Vadai, br. Vay, Vetéßy, gr. Viczay, Vinkler, Vitkay, Vojnits, Vrabély, Wagner-Pley, gr. Waldburg, hg. Waldeck, gr. Waldstein-Wartenburg, br. Walterskirchen, gr. Wass, gr. Wenckheim, br. Wesselényi, gr. Westphalen, hg. Windisch-Graetz, gr. Wolkenstein, gr. Woracziszky, gr. Wurmbbrandt-Stuppach, Zanathy, gr. Zay, Zambory, Zbiskó, gr. Zedwitz, Zelénski, Zeyk, gr. Zichy, Zonga, Zólyomi (Albisi).

* Mint már említettük, a teljes leszármazási táblák ritkábbak; egyik legismertebb az, a mely Mária Teréziának összes, trónöröklési joggal bíró utódait — tehát a leányági örökösöket is — magában foglalja: *Geneal. Darstell. der Nachkommenschaft der Kaiserin M. T. 1841*; néhány példa még: *Ruigny: The blood royal of Britain, 1903*; *Hager: Die Nachkommen der Gabrielle d'Estrées, 1910*; *Varox: Généalogie de la famille de Porney, sa descendance par les femmes, 1898*.

1180 körül élt, majd elmondja, hogy ennek unokája, nyerte az «Ördög» melléknevét s csak ennek unokája, Simon, vette föl a *Károlyi* nevet Karol helységtől, úgy mint unokatestvérei János a *Bagosi* nevet Bagos, Péter a *Vetési* nevet Vetés és Márton a *Csomaközi* nevet Csomaköz helységtől.

A következő fejezet a család *czimereiről és rangemeléséről* szól. Csoma József korszakalkotó munkájában az emlékek alapján a sólymot tartja a Kaplyon nemzetség ősi czimerének. Éble evvel szemben azt vitatja, hogy a karuly madár volt, mert «a Vetéssyek éppen úgy mint a velük vérrökon Károlyiak, Bago-syak és Csomaközyek a későbbi századokban is mindig a karuly madarat tartották nemzetségi czimerüknek», Vetési Albert czimere pedig — írja — határozottan sas, mindkét fennmaradt emléken, s így ez az ő egyéni czimerének tulajdonítható csak. Csoma szerint nem lehet beszélő czimer, mert ha a Károlyi-családra nézve el is fogadjuk annak, hogyan alkalmaznánk beszélő voltát ezen családtrözs többi négy hajtására, a kik más nevet viseltek, mint fentebb láttuk. Ámde azt hisszük, nem kell éppen beszélő czimernek elfogadni a karulyt s mégis megállhat Éble feltevése, ha azt vesszük fel, hogy később kapta a falu e nevet, mint a család felvette e czimeralakot vagyis a közös czimeralakot még akkor vette fel a család, mikor az unokatestvéreknek említett névfelvételei még nem történtek meg, s itt fontos Éblének az az adata (13. l.), hogy a Nagykárolyhoz közeledő Kővár uradalma nagyon gazdag volt karvaly madarakban, úgy hogy az urbariumok szerint még a XVI. és XVII. században is adóztak karvalyokat a Kővárhoz tartozó falvak.

Éble megvizsgálta a család összes legrégibb pecsétjeit (képben közli Vetési két czimerét, az 1563, 1570, 1586, 1590, 1612, 1614, 1621-ből fennmaradt pecsétet, Bethlen Gáborét 1626-ból és Károlyi Sándor pecsétjét) s ezek alapján megállapította, a mit Csoma emlékek hiányában nem dönthetett el, hogy a sziv, a karuly jobb lábába a XVII. század elején került és pedig akkor, a mikor K. Mihály, királyi precisor, 1609-ben, báróságot nyert, úgy, hogy ez a sarkánynyal tulajdonkép a Károlyiak bárói czimere. Böven foglalkozik a második rangemeléssel is, K. Sándornak grófi rangra emelésével. Hogy I. József 1711 augusztus 1-én Barcelonában kelt levelében «*Illustris dilecte Comes*»-nek czimezi, Éble úgy magyarázza, hogy ez vagy tévedésből történt vagy jelezni akarta a király, hogy érdemei folytán igénye lehet e méltóságra, vagy pedig főispáni méltósága miatt czimezte így. Ez utóbbi eset nem állhat meg, azt hiszem, mert akkor a «*Supreme*» nem maradt volna el a Comes mellől; a mi pedig a téve-

dést illeti, ez sem valószínű. Figyelmébe ajánljuk azonban a szerzőnek azt a körülményt, hogy Károlyi esküjének szövege így kezdődött: «Ego Alexander Comes Karoli» . . . bár ő csak Alexander Károlyi-nak írta alá magát, s Locher gróf is comesnek írta őt,¹ úgy hogy valószínű, hogy Pálffy és Locher teljhatalmazottak biztosították erről s azért is czimezték így őt. Természetes, hogy ennek rövidesen hire ment, s azért írta ő folyamodványában főindokolásképen: «*cum iam vulgaris popularisque obtinisset fama.*»

E fejezet végén a család czimere fölött látható 11-águ koronával is foglalkozik a szerző s arra az eredményre jut, hogy «legyen bár e formai eltérés indokolt, vagy nem, tény az, hogy a gróf Károlyiakat a király által adományozott 11-águ korona illeti meg.» Kétségre nem vonható, hogy mivel a grófi oklevélben levő czimerfestményben a pajzson 11-águ korona foglal helyet, a család jogosan használhatja; ámde van e kérdésnek más oldala is! Ha eltérés van a czimereslevél szövege és képe között, tudjuk, hogy a szöveg az irányadó. Itt a szövegben pedig «*imperiali diademate*» van, a mi nem 11-águ korona, tehát a szöveg szerint a császári koronának volna ott a helye inkább. Ezt a gondolatot vetette fel br. *Mitis* is az *Adler* 1907-ik évfolyamában közölt nagyérdekű tanulmányában,² melynek kiindulópontja ép a Károlyi-féle grófi diploma 11-águ koronája volt. *Mitis* átnézte a Reichsregistratur koronaleírásait III. Ferdinánd, I. Lipót és I. József korából s eredményei nagyon érdekesek; mivel pedig Éble utján arról értesült, — a mit ezen munkájában is megemlít a szerző — hogy «a királyi könyvekben 1657—1707 nem kevesebb, mint 62 grófi rangemelés fordul elő és ezek egyikénél sem találkozunk az *imperiale* diadema kitéttel», azért jutott ő (*Mitis*) arra a gondolatra, hogy itt talán *valóban* szószerint kell azt érteni.

Ámde Éble figyelmét elkerülte az a körülmény, s így *Mitis* sem vett róla tudomást, hogy ez mégsem magában álló eset, mert előfordul hasonló kifejezés a Széchényiek grófi diplomájában: «*imperatorio diademate*»,³ a hol pedig a czimerképen a szokásos leveles koronát láthatjuk, s így kétségtelen, hogy valamint a *regia corona* általánosságban jelezte a koronát, úgy azt sem kell szószerint vennünk. Mivel

¹ *Thaly K.*: A szathmári béke történetéhez. (Századok, 1887. 466—7. l.)

² Dr. Oskar Freih. v. *Mitis*: Zur Geschichte der Rangkronen.

³ B. Szabó László: A gr. Széchényi-család tört. I. k. 724. l. — Megemlítette ezt a rangjelző koronákkal behatóan foglalkozó kitűnő heraldikusunk, *Ghyczy Pál* is: Adatok a pajzskorona és a rangjelzőkorona fejlődésének történetéhez (Turul, 1909. 14. l.).

pedig a XVIII. század elején még nem volt szigorúan megállapítva az ágak száma rang szerint, a czimerfestmény 11-águ koronája egyáltalán nem bír fontossággal a grófi diplomában, s valamint a többi grófi családok a 9-águ koronát használják azóta, hogy a XIX. századtól kezdve a gyakorlat e tekintetben állandósult, nem pedig a leveles koronát, úgy kellene azt használniok a Károlyiaknak is.

A munka további fejezetében az ősi székesegyház a nagykárolyi várkastély történetével ismerteti meg bennünket a szerző, eleven tollal adván elő mozgalmas multjukat; végül pedig a család temetkező helyeit ismerteti: a kaplonyi és főthi sirböltöt, elsorolván időrendben a nemzetségnek e helyeken eltemetett tagjait is.

Az Okleveles Függelékben a bárói és grófi diploma szövegét s II. Mátyásnak a pozsonyi kamarához intézett levelét olvassuk, a melyben báró K. Mihálynak nászajándékot rendel. Helyet foglalhatott volna itt K. Sándor folyamodványa is a grófi méltóságért.

A kötethez majd félszáz kép van csatolva, az elhunyt családtagok arcképei, a XVII. században élt br. K. Lászlótól kezdve. Családtörténeteknek lényeges alkatrészeik az arcképes mellékletek, nemcsak a családi összetartó kapocs szempontjából, hogy ébrentartják a pietást s az állandó visszaemlékezést, hanem az átöröklési problémák vizsgálatánál is nagyon fontos adatokkal szolgálnak s lehetővé teszik, hogy sokszor századokon át követhessük a családi típust.

Holub József.

Semigotha. Weimarer historisch-genealoges Taschenbuch des gesamten Adels jehudäischen Ursprunges. II. Jahrgang. Weimar, 1913. Kyffhäuser-Verlag. 1009 l. — *Semigothaisches Genealogisches Taschenbuch ari(st)okratisch-jüdischer Heiraten mit Enkel-Listen.* III. Jahrgang. U. o. 1914. 609 l. 18 tábla.

A Semigotha első kötetének megjelentekor — az adatok nagyrészenek kétes értékét látva — némi habozással fogtam ismertetéséhez*. Később azonban az a meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy a Góthai Almanach köntösében jelentkező zsidó nemzetségi zsebkönyv mellett közlönyünk hallgatással nem mehet el. Ha valamely mű kiadói a tudományosság és szakszerűség látszatát akarják kelteni, a szakirodalomnak kötelessége arról tudomást venni s értékét megfelelő kritikával megállapítani. Ez a felfogásom késztetett akkori s jelen soraim megírására is.

Az ominózus *sárgakönyv* második évfolyama hátrázott haladást mutat az előzőhöz képest. A zsidó

eredetű nemesi családok most már csaknem teljes számban soroltatnak fel a közel kétszeres terjedelműre nőtt kötetben. Egyedül a magyarországi zsidó bárók és nemesek száma mintegy százal szaporodott ez évfolyamban. E mellett most már megbízhatóbb s részletesebb családfákkal is találkozunk, hogy csak néhányat említsünk a hatvani Deutsch, Groedel, Gutmann, Herzog s más családoknál.

Az ujonnan felvett családok közt azonban ismét több oly magyar család szerepel, a melynek semmi köze a zsidósághoz. Ilyenek pl. a magyarosított nevű, de eredetükben német s nem zsidó Rákosi (Kremsner), Tömöri (Schopper), Törlei, Szénási, továbbá a Geist s a színmagyar csongrádi Forgó családok, a gazdálkodó Rákosiékat kivéve mind jómódu kereskedők és iparosok ivadékai, — de nem zsidók. A Forgó és tsa üveggyár tulajdonosának, a magyarosított nevű s valóban zsidóeredetű Forgónak semmi köze sincs a cégalapító, csongrádi származásu, magyar Forgó Istvánhoz.

Az első kötetről irt ismertetésemben (Turul 1912. 138—142. l.) kifogásolt családok közül az állítólagos de nem bizonyított kazár-kabar eredet alapján zsidónak sorozott hg. Koháry, gr. Sándor és gr. Zichy, br. Salamon, Cházár, alapi Salamon, Thury családokat, továbbá a szintén alaptalanul felvett hg. Eszterházy, gr. Crouy-Chanel, gr. Khuen-Héderváry, br. Baich, Tájai Pfeiffer és — a Bási Földváryak miatt zsidónak vélt — Bernátfalvi Földváry családokat e kötetben már nem találjuk. A szerkesztők nyilván belátták művük kirívó felületességét s mindenestre dicsérendő, hogy bevezetőül 67 lapon sorolják fel az I. évfolyamban tévesen felsorolt családokat, köztük több magyart is, így a Bolza, Wickenburg, Wimpfen grófokat, Haupt-Stummer, Kochmeister és Schwarzer bárókat, az Altortjai Balázs, Bertalan, Czekélius, Schmóczer, Szontagh és Wolfenau Wolf családokat.

Sajnos még mindig a zsidó családok közt látjuk a kétségtelenül örmény Ábrahám és b. Dániel, a szász Elischer és Flittner, a magyar Kabos és Kállay családokat.

Tévesen szerepel a műben Láczy Leó is, mert ő — legalább tudomásom szerint — nem nemes.

A halvaszületett kazár-kabar-«judeo-magyar» elmélet még mindig kísért a könyvben, de már csak a gr. Kún, Balassa és Izsák családok szerepelnek a sorban e théoria megmentésére. A hercegi és grófi családok zsidó eredetének czáfolata kinosan érintette a magyar főuri osztály elzsidósodását hirdető szerkesztőket, mert így nem maradt egy zsidó eredetű magyar hercegi és grófi családjuk sem. E csorbát akarják tán kiköszörölni, a mikor erősen kérdőjelezve bár, de mégis — risum teneatis — gr. Apponyi Albert (!) és a gr. Erdődy család zsidó származásáról

* Turul, 1912. 138. l.

ábrándoznak. Az ősi Pécz nemből származó s család-fáját a XIII. század első feléig megszakítás nélkül felvivő Apponyiak és a XV. században paraszti sorból kiemelkedett s már a XVI. század elején grófi rangra emelt Erdődyek eredetét folyóiratunk olvasói előtt nem kell magyaráznunk.

Kérdőjellel érdeklődnek derék szerkesztőink a Kriegshaber családnál, vajjon Darányi Ignácot — aki tudvalevően *szinmagyar*, kecskeméti kálvinista családból származik s anyai ágon a Földváry, Bernáth, Szemere és más ősi nemes családok ivadéka — nem hívták-e Krieshabernek s nem zsidó-e? Nyilván összetévesztik családját az aradi, zsidóeredetű Darányi (Grizner) családdal.

A Semigotha szerkesztői, tekintettel arra, hogy több ezer példányban megjelenő zsebkönyvük a laikus közönséget könnyen megtévesztheti, kissé több kritikát gyakorolhatnának a hozzájuk beküldözgetett adatok fölött. Hogy mennyire hadilábon állnak a kritikával, mi sem mutatja jobban, mint hogy a Lafontaine család zsidó eredetét arra a régi ismert anekdotára alapítják, a mely azt beszéli el, mikép lett az élelmes Wasserstrahl gyufaárusból Hévizy kereskedő, majd Lafontaine bankár s végül a bankbukás után ismét gyufaárus — bocsánat, de a Semigotha így írja (739 l.) — Pischer néven.

A III. évfolyamban szerkesztőink azokat az arisztokrata családokat sorolják fel a melyeknek egy vagy több tagja szerintük zsidó vagy zsidóeredetű családokból házasodott. E kötet genealogiai értéke vajmi kevés, fajpolitikai célja világosan kidomborodik, ismertetése így nem tartozik folyóiratunk keretébe. Annyit megjegyezhetünk, hogy megbízhatósága nagyon kétes, mert hiszen az I. és II. évfolyan téves megállapításain alapszik.

nb.

Magyar Történelmi Tár. XXVI. k. A III. sorozat I. kötete. *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai.* Közzéteszi dr. *Divéky Adorján.* Budapest, 1914. VI + 260 l. Ára 6 korona — *A Magyar Történelmi Tár és a Történelmi Tár tartalommutatója.* A M. T. Akad. Történelmi Bizottságának megbízásából összeállította dr. *Pelz Béla.* Budapest, 1914. 152 l. Ára 3 korona.

1855-ben indította meg a M. T. Akadémia történelmi bizottsága a *«Magyar Történelmi Tár»*-t, hogy legyen oly kiadványa, a mely kisebb terjedelmű történelmi irott emlékek közzétételére alkalmas. Ez a kiadvány két sorozatban jelent meg: 1855—1863 (I—XII. k.) és 1867—1878 (XIII—XXV.). 1878-ban

ez a kiadvány *«Történelmi Tár»* czimen évnegyedes folyóirattá alakult át s ugyancsak két sorozatban 1911-ig állt fenn: 1878—1899 és 1900—1911-ig. Most a bizottság visszatért a *«Magyar Történelmi Tár»*-hoz s elhatározta, hogy szintén időhöz nem kötött kötetekkel megindítja ennek III. sorozatát.

Ennek első kötete, mely a M. T. T. XXVI. kötete, Zsigmond lengyel herceg budai számadásait (1500—1502, 1505) tartalmazza dr. *Divéky Adorján* gondos kiadásában, a ki a varsói főlevéltárban őrzött számadáskönyvekből közli a minket érdeklő, magyarországi részeket, rendkívül becses és érdekes művelődéstörténeti forrással gyarapítván történetirodalmunkat. Külön ki kell emelnünk ez értékes kiadvány használatát megkönnyítő jegyzeteket* és szótárt, mely a szövegben előforduló lengyel és ritkábban használt latin szavakat magyarázza, valamint az alapos név- és tárgymutatót.

A kötethez, mely mint említettük, a most megjelenő III. sorozat első kötete, *Fejérfpataky László*, a történelmi bizottság volt előadója, irt előszót, a melyben ismerteti a Magyar Történelmi Tár s a Történelmi Tár multját. —

Az Akadémia történelmi bizottságának gondos figyelmét azonban nem kerülte el az a körülmény, hogy a fenti két kiadványnak 59 kötetből álló rendkívül becses sorozata nehezen kezelhető s elengedhetetlenül szükséges hozzá egy *tartalommutató*. Elhatározta tehát, hogy a régi folyamhoz, mint lezárt egészhez, befejezésképp elkészítteti ezt. Ez örvendetes határozatnak gyümölcse fekszik előttünk dr. *Pelz Béla* nagy gondnal készült munkájában.

Ez a tartalommutató két részből áll: az első részben a közrebocsátók betűrendes jegyzéke található közleményeik czimével, a második részben pedig az egyes közlemények s azok alcímei tárgy szerint vannak csoportosítva. Pl. *Wertner Mór* cikkét: *Az Árpádkori megyei tisztviselők* a következő rendszavak alatt találjuk meg *Árpádkori, Megyei tisztviselők és Tisztviselők*.

Nagy hálára kötelezte az Akadémia történeti bizottsága a történetkutatókat e hasznos segédeszköz nyújtásával, mely nagyon megkönnyíti minden tudo-

* A 69. és 74. lapon olvasható jegyzetet illetőleg, mely azt mondja, hogy Bátmonostoron benedekrendi apátság volt, megjegyezzük, hogy a bátmonostori szerzetesek Szent Ágoston rendjén levők voltak (*Sörös P.*: Az elenyészett benczés apátságok 5. l.), Ágostonos pálosok (*Csánki*: II. k. 189. l.), s ezek lehettek a «monachi grisei». — A 42. lap első jegyzetében azt olvassuk, hogy a keszthelyi ferenczrendi kolostort István erdélyi vajda 1397-ben alapította; ámde már 1368-ban olvasunk róla. (*Mon. Rom. Ep. Veszpr.* II. k. 199. l.)

mányos munka legelső feltételét: az alapos bibliografiai tájékozódást.

Dr. Felix Hauptmann: Wappenkunde. Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Herausgegeben von G. v. Below und F. Meinecke. München und Berlin, 1914. VIII + 61 l.

Hauptmann munkája együtt jelent meg Ewald alább ismertetett pecséttanával s már terjedelme is mutatja, hogy nem lehet annyira kimerítő, mint az. Szerző meg is mondja Előszavában, hogy a historikusok számára akarta összefoglalni a legszükségesebb tudnivalókat s utal arra, hogy előkészületben van egy nagyobb munkája, a melyben lesz helye megismertetni azokat a bizonyítékokat is, a melyek megokolják több eltérését az eddigi heraldikai tankönyvek tanításaitól.

Fenti célját azonban kitűnően oldotta meg a szerző: alaposabb, velősebb összefoglalást mint ez a 61 oldal, nem is lehet elképzelni. Hauptmann régi munkása a heraldikának, 1897-ben megjelent *«Das Wappenrecht»* című munkájával uttörő volt, a melyben elsőnek tárgyalta behatóan a czimertan jogi vonatkozásait; számos heraldikai tanulmányt írt különféle szakfolyóiratokba s ily irányu gazdag munkássága után sikerrel végezhetette el ezt a nehéz feladatot: rövid összefoglalásban előadni a heraldika tanait, alaposan megrostálván s megvizsgálván az eddig elfogadott s helyesnek tartott megállapításokat, és hozzáfogni a heraldika nagy tankönyvének megírásához, a melynek a fenti kis összefoglalás csak előfutárja.

Hauptmann könyve azonban nemcsak a szükséges tudnivalókat mondja el, nemcsak az eddig ismert dolgokat foglalja össze, hanem sok lényegesen újat is nyújt és sok olyan fontos sajátosságra utal, a melyet eddig egyáltalán nem vettek észre.

Újat nyújt e mű mindjárt a beosztásában is, a mennyiben a szorosan vett czimertant (*Wappenkunde*), azaz a valóban hordott czimerekről szóló tant, különválasztja a czíterművészettől (*Wappenkunst*), a mely a czímerképek alkalmazásával foglalkozik, mert ezek nem mindig feleltek meg azoknak a pajzsoknak és sisakoknak, a melyeket a lovag viselt; az a sok zavar, következtetlenség és ellenmondás annak a következménye volt, hogy hiányzott ez a gyökeres szétválasztás. Különbséget tettek eddig is, természetesen — írja — *Wappenkunde* és *Wappenkunst* között, de egyrészt tévesen értelmezték ez utóbbi fogalmát, a mennyiben ide számították a valódi czímerképek díszes előállítását, másrészt pedig nem taglalták következetesen a heraldika egész körét ezen szempontok szerint.

Bevezetésében a heraldika fogalmát és beosztását tárgyalja. A czímer szerinte: *«ein Familienzeichen, das aus einem mittelalterlichen Schild und Helm besteht, die auf besondere (heraldische) Weise ausgeschmückt sind.»* A czimertan elsősorban a czímer külső jelenségeivel (alkatrészeivel és korok szerint változó formáival) és belső vonatkozásaival (a családokhoz, országokhoz és bizonyos társaságokhoz) foglalkozik; ismertetnie kell továbbá történetét: eredetét, kifejlődését és hanyatlását. Mindezek tárgyalása a 1. *czimertan (Wappenkunde)* feladata.

A heraldikának azonban még másra is figyelemmel kell lennie: a czímereknek azon ábrázolásaira, a melyeket a legkorábbi időktől még a valódi czímerképek hanyatlása után is, egészen napjainkig, nagy mértékben használtak reprezentatív czélokra. A czímerképek ábrázolásainak alkalmazásával a 2. *czíterművészet (Wappenkunst)* foglalkozik.

Végül a czímernek jogi vonatkozásait a 3. *czímerjog (Wappenrecht)* tárgyalja. Hauptmann könyve tehát a bevezetésen kívül, melyben az említett alapfogalmakon kívül a heraldika forrásait és irodalmát ismerteti, a fenti három részből áll.

Nem mondjuk el ez egyes fejezetek tartalmát, csak azon megállapításait emeljük ki, a melyek újak. Így a heraldikai irodalom tárgyalását annak a nagyon is elterjedt téves nézetnek czáfolásával kezdi, hogy a középkorban a czimertan gondozása a *heroldok* kezében volt, a kik ismerték a czímerképek titkos értelmét. Ezek a szolgálkhoz tartoztak, nem volt tehát magas állásuk, s működésük csak annyiban állt vonatkozásban a czímerképekkel, hogy egyes személyiségeket s czímereiket megénekelték; különben is a czímerképek egyáltalán nem volt titkos értelmük.

A *Wappenkunde* első fejezete a czímer alkotórészeivel foglalkozik, a pajzszzsal, ennek alakjaival, a színekkel, a czímerképekkel (1. a mesteralakokkal, 2. a természetes alakokkal), majd a heraldikai stílust jellemzi, szól az alakok elhelyezéséről, a czímerképek jelentéséről; azután a sisakot, a sisakdiszt s a takarókat tárgyalja. A pajzsformáknál kiemeli, hogy a mandulaalaku és a lent legömbölyített alaku pajzs Németországban már a XIII. században előfordul; a *rutapajzs*ot sem csak nők használták, mint általában hiszik, 1350 előtt gyakrabban fordul elő férfiaknál, úgy egyháziaknál, mint világiaknál. Szerző azt hiszi, hogy eileredetg valódi csata-pajzs volt ez az alak is. A *damaszkolás* eredetét úgy magyarázza, hogy pompás díszítéseknel a pajzs befestését drága szövettel való bevonással helyettesítették s ennek a mintázatát adja vissza a damaszkolás. — A *sraffirozás*ról azt tanították eddig, hogy Vulson de la Colombière fedezte fel s először Silvester a Petra Sancta hasz-

nálta rendszeresen (pl. *Gritzner* a *Meister-féle Grundriss*-ben 89. l.), ámde ez utóbbi munkája 1644-ben jelent meg, *Silvesteré* pedig 1638-ban; *Hauptmann* szerint *Rincvelt* használta először erre a célra a már előbb előfordult jelentés nélküli sraffirozásokat 1600-ban s a fentiek érdeme csak az, hogy miután ők felvették tankönyveikbe, általánosan gyakorlatba jött használatuk. — Sokkal szabatosabban határozza meg a *heraldikai stílus* jellegzetességeit is, mint pl. *Gritzner*; az alakot egyszerű, lapidaris formában, a sikra vetítve, körvonalaiban, szabadon lebegve, jellemző tulajdonságait tulozva nagyítva kellett ábrázolni, hogy jól fel lehessen ismerni, s e mellett még a pajzs alakja is befolyásolta a címéralak megformálását. Hangsúlyozza, hogy a címernek nem az a feladata, hogy bizonyos történeti eseményre emlékeztessen, s nem feladata a heraldikának, hogy azon okok után kutasson, a melyek a tulajdonost címere felvételében vezették; az egyetlen címerkép, a melynek *határozott jelentése* van: a tornagallér.

A *Wappenkunde* második fejezete a családi, ország- és rendi címerekkel foglalkozik. Ez utóbbiaknál hangsúlyozza, hogy a lovagrendbeliek a középkorban legtöbbször családi címerüket használták a lovagkeresztel, mint mellékjellel s nem a rendi címert.

A harmadik fejezetben a címer történetéről olvasunk; «hogy a címer a keresztesháborúk következtében keleti szokások utánzása folytán került nyugatra, — írja *Hauptmann* — affelől nem lehet kétség. A keresztény Nyugat összes országaiban a 12. század közepén kezd fellépni; Franciaországban 1150, Németországban 1170 körül. Különböző, Keletre mutató nyomokat találunk benne, másrészt pedig Keleten hozzá hasonló berendezéseket konstatálhatunk.»

Ezek után áttér a szerző a második rész, a *Wappenkunst*, tárgyalására, a mely szerinte: „die bildende Kunst insofern sie sich mit der Darstellung des Wappens beschäftigt.» Két részre osztja ezt: 1. a virágzás, 2. a hanyatlás kora. Az elsőben szól a címerhasználat kiterjedéséről: a női, szent- és hős-, városi, czéh-, polgári és diszitó-, dekoratív címerekről. — A czéh-címereknél hangsúlyozza, hogy azok nem voltak foglalkozás-, mesterség-címerek, hanem a hasonnevű czéhek különböző városokban különböző címereket viseltek, a minthogy különböző, egymástól független társaságok voltak. — A hanyatlás korszakát nagyon szépen jellemzi, a mikor a dekoratív cél kedvéért mindjobban eltérnek a virágzás korának alapjairól; nem heraldikai tinkturákat használnak, komplikált ábrázolásokat alkalmaznak és túltömik a pajzsot, továbbá tulságba viszik a címeregyesítéseket. A pajzs alakja szenvedte a legtöbb változást az egyes stílusok és országok szerint is. Majd feltűnnek az u. n. «Ne-

benstücke», mellék-jelek: a hivatali és méltóság-jelek: a rangjelző koronák, kalapok, süvegek, botok stb., továbbá a rend- és emlékjelek, végül pedig az u. n. «Prachtstücke»: a pajzstartók, címerköpenyek, jelmondatok és zászlók, a melyeket mind a theoria teremtetett meg.

A harmadik rész, a *czimerjog (Wappenrecht)*, két részre oszlik; az első közjogi természetű: azt vizsgálja, kik jogosultak a címer viselésére (*Wappenfähigkeit*), s hogy lehet ezt a jogot megszerezni (születés, házasság, adományozás); a második magánjogi természetű kérdés s a címerviselésre jogosítottnak saját címeréhez való jogával foglalkozik, hogy mikép szerezheti azt meg (születés, házasság, fölvétel, adományozás, jogügylet) és hogy a családi címer mellett mikép szerezhet meg idegen címert is (társasági címerek, pl. lovagrend tagjánál, igény- és emlék-címerek).

A könyvhöz négy táblán 158 kép van csatolva, s a szövegben ezekre hivatkozik a szerző, hogy megvilágítsa magyarázatait, a mellett azonban még gyakran utal a vele egy kötetben megjelent *Ewald* könyvének képeire is, a melyek közt számos címerespecsét foglal helyet.

Érthető ezek után, hogy türelmetlenül várjuk a megígért részletes heraldikai tankönyvet, a melynek jobb ajánlólevele nem is lehet, a szerző jó hangzása neve mellett, mint ez az előfutárként előre küldött kitűnő rövid összefoglalás.

Holub József.

Wilhelm Ewald. Siegelkunde. Handbuch d. mittelalterlichen und neueren Geschichte. Herausgegeben von G. v. Below und F. Meinecke. München und Berlin, 1914. XIV + 244 l.

Folyóiratunk 1912-iki évfolyamában * részletesen szöltünk *Ewaldnak* «*Siegelmissbrauch und Siegel-fälschung*»... című munkájáról, a mely annak köszönhetett létrejöttét, hogy a szerző a trieri érsekek pecsétjeinek kiadásán dolgozván, számos gyanus darabbal találkozott s ezeknek alapos vizsgálata közben gyűjtött kritikái megfigyelései, fejtegetései annyira kibővültek, hogy túllépték említett műve kereteit s külön bocsátotta közre. A rajnai pecsétekkel való foglalkozás közben, a mi esztendőnk munkája volt, megismerte majdnem az összes fontosabb pecsétgyűjteményeket, számtalan jegyzetet, képet gyűjtött s adatgyűjteményének felszaporodtával érlelődött meg benne az az elhatározás, hogy ezt rendszeresen kiegészíti és felhasználja a pecséttan összefoglaló előadására.

Sok évi gondos, szisztematikus munkájának gyü-

* Turul, 1912. 187. l.

mölcse fekszik előttünk tehát becses művében, a melyről a legnagyobb elismeréssel szólhatunk s a melyet legmelegebben ajánlhatunk a sphragistika kedvelőinek és tanulmányozóinak figyelmébe. Jó és hasznos összefoglalás *Ilgené* is a Meister-féle Grundrissban,¹ de egyrészt nagyon is rövid, 57 oldalra terjed, s így csak a legszükségesebbet nyújtja, másrészt pedig a vállalat céljához alkalmazkodva csak a német gyakorlatról szól. Ewald azonban szabatos, világos előadásban fejteget minden idevágó, elméleti és gyakorlati szempontból fontos kérdést a német és külföldi irodalom alapos felhasználásával, mint gazdag jegyzet-apparátusa mutatja.

Első fejezete a pecséttan forrásairól szól, a régibb és újabb irodalomról és a pecsétgyűjteményekről. Kiemeli itt, hogy nagyon is érezhető a magyar és cseh királyok művészettörténetileg fontos pecségei szisztematikus feldolgozásának a hiánya s megemlíti, hogy Pray munkája teljesen elavult. (14. l.) A M. T. Akadémia figyelmét nem kerülte el ez a hiány, már rég tervbe vette a magyar királyok pecségeinek kiadását; a mi pedig magyar pecséttan megírását illeti, reméljük, hogy ennek megvalósulását Ewald könyve is elősegíti jó lépéssel, mert mintaszerű beosztása, elméleti fejtegetései és megállapításai, sokoldalú analógiái nagyon megfogják könnyíteni ennek létrejöttét.

A következő fejezetekben (II–IV.) általánosságban szól a pecsét fogalmáról és használatáról, feltűnéséről és elterjedéséről a középkorban, s a középkori pecsét jogi fontosságáról; majd a megpecsételés időpontját fejtegeti, a pecsétlenyomatok készítőit ismereti, az ellenőrzést, a melyet a pecsételéskor szoktak a pecsételéskor járó taxákat. Az V. fejezetben egy pecséttulajdonosnak különböző pecsétjeiről olvasunk, a VI.-ban pedig több személynek egy közös pecsétjéről, a pecsétek megújításáról, megsemmisítéséről, örökléséről és megváltoztatásáról. Részletesen szól azután a pecsétnyomokról (VII. fej.), a pecsétek anyagáról (VIII. fej.), a pecsétlenyomatok elkészítéséről és az oklevélre való megerősítésükről (IX. fej.). Terjedelmes fejezet a X., a mely a pecsétek külső tulajdonságaival foglalkozik, nagyságukkal és alakjukkal, a pecsétképek különböző fajaival, és a világiak s egyháziak különféle pecsét-típusaival, valamint a pecsétfeliratokkal. Az utolsó fejezet, a mely (XI.) összefoglalása Ewald e sorok elején említett műve eredményeinek, a pecsét-csalásokról szól, különbséget téve a pecséthamisítás és a pecséttel való visszaélés közt. (I. Turul, 1912. 187. l.) A kötet szövegrészét jó tárgymutató zárja be.

Evvel azonban még nem meritettük ki e becses

munka ismertetését, nem szabad megfedkezünk ugyanis arról a 40 tábláról, mely kitűnő reprodukciókban 328 pecsétképet mutat be s hasznos szemléltetőanyagot nyújt a szöveg tanulmányozásánál.

Holub József.

Prof. dr. Max Gg. Zimmermann: Das Eiserne Kreuz. Amtliche Veröffentlichung des Schinkel-Museums der kgl. Technischen Hochschule zu Berlin. Original-Abdruck der Akten und Zeichnungen. Berlin, 1914.

Hanns von Zobeltitz: Das Eiserne Kreuz. Velhagen u. Klasing's Volksbücher Nr. 123.

Az újabb német történelem nevezetes határköveihez — 1813, 1870, 1914 — csatlakoznak a *vaskereszt* történetének fontos dátumai is. A szabadságharc nehéz idejében, 1813 márczius 10-én, Boroszlóban, alapította III. Frigyes Vilmos a komoly idöket jellemző egyszerű köntösben: ezüst keretbe foglalt vashatár, a melynek a király nevének koronás kezdőbetűi, az 1813. évszám s három tölgyfalevél volt egyetlen disze, mint Albrecht államtanácsos írta Promemoriájában: *«die eiserne Zeit, aus welcher nur Eisen und Standhaftigkeit retten kann, andeutend»* . . . Valószínű, hogy maga a király készítette hozzá a vázlatokat, a ki kitűnő rajzoló volt, végleges alakját azután *Schinkel* Károly Frigyes, a klasszikus stílus mestere, adta meg. Három fokozata volt: a II., I. osztály és nagykereszt. Egyformán kapta ezeket közkatonák és tábornokok s az I. osztályu vaskeresztet csak az kaphatta meg, a kinek mellét már a II. osztályu diszítette; a nagykereszt pedig csak annak juthatott, a ki döntő csatát nyert, fontos erősséget elfoglalt vagy vitézül megvédelmezett. A II. osztályt a gomblyukban hordták, fehér szegélyű fekete szalagon, az első osztályt a bal mellre erősítve, a nagykeresztet pedig a nyakban.

Mivel Frigyes Vilmos csak a háboru tartamára alapította e kitüntetést, Vilmos király felújította 1870 július 10-én kelt rendeletével, de ismét csak *«für diesen Krieg»*. Most pedig Vilmos császár keltette újra életre 1914 augusztus 5-én majdnem azon szavakkal, mint nagyatyja: *«Angesichts der ernsten Lage, in die das teure Vaterland durch einen ihm aufgezwungenen Krieg versetzt ist, und in dankbarer Erinnerung an die Heldentaten unserer Vorfahren in den grossen Jahren der Befreiungskriege und des Kampfes für die Einigung Deutschlands . . .»*

A berlini Technische Hochschule Schinkel-Muzeumában sok emlék maradt meg az első vaskeresztről; *Zimmermann*, a muzeum vezetője, nagy gondnal gyűjtötte össze ezeket s használta fel kis könyvében, a melyben az eddigieknél (*Louis Schneider: Das*

* I. Turul, 1910. 95. l.

Buch vom eisernen Kreuze, 1872, *Fr. Perle*: Das eiserne Kreuz von 1813) pontosabban közli a vaskereszt keletkezésére vonatkozó aktákat. *Zobeltitz* könyve népszerű formában ismerteti a vaskereszt történetét, sok képen mutatva be különböző alakjait, régi és új neves viselőit és mai gyártását.

—.

LAPSZEMLE.

Archives Héraldiques Suisses. Schweizer Archiv für Heraldik. XXVIII. évf. 1914. 1. szám. *Dr. H. K. Seitz*: Die Aufnahme der Schweizer in den Johanniter, (Malteser-) Orden. — *L. Gerster*: Das Signet des Augsburger Buchdruckers Erhard Radolt. Egy 1499-i konstanzi breviariumból s egy 1504-i missaléból közli Radolt nyomdászjegyét eredeti nagyságban. A rajz aligha tőle származik, inkább Bernhard festő műve, a kivel ő már Velenczében együtt dolgozott. A jól megrajzolt czimer: kissé balra dőlt tárcsa-pajzsban szembefordult balra lépő Merkur baljában csillagot tart maga előtt, jobbában pedig két egymásba fonódó kigyót. Sisakdísz: Két bivalyszarv között csillag. A czimer színnyomat, a melyet R. használt először: barna és fekete színekkel készült. Radolt nevét mi is jól ismerjük, ő nyomta Turóczi krónikájának augsburgi kiadását. — 2. szám. *Dr. H. K. Seitz*, folytatás, 1. az 1. számnál. — 3. szám. *Dr. H. K. Seitz*, folytatás 1. az 1. számnál. — *E. Stickelberger*: Heraldische Bucheinbände. 3 kép. — A «Miscellanea» rovatban: *Kunstgewerbliche Heraldik*, — *Wappenmarken*.

Családtörténeti Jegyzetek. 1914. 7. füzet, Családtörténet. *B. Kis Bálint*: Az erdélyi székely családok genealogiájából. I. közl. (A Semjének vagy Tuzsoniak.) A mai Simén s a kihalt Tóth és Bolgár családok eleiről. — *Dr. Rédeky István*: Nagy (Berzétei). — *Ifj. H. K. Torkos* (Ócsai). — *Benkő Imre*: Zilahy (Zilahy) alias Csizmadia. — *B) Tárca*: *G. dr. Vargha Zoltán*: Adalék a Panasz Pázmány-család leányági leszármazóinak történetéhez. — 8. füzet. *A) Családtörténet. Benkő Imre*: Asztalos. — *Ifj. H. K. Kenessey* (Karátföldi). — *Miskolczy-Simon János*: Kovách alias Ujvárossy. — *G. dr. Vargha Zoltán*: Péter (Jászki-séri). *Vermes Samu*: Vermes (Budafalvi). — *B) Tárca*: *Dr. Wertner Mór*: A szerdahelyi Dancsfi-, Derzsfi-s Imrefi-családok közös leszármazása. — *Kenessey Pongrácz*: Szondy Zsuzsanna, előbb Kenessey Istvánné, utóbb gr. Castiglioni Eudemiussné végrendelete (1752). — *Ifj. H. K.* Adatok a Lisznyói Damó-család leszármazásához.

Familiengeschichtliche Blätter. 13. évf. Január. *Dr. A. von den Velden*: Was muss geschehen, die

Anerkennung der Genealogie als Hilfswissenschaft der Geschichte durchzusetzen? Meg kell szabadítani a túltengő dilettantizmustól e tudományág művelését és a «genealogiai és heraldikai irodáktól». Hangsúlyozni kell, hogy pontos adatok és forráshivatkozások nélkül értéktelen minden munka és kerülni kell a latin és nyakatekert kifejezéseket, a melyekre van megfelelő közhasználatu kifejezés. — *Märzcius. Paul v. Hedemann-Heespen*: Über die wissenschaftliche Gestaltung der Familiengeschichte. Velden fenti cikkéhez fűzi fejtegetéseit s több helyes figyelmeztetéssel szolgál a családtörténészek számára. — *Eduard Heydenreich* †. A tudományos genealogiának nagy gyásza van. E. Heydenreich dr. főkörmánytanácsos, professzor märzcius 2 án elhunyt. 1852-ben született Drezdában. Lipcsében és Marburgban végezte filológiai, történeti és jogi tanulmányait s Freibergben lett tanár és magántanár. 1899-ben a mühlhauseni városi levéltárba lépett, 1902-ben pedig a szász belügyminiszteriumba hívták meg egy ujonnan létesített állásra, mely a nemesi ügyek intézését szolgálta. 1911-ben megvált innen s a *Zentralstelle für deutsche Personen- und Familiengeschichte* főtítkárja lett s ennek vezetésében és fejlesztésében hervadhatatlan érdemeket szerzett magának. A *Familiengesch. Blätter* vezetése is jó ideig az ő kezében volt. 1911–12-ben a Lamprecht-féle hires intézetben, — Institut für Kultur- und Universalgeschichte — Lipcsében a fiatal genealogusok tudományos kiképzését intézte. Irodalmi működése igen nagy volt; mi itt csak nagy kézikönyvét említjük meg, mely 1909-ben *Familiengeschichtliche Quellenkunde* czimen jelent meg, 1913-ban pedig tetemesen kibővítve és átdolgozva «*Prakt. Handbuch der Genealogie*» czimmel. — *Dr. Freytag*: Über Postmeisterfamilien mit besonderer Berücksichtigung der Familie Kees. (I.) A gazdag postatörténeti irodalom elsorolása után — mely minket is közelebbről érdekel — megkezdí az egyes nevezetesebb postamester-családok rövid ismertetését, első sorban a Taxisokat és a Paarokat. Ugyanő ismerteti e számban röviden azt gyönyörű fali szőnyeget, mely a Taxisoknak sirkápolnájában volt eredetileg Brüsszelben, most pedig az ottani Musée du Cinquantenaireben őrzik, a melyen Taxis Ferencznek, a modern posta megalapítójának képe is látható. A fűzethez mellékletként e szőnyeg képe van csatolva. — *Aprilis. Zu Bismarks 100. Geburtstag*. A. von den Velden faliszőnyeg alakjában festette meg a nagy kancellár ősfáját apai ágon 32 ősig s ennek képét külön melléklet mutatja be. — *C. U. Knab*: Weltkrieg und Familiengeschichte. Az egyes családok figyelmét felhívja, hogy a harcokban résztvevőkről minden fontos adatot feltüntetve pontos jegyzéket állítsanak össze s ezt ne csak a családi

levéltárban őrizték meg, hanem egy példányát tegyék le a genealogiai intézetek könyvtáraiba is. A háboru után kiadandó új veszteségajstromokban és ezredtörténetekben az esetletekről bővebb adatokat kell összeállítani nemcsak az illetők, rangját és nevét.

Könyvtári Szemle. II. évf. 1914 június. *Rexa Dezső*: *Az első magyar címeres könyv terve.* A *Pesti Divatlap* 1844. évi 12. számából közöl érdekes jelentést egy soha napvilágot nem látott heraldikai mű tervezéséről, a mely megemlíti azt is, hogy *Günther* Antal vésnök mintegy 4000 magyar családi címereinek gyűjteményét *Grimmnél* köre nyomtatva, közre fogja bocsátani. A fekete egyszereű nyomat előfizetési ára 1 frt p. p., színezve 3 p. f., diszkiadás aranyozva, ezüstölve és színezve 5 t. pengőben.

Közlemények Szepes vármegye multjából. 1914. 1—2. szám. «Családtörténet»: *Dr. Förster Jenő*: *Szepesi nemesek más vármegyében. (1809.)* Azt a jegyzéket ismerteti, mely az 1809. évi nemesi felkelés céljaira készült, a mikor a vármegye közgyűlése elhatározta, hogy az 1808. évi II. t.-cz. pontos végrehajtása érdekében az idegen vármegyékkel közli egyfelől azok neveit, a kik új tartózkodási helyükön tartoznak felkelni, másfelől azokat, kiknek más vármegyében is vannak ugyan birtokaik, de felkelési kötelezettségüknek már Szepesben eleget tettek. — *Görgei Albert*: *Görgeyek a vármegye és a haza szolgálatában* elsorolja a XIII. századtól kezdve mindazon Görgeyeket, a kik a mai napig katonai pályán szerepeltek és szerepelnek. — 3—4. szám. «Családtörténet»: *Bal Jeromos Csáky István* grófnak, a család szepesi ága megalapítójának, a szepesi káptalan előtt 1662 nov. 7-én tett végrendeletét közli, a mely eddig csak a családi levéltárban levő másolatokból volt ismeretes. Bal kiadása az eredetin alapul a melyet a szepeshelyi orsz. levéltár egy protokollumában fedezett fel.

Monatsblatt der k. k. heraldischen Gesellschaft Adler. *Julius. G. v. Hoffmann*: *Rassenhygiene u. Familienforschung. Leitsätze der Deutschen Gesellschaft für Rassenhygiene über die Geburtenfrage.* — *Szeptember. Einige Gelegenheitsfindlinge aus der Taufmatrik der Dompfarre von Pressburg.* 1642—43-ban megkereszteltettek *Polheim Pál* és *Felicitas, Scharfeneck Ferencz, Stubenberg Rudolf, Stubickh* (v. *Königstein*) *János* és *Gróf Czobor Krisztina, Cz. Adám és Erdődy Borbála* leánya 1668 márczius 4-én. — *Eine Ergänzung zu der Publikation: «Die Adels- und Wappenbriefe des Namens Mayer in allen seinen Schreibungen.»* Folyóiratunk 1911. 4. számában ismertette az «Adler» ezen kiadványát, kiemelte a magyar vonatkozású armálisokat és ki is egészítette két, a M. N. Múzeum levéltárában őrzött darabbal. Az

«Adler» fenti közleménye egy újabb pótlással szolgál, *Mária Teréziának* 1754 február 1-én Bécsben kelt bárói diplomáját ismerteti *Franz Eugen és Josef v. Mayr* testvérek részére, mely jelenleg b. Montbach Imre o. gy. képviselő birtokában van. *Ferencz Jenő* második férje volt b. *Száraz Erzsébetnek*, a ki négy-szer ment férjhez, s 1754 szept. 24-én halt meg Nagyszombatban. Leányának, *Francziskának*, első férje *Montbach János*, a második *Felsőöri Nagy Ferencz* volt. — *November. Ein Beitrag zum dalmatinischen Adelsrecht.* *Conte S.* . . . avval a kéressel fordult az osztrák belügyminiszteriumhoz, állítson ki számára igazolványt, hogy ő jogosan viselheti a grófi címet. A belügyminiszterium elutasította kérését, s erre ő ezt a döntést megfellebbezte a cs. k. közig. bírósághoz, a mely alapos indokolás után felfüggesztette az elsőfoku döntést s új határozathozatalra szolitotta fel a belügyminiszteriumot. A cikk tulajdonkép a közig. bíróság határozata teljes terjedelmében, a mely rendkívül érdekes anyagot tartalmaz a dalmát nemesség kérdéséhez.* A kérdés az volt: az S.-család Velenczétől kapta a «conte» címet s a panaszos nagyatyjának nemessége 1825-ben, majd 1832-ben a conte czime is a legkegyelmesebben megerősített. A belügyminiszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez nem felel meg az osztrák grófi rangnak s nem is fordítható le, a közig. bíróság azonban az összes idevágó rendeleteket, a melyek a régi velenczei Dalmácia és Albánia nemesség-viszonyainak rendezését célozzák az osztrák uralom alá jutás után, áttanulmányozván, arra az álláspontra helyezkedett, hogy azoknak értelmében az olasz duca, princepe, stb. címek két, teljesen különböző jogi jelentéssel bírnak: vagy lefordíthatatlan címek, vagy pedig az osztrák országokban fennálló nemesi fokozatoknak megfelelő nemesi fokozatok; s ha kétely merül fel az iránt, hogy egyes esetekben, melyik értelmet kell nekik adni, egyedül a megszerzés, az adományozás, a megerősítés módja az irányadó, s más körülmények, miként nyerték el ezeket s az őfelsége országaiban fennállott s fennálló mely nemesi rangokkal voltak azok egyenlők adományozásukkor. Mivel pedig a belügyminiszter szerint a velenczei conte-címet nem lehet semmiféle osztrák nemesi ranggal összehasonlítani, a közig. bíróság nem fogadta el ezt a megállapítást, mert az a legfelsőbb határozat, a melyre ő hivatkozott a fenti különbség megállapításánál határozottan olasz duca stb. címekről beszél s nem veszi ki a velenczei eredetű conte-címet.

Századok. 1914. 5. szám. A «Történeti irodalom» rovatban *K.* ismerteti *Jósa János*: *A csikszent-*

* V. ö. a jelen füzet 3. l.

györgyi, csikmindszenti és csikszentkirályi Jósza-család története cz. munkáját s érdeme szerint elbáncik a badarságokat összehordó, tudománytalan munkával, melynek főforrása a csiki Székely krónika, melyet Jósza hitelesnek tart — *Hóman Bálint* nagy dicsérrettel s elismeréssel szól *Éble Gábornak*, a Károlyiak érdemes öreg historiographusának, legújabb munkájáról: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével.* — A «Tárcza» rovatban *Szentpétery Imre: A királyi titkos kancellária történetéhez* czimen *Gárdonyi Albert*nek a királyi titkos kancelláriáról írott cikkére (Századok 1914. 2—3. füzet) tesz megjegyzéseket; nem látja kellőképp bebizonyítva azt, hogy a titkos és kisebb kancelláriát meg kell különböztetnünk egymástól s így Hajnik állítása, a ki e kettőt egynek vette, nincs lényegében megdöntve. — A 6. szám melléklete volt «*A magyar történeti irodalom 1913-ban*». Összeállította *Hellebrant Árpád*. Bennünket közelebbről az I. Világtörténet 2. csoportja: Segédtudományok és II. Magyar történet 12. csoportja: Genealogia, Családtörténet és a 15.: Diplomatika, czimertan, pecséttan, kortan érdekelnek. — 9—10. szám. *Barabás Samu: Két hamis Frangepán-oklevél*, a Frangepán-Oklevéltár 1913-ban megjelent második kötetében közzétett hamis okleveleket ismerteti — A Frangepán-codex ezen második kötetét *Szentpétery Imre* ismerteti a legnagyobb elismeréssel. — Külön ki kell emelnünk az egyes füzetek alapos és bő *Folyóiratszemle* rovatát.

Tolna vármegye és a Közérdek. 1914 febr. *Kovács Aladár: Béni Balogh Ádám származása és családja valamint birtokviszonyai Tolna vármegyében.*

Történeti Szemle. 1913. 1. füzet. *Dr. Wertner Mór: Ki volt «Bavaria bajor herczeg?»* István nádor 1303 febr. 26-án Lodomér fia István comesnek birtokot adományoz szolgáltatáért s ezek közül kiemeli többek közt, hogy «*de gloriosissimo sanguine regis Bohemie et Polonie . . . filiam domini Bavarini ducis Bavarie magistro Stephano filio nostro caris-*

simo matrimoniali foedere fecit copulari.» Bajor herczeg leányára gondoltak az eddigi kutatók mind, de a herczeg családtörténeti viszonyaira nem tudtak ráakadni sehol. W. kutatásai s fejtegetései alapján arra az eredményre jut, hogy *Bavorovi Bavor cseh főúrról van szó s a leányáról*, a ki a fiatal Ákos nb. István felesége lett, s a kinek anyja vagy nagyanyja *II. Ottokár cseh királynak természetes, de törvénytisztelt leánya volt, Agnes*, s ezért említi az oklevél, hogy «*de . . . sanguine regis Bohemie et Polonie.*» — 1914. 2. füzet. *Dr. Wertner Mór: Megjegyzések a Habsburgok nemzedékrendjéhez* cz. cikkében a következőket állapítja meg: 1. Albert királyunknak menyegzője 1422 május 3-án volt Bécsben, 2. Albert idősebb leánya, Anna 1432 deczemberében született; 3. Eleonora császárné, IV. Frigyes császár (inkább használatos a III. Frigyes elnevezés!) neje, 1467 szeptember 3-án halt meg; 4. Károly főherczeg 1590-ben halt meg, s így Illésházi egy 1593-i levelében gyanus az évszám, mert ezt írja ebben Majtényi Lászlónak, hogy «*Carol herczeg hertelenséggel meghalt.*»

Helyreigazítás. Folyóiratunk mult évi 3—4. füzetében a Vegyes rovatban megjelent «Családi levéltárak a M. N. Muzeum Könyvtárában» című közleményben a letéteményezett családi levéltáraknak a 133. oldalon található névsorában «*Szent-Iványi*» helyett «*Szent-Ivány*» olvasandó.

Kérelem. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, mely a most folyó világháborúval kapcsolatos mindenféle könyvet, nyomtatványt, képet, levelet, írást minél teljesebben iparkodik összegyűjteni, ez uton is kéri a közönséget, hogy ez irányu működését támogatni s a keze közé kerülő háborus emlékeket a Könyvtár címére beküldeni sziveskedjék.

JÁRDÁNI TEMÉRDEK ANDRÁS IVADÉKAI.

(A Nagyrákói Rakovszky, Nagyrákói Feja, Kisjeszeni Jeszenszky, Kisjeszeni Pavlovics és Kisjeszeni Zámor családok.)

Dr. Döry Ferencz a *Turul* 1909. évfolyamában¹ kivonatban ismertette a turóczi konventnek 1374 okt. 13-án kelt osztálylevelét, s annak alapján kimutatta, hogy *Kisjeszent* régebben *Járdán*-nak nevezték,² s hogy a Kisjeszeniek őse a *Turóczi Registrum*-ban említett *Járdáni András*

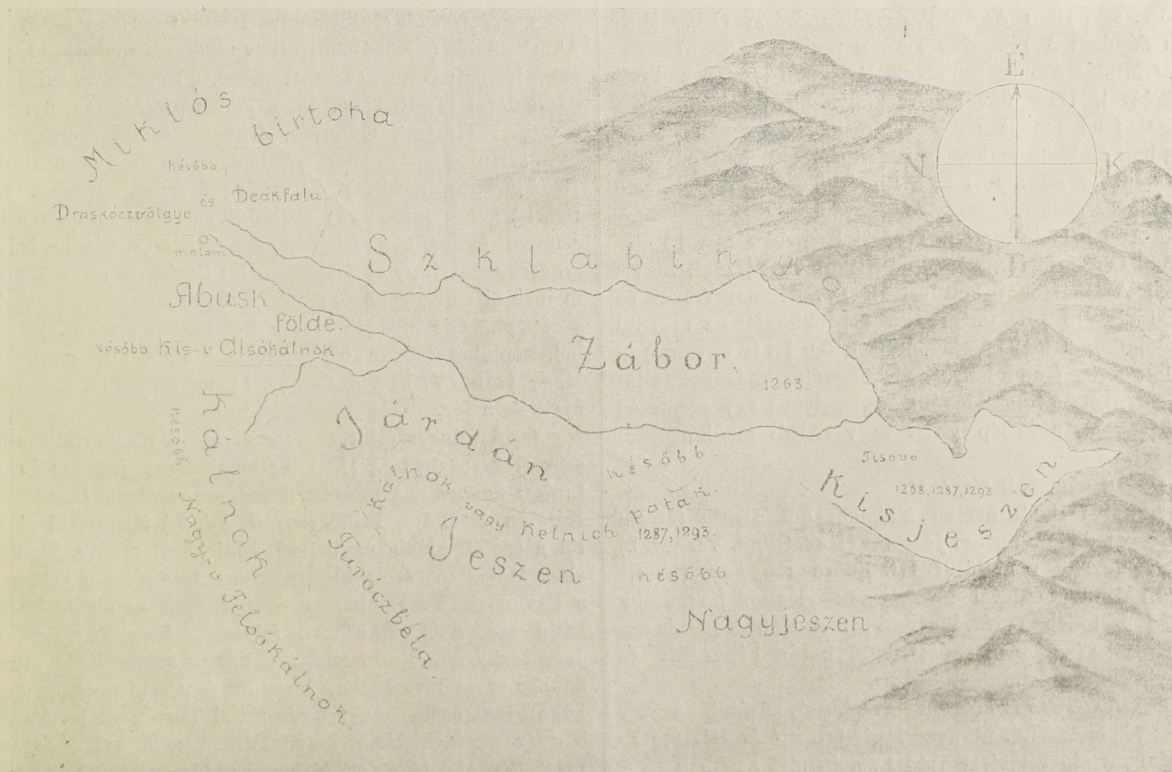
volt, kit Achilles nevű fiával együtt, mint *turóczi jobbágyfiakat* IV. Béla Járdán nevű birtokukban megerősített. A kisjeszeni Jeszenszky család le származására vonatkozólag ott közöltek kívánjuk az alábbiakban kiegészíteni.

Mindenekelőtt felhívjuk a figyelmet IV. Béla király 1263. évi oklevelére, melyben Pósa fiát Kócsot, Máth fiát Kosuthot és Voján fiát Vojszlót — turóczi nemeseket — Zábor nevű birtokukban megerősíti s annak határait is körülírja.³ Zábor határa a leírás szerint nyugaton

¹ Eredetije Záborszky Károly birtokában Záboron Hibákkal telve kiadta Fejér V/1. 326 l. A birtok neve az

¹ 28. l. «A Kisjeszeni Jeszenszky család czímereslevele.»

² Kisjeszent középkori okleveleink következőleg említik: Jarden (1255, 1391), Kis Jeszen (1360, 1361), Parva Jecen alio nomine Jarden (1374), Jesenow, Yesenow, Gesenow (1479), Kys Jecen (1488), Kysyezen (1489), Minor Yassen (1521, 1522).

Miklós birtoka mellett, egy malomnál kezdődik;¹ innét kelet felé Szklabinya határa mentén a havasokig vezet;² majd nyugatnak fordul és *Temérdek András* birtoka mellett (iuxta metas *Temerdek Andree*) haladva eléri Abusk földét,³ végre ismét Miklós birtokához ér, a honnan kiindult.⁴ IV. László király 1287. jan. 28-án kelt oklevele pedig, melyben Mátyás (Madya) fiait Jeszen nevű birtokukban (a mai Nagyjeszen) megerősíti, többek közt azt mondja, hogy Jeszent a Kálnok (Kalnich) patak választja el András földjétől.⁵

Ezen oklevelek szerint tehát András, más néven *Temérdek András* lévén egyfelől Zábor déli, másfelől Nagyjeszen északi szomszédja, egy pillantás a térképre kétségtelenné teszi, hogy a Zábor és Nagyjeszen közt fekvő terület nem egyéb, mint *Járdán* (más néven Kisjeszen), birtokosa pedig senki más, mint az 1255-iki oklevélből más ismert *Járdáni András*, ki bizonyára hatalmas testalkata miatt kapta a *Temérdek* melléknevet.⁶

Oklevélben nincs ugyan kitéve, hogy azonban Záborról szól, kétségtelenné teszi a Turóczi Registrum idevonatkozó 2. szakasza: *Super possessione Zabor*. (Lásd Horváth Sándor: A Liptói és Turóczi registorum 62. l.)

¹ Miklós azonos a Turóczi Reg.-ban (70. §.) említett Mykolával, Dvor fiával, Draskfalva birtokosával. Zábor nyugat felől ma is határos Draskóczyölgygyel, sőt az 1263-ban említett malom is megvan a régi helyén.

² «usque ad alpes» = a Liptót Turóctól elválasztó hegyláncz.

³ Abusk földé alatt a Turóczi Reg.-ban (32. §.) előforduló Obusk földét, a későbbi Kiskálnokot (1489), vagyis a mai Alsókálnokot kell érteni. IV. Bélának Obusk és társai részére kiállított, 1255. évi oklevelét az 1391-iki vizsgálatkor a Kálnokiak mutatták fel. Itt is ugyanolyan eredete forog fenn a helységnév megváltoztatásának, mint Kisjeszennél: az önálló régi név helyébe egy szomszéd helység szláv neve lép «Kis» vagy «Alsó» megkülönböztetéssel.

⁴ L. a mellékelt térképet.

⁵ «unius rivuli nomen Kalnich, qui dividit terram Andree et dictam terram Jescen.» (Haz. Okmt. VI. 321. l.) Ezen oklevelet megerősíti III. Endre 1293-ban. (U. ott 398. l.) Mindkét oklevél eredetije a nagyjeszeni Jeszenszky család birtokában Nagyjeszenben. A Kálnok-patak ma is forrásáig (usque in caput rivuli) határt képez Kis- és Nagyjeszen között.

⁶ A *temérdek* szó régebben vastagot, kövéret, nagyot, óriást jelentett. Ld. Magyar nyelvtört. szótár III. 552 l., és Magyar oklevélszótár 1007 l., a honnét azonban ez a legkorábbi adat kimaradt.

Temérdek András nem volt ugyan ismeretlen családtörténet-íróink előtt, csakhogy összezavarták a Kisjeszenieket (a későbbi kisjeszeni Jeszenszkyeket) a Nagyjeszeniekkal (a későbbi nagyjeszeni Jeszenszkyekkel); a két családot egynek tekintették s a Nagyjeszeniek őseit is *Temérdek András*ban keresték.¹ Megtévesztette őket az a körülmény, hogy a Turóczi Registrum csak egy Jeszent ismer, t. i. a későbbi Nagyjeszent.

A két Jeszenszky család közös eredetére vonatkozólag azonban semmi adat sincs, s magában a két családban is fenmaradt annak a tudata, hogy különböző eredetűek; sőt a XVIII. század elején Turóc vármegye székén hosszantartó per folyt köztük az iránt, hogy melyiket illeti meg közülök a *Jeszenszky* név kizárólagos használata. A vármegye a kényes kérdés eldöntése elől úgy tért ki, hogy «imminente iam vespere et adhuc compluribus negotiis pertractandis» megokolással későbbre halasztotta, majd midőn 17 évi várakozás után az egyik fél megsürgette a döntést, kijelentette, hogy a felvetett kérdés eldöntése nem tartozik az ő hatáskörébe.²

¹ *Bél Mátyás* (Notitia nova Hungariae II. 336—337. l.) Abusk földét (Alsókálnok) tartja tévesen a mai Kisjeszennek, Járdánt pedig (Tur. Reg. 68. §.) összetéveszti Jordánföldével (T. R. 8—9. §.), s *Temérdek András* utódául megteszi Mátyást (Magya), a nagyjeszeni Jeszenszkyek őseit. («Huius postea successoribus nomen Magya, denique Jeszenszky adhaesit.») *Lehoczky* (Stemmatographia II. 196. l.) a két Jeszenszky családot szintén egynek veszi; címere gyanánt a Kisjeszeniek czímerét írja le («Jeszenszky de Nagy et Kisjeszen, illi Paulovitz etiam dicti: in insigni cernitur homo cum securi cervum persequens»), s egyébként is hibásan idézve *Bél M.*-ből s a Tur. Reg.-ból, képtelen módon összezavarja e két család eredetét. Nagy Iván (V. k. 336. és 342. l.) ugyanezekben a hamis nyomokon jár.

² Adataink szerint Kisjeszeni Mátyás nevezetetik először Jeszenszkynek II. Ulászlónak 1512. jun. 14-én a turóczi konventhez intézett iktatóparancsában. (Beniczky Kálmán levéltára Pribócson, B. IV. 6.) Kisjeszeni részről a család alább említendő ágai közül csak a Simkovics, Matyasovics, és Piatrovics-ág vett részt a perben; a Pavlovics és a Jámbor-ág — noha éppen az előbbi használta volt a XVI. század folyamán leggyakrabban a Jeszenszky nevet — nem csatlakozott a pereskedő atyafiakhoz, arra hivatkozva, hogy ők úgy sem nevezik magukat Jeszenszkyeknek. A per iratai Turóc m. levéltárában (Sedes judiciaria 1725. IV. 27, 1726. III. 7 és 20, 1742. V. 0), továbbá kisjeszeni Jeszenszky Dénesnél Nagyjeszenben és kisjeszeni Jeszenszky Lajosnál Csejten.

Járdáni Temérdek András fiának, Achillesnek közvetlen leszármazóit nem ismerjük. Hogy a turóczi konvent fent idézett 1374. évi osztálylevelében megnevezett Kisjeszeni Mihály, Miklós, Endre, Péter és András, kiknek fiai elhunyt rokonuk, Karácson fia Márton birtokán megosztottak, Járdáni Achillesnek hanyadizi leszármazói voltak, az az osztályleveléből nem tűnik ki. Az időbeli különbségből s az osztály módjából következtetve, Mihály és Miklós Járdáni Achillesnek fiai vagy unokái, Endre, Péter és András pedig már unokái vagy dédunokái lehettek.¹

A közbeeső időből — az 1360—1363. évekből — még egy családtagot ismerünk, t. i. Kisjeszeni Péter fiát Istvánt, a kit azonban bővebb adatok híján nem tudunk a leszármazási táblázatba beilleszteni.²

Az említett osztályos atyafiak — mint tudjuk — András fia Miklós és Mihály fia András kivételével az 1391. évi turóczi oklevélvizsgálatnál is megjelentek.³ Az osztálynál, valamint az oklevélvizsgálatnál szereplő Kisjeszeni Bertalan, Miklós fiának, György nevű fia Kisjeszeni Istvánnal együtt mint birtokos szomszéd jelent meg, midőn a turóczi konvent Tarnóczy Tamás és György gyermekeit Nagyjeszen birtok 1/4-ébe 1445 karácsony után beiktatta.⁴ Kisjeszeni György volt az, a ki a családi okleveleket biztosabb megőrzés végett Szklabin várában helyezte el, ahol azonban azok Zsigmond király halála körül elégték. Miután ez a körülmény vizsgálat után

igazoltatott, Kisjeszeni György fiai: *Mátyás, János* és *György* 1489 jun. 15-én Kisjeszenre új adományt kaptak a királytól.⁵ E három testvérrel a Kisjeszeni család három főágra oszlott, melyek mindegyike idővel ismét több családra szakadt.

*Kisjeszeni Mátyás*² a fiágon magvaszakadt Rákói Györgynek Anna nevű leányát bírta feleségül.³ Rákói György halála után Rákót Chornaí András kapta ugyan adományba, Kisjeszeni Mátyás azonban az ugyancsak a Rákói családból nősült Beniczkyekkel és Kossuthokkal együtt tőle örök áron megvette s rá 1483-ban Mátyás királytól, majd 1499-ben II. Ulászlótól új adománylevelet szerzett.⁴ Ezzel megalapította a Kisjeszeniek nagyrákói ágát, mely azonban eredeti családnévét lassankint elhagyta s egyik alága *nagyrákói Rakovszky*, másika pedig *nagyrákói Feja* néven virágzott tovább.

Kisjeszeni Mátyásnak nevezetesen négy fiát ismerjük, u. m. *Mihályt*, *Györgyöt*, *Jánost* és *Simont*, kiknek II. Ulászló király által 1512 jun. 14-én egy nagyrákói nemesi curiába vétel címén elrendelt beiktatását a Beniczkyek ellenmondással meggátolták.⁵ Mihály magtalanul halt el, György ága is kihalt János nevű fiában.⁶ Simonnak, ki Blatnicza várában udvarbíró volt, két fia maradt: *György* és *István*; az előbbinek ismét *János* és *András*, az utóbbinak pedig *Albert*, *Márton*, *Mátyás* és *Miklós* nevű fiai voltak. Kisjeszeni Simonnak itt megnevezett unokái voltak azok, kik *rákói Rakovszky* (Rakovszky a Rakov) néven I. Ferdinánd királytól 1561 aug. 16-án régi nemességükhöz új czímereslevelet kaptak.⁷ Nagyatyjukat, Simont az armalis még mint néhai nemes Jeszeni Mátyás fiát (filius quondam nobilis Mathiæ de Jeszen) említi, atyjukat azonban már Rakovszkynak nevezi. Kez-

¹ Az osztály szerint ugyanis Kisjeszeni Mihály fiai András és Márton 1/3-ot, Miklós fiai Bertalan, Lőrincz és István szintén 1/3-ot s a többiek, u. m. Endre fia István fiaival Jakabbal és Tamással, Péter fia András és András fia Miklós együttvéve ismét 1/3-ot kaptak. V. ö. Turul, 1909. 29. l.

² Bebek István országbíró 1360 okt. 21-én Rutk birtok tárgyában kelt ítéletlevelében említi őt, mint birtokos szomszédot. Ezen oklevelet az 1391. évi vizsgálatkor szintén felmutatták. (Tur. Reg. 10. §.—XVII. századi másolata Reviczky Bertalan csejtei esperes-plebános birtokában.) Ugyanő 1360-ban »Stephanus filius Petri de Jezen« néven mint királyi ember jár el az Alsó- és Felső-rutkiak közti birtokügyben. (Turóczi konv. okl. 1363 okt. 14. Nemz. Múzeum, törzssanyag.)

³ Turul, 1909. 29. l.

⁴ Az oklevél kelte leszakadt. Az országos rendek iktató parancsa 1445 karácsony vigiliáján kelt. (Eredetije kisjeszeni Jeszenszky Dénesnél Nagyjeszenben.)

⁵ Turul i. h.

⁶ 1487—1488-ban választott nemes (Turul i. h.), 1490-ben szolgabíró (a turóczi konvent 1490 márcz. 7-iki oklevele a Buócz családnál Dolinán), 1498-ban turóczi alispán. (Turóczi m. alispánjainak régi névjegyzéke a Beniczky-levéltárban.)

⁷ Beniczky-ltár B. II. 10.

⁸ U. ott B. II. 11, III. 2. és 6.

⁹ U. ott B. IV. 6.

¹⁰ U. ott Családfák »Rakovszky«-csomó.

¹¹ Eredetije a család birtokában.

detben a *Jeszenszky* és *Rakovszky* neveket még vagylagosan használta a család,¹ később azonban a Jeszenszky név kiesett a használatból s vele a ma is virágzó nagyrákói Rakovszky családnak a kisjeszeni Jeszenszky-törzsből való származásba is feledésbe merült.²

Kisjeszeni Mátyás negyedik János nevű fiától származik — mint a Beniczky-levéltár egy régi leszármazási táblázatából látjuk — a *nagyrákói Feja* család.³ János közvetetlen utódait nem ismerjük. Az a Feja János, kinek fiai: *Feja másként Mathiasovich* Jeromos, Lőrincz és Miklós 1581-ben a Beniczkyekkel és Rakovszkyakkal egyezséget kötnek, illetőleg unokái: *Rakovszky másként Feja* János, László és ismét János 1636-ban szintén a Beniczkyekkel, Rakovszkyakkal, Boóczokkal és Ravaszokkal Szmrecsányi Péter lipthói alispán előtt egyezkednek,⁴ az időbeli különbséget tekintve nehezen volna egy személynek tekinthető azzal a Kisjeszeni Jánossal, kit — mint fent említettük — már 1512-ben egy nagyrákói curia birtokába akartak beiktatni. Hogy azonban a nagyrákói Feja család a nagyrákói Rakovszkyakkal közös törzsből, Kisjeszeni

Mátyástól származott, bizonyítja a *Mathiasovich* melléknévén kívül a nyitrai káptalannak egyik 1564. évi oklevele is, melyből kitűnik, hogy nagyrákói Feja Máté, Jeromos, Lőrincz és Miklós Kisjeszeni (másként Rakovszky) Alberttel és Mártonnal és Beniczky Miklóssal közösen birtak bizonyos nagyrákói legelőket.¹ A Feja család címere: a pajzsban rák s a sisakon kardot tartó vitéz szintén a Rakovszkyakkal közös eredetre utal. Mindkét család voltaképpen a régi Rákói család beszélő címerét használja.

Kisjeszeni Mátyás fivéreiben *Jánosban* és *Györgyben* kell keresnünk a kisjeszeni Jeszenszky család *Simkovics*, *Matyasovics* (az oklevelekben gyakran latinosan: *Matthiae*), *Piatrovics* (vagy *Petrovics*) nevet viselő ágainak, valamint a *Pavlovics* (*Paulovics*) és *Jámbor* családnak őseit. Az egyes ágak mikénti leszármazását tüzetesen megvilágító adatok eddig nem kerültek elő; az ismert adatokból azonban azt kell következtetnünk, hogy a Simkovics, Matyasovics és Piatrovics-ág — azaz Kisjeszeni Simon, Mátyás és Péter utódai — az egyik fivértől, és pedig egy XVIII. századi, hitelesítés nélküli genealogiai tábla szerint² Jánostól, a Pavlovics és Jámbor család pedig a másik fivértől származik. Nevezetesen: míg 1489-ben a három fivér — Kisjeszeni Mátyás, János és György — még közösen kap új adományt az akkor még osztatlan kisjeszeni ősi birtokra, 1521-ben Kisjeszeni Pavlovics Miklós és fivére (vagy talán unokafivére: *frater*) Jámbor Ádám már annak felerészére szereznek új adományt.³ A birtok megosztásának tehát 1489 és 1521 között kellett végbemennie.⁴ Ez időtől kezdve napjainkig a Pavlovics és Jámbor családok birják Kisjeszen egyik felét, a

¹ A nyitrai káptalan egy 1564. évi oklevelében a Nagyrákón birtokos Rakovszky Albertet és Mártont egyszerűen «de Kys Jezen» névvel illeti (Beniczky-ltár B. V. 10.), 1565-ben pedig ugyanezt a Kisjeszeni Mártont «Rakovszky de Nagh Rakow»-nak nevezi. (Nyitrai kápt. orsz. ltára, Prot. IX. p. 219.). Beniczky Benedeknek a Rakovszkyak elleni perében 1570-ben a család «Jeszenszky aliter Rakovszky néven szerepel. (Turóc m. lt. 1570. B. VI. 8.)

² A Nagyjeszeniek 1561-ben azzal kifogásoltak egy tanut, «quod ipso sit subditus egregiorum Johannis et Andreæ Rakovszky (R. György fiai), habereque ipsos dominos Rakovszky in ipsa Kisjeszen jura avita et hæreditaria». (A Nagy- és Kisjeszeniek közti hatalmaskodási per iratai kisjeszeni Jeszenszky Dénesnél Nagyjeszenben.) Arra nézve, hogy a Rakovszky család a Kisjeszeniek törzsből fakadt, még a XVIII. században a *Jeszenszky* név használata körül folyt perben is találunk hivatkozást. (Ld. fentebb.) Nagy Iván (IX. k. 611. l.) és az ő nyomán Kempelen is (Magyar nemes családok IX. k. 52 l.) sejtetik ugyan a Rakovszkyak és a Jeszenszkyek közti rokonságot, azt írva, hogy a Rakovszky cs. a Jeszen törzsből származik, tiszta képük azonban a mai Rakovszky cs. eredetéről nincs.

³ Beniczky-lt. Családfák «Rakovszky» csomó. Kisjeszeni János neve mellett a következő megjegyzés olvasható: «Johannes ex quo domini Feja condescendunt, in suis documentis appellantur Matjasoye de Kisjeszen.»

⁴ U. ott.

¹ U. ott B. V. 10.

² U. ott Rakovszky-csomó. Családfák.

³ Turul, 1909. 29. l. A turóczi konvent által 1522-ben ellenmondás nélkül teljesített iktatásnál Kisjeszeni István fia Simon, Kisjeszeni Péter fia György és Kisjeszeni Mátyás fia, szintén György szerepeltek mint szomszédok. Az iktató-levél eredetije kisjeszeni Pavlovics Gyulánál Kisjeszenben.

⁴ Az osztály időpontjára nézve 1564-ben tanuk vallják: «se certo scire divisionem longe ante cladem Mohaciensem adhuc per avos eorum factam esse», majd ismét: «ab A-D. 1514, hoc est clade cruciferorum... fuisse divisum in omnibus bonis». Turóc m. lt. jkv. 1564. II. 407.

Simkovics, Matyasovics és Piotrovics-ágak pedig a másikat. 1572-ben a Pavlovics és Jámbor család mint felperesek állanak szemben egy birtokperben Kisjeszeni Simon, Mátyás és Péter leszármazóival, mint alperesekkel s tanuk kihallgatását kérik arra nézve, hogy a kisjeszeni birtok fele nekik, fele pedig az alpereseknek jutott.¹ Hogy a Rákóra átszármazott Kisjeszeni Mátyás utódai az osztályban nem részesültek, azt azzal a feltevessel magyarázhatjuk, hogy Kisjeszeni Mátyás Rákó birtok megszerzése végett kisjeszeni birtokrészét fivéreinek eladta.

Az itt felsorolt ágak a XVI. században vegyesen használták a *Jeszenszky* nevet és pedig leginkább a Pavlovics-ágnál volt ez elterjedve. Annál meglepőbb, hogy később épen ez az ág — azaz voltaképen már külön család — hagyta el teljesen e nevet. Egyébiránt a XVII. század folyamán a különböző ági elnevezések a Kisjeszenieknél jóformán teljesen kiszorították a *Jeszenszky* családnevet, s csak a XVIII. század elején vették azt fel újra Simon, Mátyás és Péter leszármazói, s az idő óta egyedül ők nevezik magukat Jeszenszkyeknek, míg a Pavlovics és Jámbor család továbbra is megmaradt ezen ági elnevezés mellett.² Kivételt csupán a Pavlovicsok baranyamegyei ága képez, mely szintén a Jeszenszky nevet használja.³

¹ «super totali realique divisione totalis possessionis ipsorum Kisjeszen, cuius una medietas ipsis AA., altera vero II. cedit.» Turóc m. lt. jkv. 1572. III. 362. Ugyanezt az osztályt igazolja egy 1717 nov. 10-iki per is: «Processus ad instantiam familiarum Matthiae, Simkovics et Piotrovics de Kisjeszen contra familias Pavlovics et Jámbor pro revisione oculata et dimensuratione totius territorii dictae possessionis Kisjeszen». Eredetije Pavlovics Gyulánál Kisjeszenben.

² Már Esterházy Pál nádornak 1700 decz. 7-én kelt idézőlevele is, mely Kisjeszennek összes akkor élő birtokosait egyenkint felsorolja, a Pavlovics és Jámbor családbelieket csupán e néven, a többieket ellenben *Jeszenszky aliter Simkovics, Matthiae és Piotrovics* néven idézi. (Eredetije Pavlovics Gyulánál Kisjeszenben.) Turóc megye egy 1794. évi nemességi bizonyáglevelében ezt írja: «docto authenticis documentis eo familiam Jeszenszky aliunde donatariam de Kisjeszen in tres ramos seu successores Matthiae, Simonis et Petri subdivisam abindeque adnomina Matthiae, Simkovics et Petreje eidem adhaeruisse». Turóc m. lt. 1794. Prosapiales 725. sz.

³ Nagy Iván családtörténeti értesítő 1899. évf. 65—69. II.

A Kisjeszenieknek itt felsorolt öt ága idővel még sokfelé elágazott s egyes tagjai az országnak majd minden részébe elszármaztak.¹ Turóc-megye az 1696-tól 1814-ig terjedő időközben egyedül az onnét más vármegyékbe átköltöző Simon-ágbeli kisjeszeni Jeszenszkyek részére nem kevesebb, mint 13 nemességi bizonyítványt állított ki.² Ilyen kiterjedt elágazás mellett ma jóformán lehetetlen a nevezett családok valamenyien teljes és összefüggő nemzedékrendjét összeállítani. Az alábbiakban csupán a Simon-ág folkusfalvi vonalának leszármazásával kívánunk foglalkozni és egyuttal még néhány a Simkovicsok elágazására vonatkozó adatot közölni.

A kisjeszeni Simkovicsok Kisjeszeni Simon-tól származnak, ki — egy fentebb már idézett XVII. századi genealogiai táblázat szerint — Kisjeszeni Jánosnak (Mátyás és György testvérének) István nevű fiától született unokája volt. Nevével először 1493-ban találkozunk, midőn koromházi Korom Bálint Turóc vármegye előtt panaszt tesz, hogy nemes Szentmártoni Péter és Kisjeszeni István fia Simon szklabinyai gyalogosokkal hatalmaskodtak az ő Béla és Jahodnik nevű birtokain s az elhajtott marhákat Szklabinyába vitték.³ Ugyanő szerepel mint birtokos szomszéd 1522-ben Pavlovics Miklós és Jámbor Ádám beiktatásánál Kisjeszen felerészébe. Közvetlen utódainak nevét a Kisjeszeniek és Nagyjeszeniek között a XVI. században folyó határsértési s egyéb hatalmaskodási perek irataiból ismerjük meg. Ezekből értesülünk többek között arról, hogy a Kisjeszeniek, köztük a Simon-ágbeli Miklós, Péter és István 1560-ban rátámadtak a Kisjeszen mellett elvezető uton Nagyjeszenbe igyekvő nagyjeszeni Jeszenszky Dánielre és utitársára draskóczi Ivánka Mátyásra,

¹ A Mátyás-ágnak egyik alága a XVII. század közepén Turóc megyéből Erdélybe — előbb Alsó-Fehér, majd Háromszék megyébe — költözött s ott a *Thuróczy* nevet vette fel. (Az idevonatkozó turóc- és háromszék-megyei nemesi bizonyítványok, XVIII. századi levelezések stb. részben Turóc megye levéltárában, részben másolatban Jeszenszky Lajos gyűjteményében Csejten.)

² Ezek közül 1 Vas, 2 Nyitra, 1 Pest, 2 Szabolcs, 2 Nógrád-, 1 Szatmár megyébe és 4 ismeretlen helyre szóltott. (Turóc m. lt. Prosapiales.)

³ Révay-Irár. Blatnicza IV. 5. (Dr. Csánki Dezső szíves közléséből.)

s. őket kocsijukról lehuzva kegyetlenül elverték.¹ Az itt említett Miklós, Péter és István testvéreknek (fratres uterini) még László nevű testvérét, s ezen Istvánnak Máté és Márton nevű fiait találjuk e peres iratokban megnevezve.² Istvánnak ezeken kívül volt még István nevű fia is, ki testvérelével Mátéval a kisjeszeni birtok iránt osztályos egyezséget kötött. Ezen egyezés adatai szerint az egyezkedők Kisjeszeni Simonnak unokái voltak.³ Ezen utóbbi Istvánnak szépunokája, hasonlóképp Istvánnak fia János a XVIII. század végén elköltözött Turóczmegyéből.⁴ Máté 1617-ben Turóczvármegye előtt panaszt tett elhunyt fivérének Mártonnak Pál nevű fia ellen.⁵

Máté fia, ugyancsak Máté⁶ alapította a Simkovics-ág *folkusfalvi* vonalát azzal, hogy feleségül vévén folkusfalvi Lacsny Annát, a közeli Folkusfalvára költözött. 1674-ben már mint «néhai» van említve.⁷ Fia Mátyás folkusfalvi birtokának kibővítése végett elzálogosította kisjeszeni atyai örökrészét.⁸ 1676-ban már szintén nincs életben. Nejétől, Friedrich Dorottytól három fia született: András, János és Mátyás.⁹ Ezek közül András és Mátyás ága gyermekeikben kihalt;¹⁰ Jánosnak folkusfalvi Lacsny Do-

rottyától két fia maradt, u. m. János és Mátyás.¹ János a XVIII. század elején a nyitrai megyei Csejtére költözött,² a hol utódai azóta is birtokosok (ld. a mellékelt leszármazási táblát). Mátyás pedig, kinek neje Simonyi Zsuzsánna volt, Nógrádmegyében telepedett le. Családja unokáiban, u. m. Pál fiában Györgyben és László fiában Lászlóban a XVIII. század végén fiágon kihalt.³

Kisjeszeni István fiának Simonnak többi gyermekei közül László 1579-ben már nem élt.⁴ Ennek fia Tamás 1598-ban kisjeszeni örökrészét zálogba adta unokaöccsének Menyhértnek, Mihály nevű testvére fiának.⁵ László testvérenek Péternek (neje Katalin) négy fia volt, Boldizsár, Mátyás, János és Mihály.⁶ Kisjeszeni Simon negyedik fiának Miklósnak fiai, János, Menyhért, Mihály és Gáspár 1574-ben meghatalmazták Miklós fivérüket, hogy őket egy peres ügyükben képviselje.⁷ Az utóbbi Miklósnak dedunokáját, kisjeszeni Jeszenszky másként Simkovics Jánost, Nógrád megye 1753-ban a birtokos nemések sorába iktatta.⁸ A Turóczmegye által János részére kiállított nemességi bizonyítványban (1739 febr. 20.) ennek atyját Andrást, nagyatyját Miklóst és annak atyját, szintén Miklóst, továbbá mint tanusító osztályos rokonokat János nagybátyjának Simkovics Máténak fiát Tamást és Simkovics Dániel fiát Jánost, Dániel unokáját találjuk megnevezve.

András fiának Jánosnak unokái, Mihály fiai Mihály, Dániel, Sámuel és János, valamint ezen utóbbi Mihálynak gyermekei Mihály, Sámuel és

¹ Turóczm. lt. jkv. 1561. II. 130.

² U. ott 1562. Sedes judiciaria feria V. prox. a. festum Purificationis B. M. V. és jkv. 1579. V. 45. 1580. III. 303.

³ Az egyezés szövegét nem ismerjük; kisjeszeni Jeszenszky István (1735–1806) hivatkozik rá egy általa összeállított birtokjegyzékben (Specificatio bonorum paterno-aviticorum in possessione Kisjeszen) és megjegyzi, hogy az osztálylevél (az akkor élő) kisjeszeni Jeszenszky János és Dánielnek, István fiának birtokában van. (Jeszenszky Lajosnál Csejtén.)

⁴ Turóczm. lt. 1791. Prosapiales 1637. sz. Az abban János dédatyjáig felvivő leszármazás egyezik a fentemlített *Specificatio bonorum* adataival.

⁵ Turócz m. lt. 1617.

⁶ Némely magánokirat, pl. szépunokájának Jeszenszky Pálnak 1767 máj. 25-én kelt záloglevele Mátyásnak (Mathias) nevezi (Jeszenszky Lajosnál Csejtén), hivatalos iratokban azonban a *Mathaeus* név szerepel.

⁷ Turóczm. lt. Sedria 1764. decz. 18.

⁸ U. ott. Tanukihallgatás 1719 jan. 23.

⁹ Jeszenszky (Simkovics) Máté leányainak pere fivérüknek Mátyásnak fiai: Mátyás, András és János ellen. 1726 márcz. 7. (Jeszenszky Lajosnál Csejtén.)

¹⁰ Jeszenszky (Simkovics) János fiának Mátyásnak pere unokatestvérei: Simkovics András leányai ellen. 1732 decz. 12. (U. ott.)

¹ Jeszenszky (Simkovics) János fiainak, Jánosnak és Mátyásnak pere néhai nagybátyjuk, Simkovics András leányági leszármazói ellen. 1724. (U. ott.)

² Turócz megyének 1727 szept. 7-én kelt nemességi bizonyítványa Nyitrai megyének 1747 jul. 12-én tartott közgyűlésén hirdettetett ki. (U. ott.) A csejtei ág leszármazási adatai 1725-től kezdve napjainkig a csejtei r. kath., továbbá a vágújhelyi és felsőszelii ág. ev. egyház anyakönyveiben találhatók.

³ Jeszenszky György végrendelete, Pest, 1788 máj. 12. Turóczm. lt. (Jeszenszky-fasciculus.) Egyéb idevágó oklevelek és családi feljegyzések Jeszenszky Lajosnál Csejtén.

⁴ Turóczm. lt. jkv. 1579. V. 45.

⁵ U. ott jkv. 1598. V. 102.

⁶ U. ott jkv. 1579. V. 45. és 1581. V. 488.

⁷ A kisjeszeni Jeszenszky családnál Kisjeszenben. — Ugyanezek Gáspár kivételével idézve, Turóczm. lt. jkv. 1579. V. 45.

⁸ Szept. 28. tartott közgyűlésén.

I. TÁBLA.

Járdáni Temérdek András

1255, 1263, 1287

Achilles

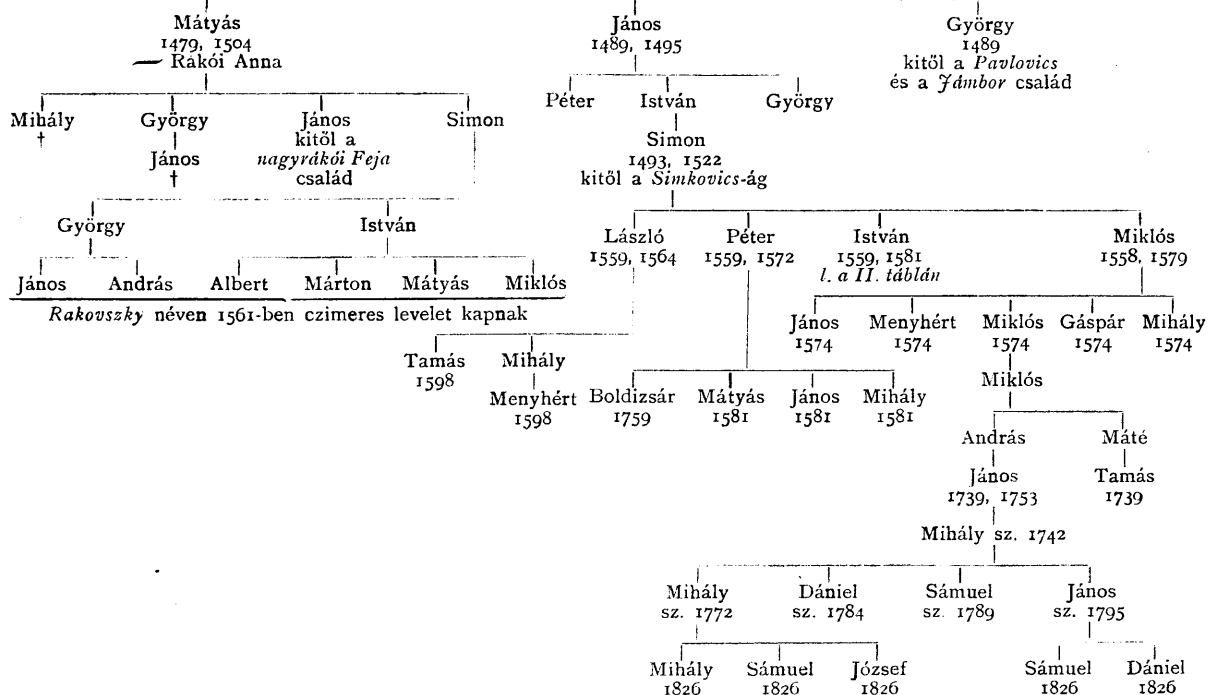
1255

kinek fia vagy unokája:
kisjeszeni (Járdáni) Miklós

Lőrincz Bertalan István
1374, 1391 1374, 1391 1374, 1391

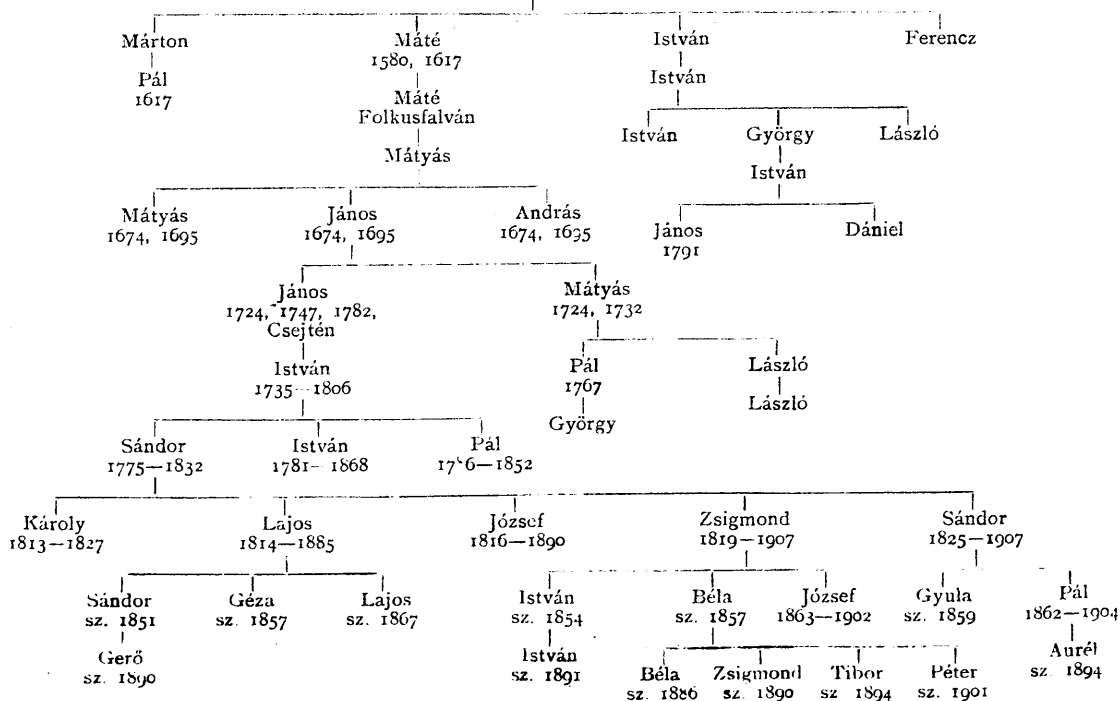
Kisjeszeni György

1445

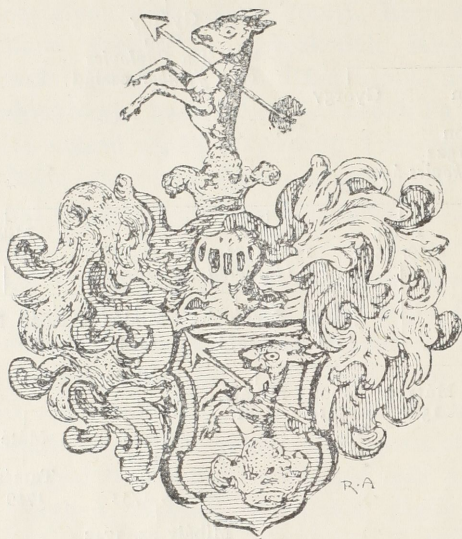
II. TÁBLA.

Kisjeszeni István,
ki az I. táblán

József és a negyedik testvérnek Jánosnak fiai Sámuel és Dániel 1826 nov. 21-én Nógrád megyétől nemességi bizonyítványt kapnak.¹

A kisjeszeni Jeszenszky család szétterjedt ágai a közös *kisjeszeni* előnéven kívül birtokaik után időnkint másféle előneveket is

használtak. Így egyik — valószínűleg a Matyasovics-ág — a *deákfalvi*,² a Simkovics-ág egyik vonala a *nagyrákói*,³ a másik pedig a *folkus-*

*falvi*¹ előnevet vette fel, míg a Pavlovics család egyik ága az *ábrámfalvi* előnévvel élt.²

Czímerhasználat tekintetében többé-kevésbé eltértek egymástól az egyes ágak; abban azonban a legtöbb Kisjeszeni-czímer mégis megegyezik, hogy dámszarvas vagy dámünő benűk a főcímeralak. Ezt kell tehát a Kisjeszeniek középkori közös címerének tekintenünk, míg az egyes címerekben ezenkívül még előforduló lombos fa, baltát emelő férfi, csillag, hold stb. csupán későbbi toldásoknak tekinthetők. A család szétágazása előtti időből származó Kisjeszeni címeres emléket eddig nem sikerült találni; az összes eddig ismert Kisjeszeni-címerek közül azonban heraldikailag leghelyesebb s az eredeti címert valószínűleg legjobban megközelíti az a színes címerkép, mely a felhagyott nagyjeszeni r. kath. templomban egy régi szentkép fakeretén a Nagyjeszeni-czímer mellett látható. Ez a címer, melynek rajzát mellékelve bemutatjuk, kék mezőben lebegő, leveles koronából növekvő, jobbra fordult, nyakán hátulról nyíllal átlőtt dámünőt ábrázol. Sisakdisz ugyanaz. Takaró jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst.

KISJESZENI JESZENSZKY LAJOS.

közbirtokosok voltak Nagyrákón: Simkovics Márton, János és András. (U. ott.)

¹ Ld. a folkusfalvi ágánál fentebb idézett forrásokat.

² Turócsm. lt. jkv. 1559. X. 2, 1562. II. 192—3, VIII. 263, 1563. II. 324, 1564. II. 382, 1568. III. 125. — A kisjeszeni Pavlovics (Jeszenszky) cs. baranyamegyei ága valószínűleg tévesen használja a *megyefalvi* előnevet. Azt a vele rokon Horváth család kapta 1738 szept. 23-án. (Lib. Regius XXXVIII. 128.)

³ Mattheus Simkovics de Kisjeszen et in Nagyrákó judlium. Beniczky-lt. 1649. (Naplójegyzetek.) 1690-ben

A MAGYAR KIRÁLYNÉ UDVARI KANCZELLÁRIÁJA AZ ANJOUK ALATT.

Kevéssel 1269 október 3-ika előtt súlyos csapás érte IV. Béla királyt és feleségét, Mária királynét, t. i. meghalt a másodszülött fiuk, Béla szlavóniai herceg. E csapás nagyon megtörte a királyt, kibékült elsőszülött fiával Istvánnal, az egyházat pedig elhalmozta bőkezűségével. Különösen a veszprémi egyház és püspöke tapasztalták a király bőkezűségét, mert 1269 október

3-án kelt oklevelében¹ visszaadta a veszprémi egyháznak elvesztett jogait: a budai, vaáli és dörögicsei tizedeket, a székesfehérvári, budai és segesdi plébániák feletti joghatóságot; a veszprémi püspököt pedig olyan előjoggal ruházta fel, a mely kiemeli az összes magyar püspökök sorából.

¹ Fejér IV. 3. 495 és kk. II.

Megerősíti t. i. a veszprémi püspökök ősi jogát, hogy a magyar királynét ők koronázzák meg s a koronázás ellenében őket illeti még a királynéi kancellári méltóság, a mit jelenleg is viselnek s a minek viseléséért a királynéi jövedelmekből évi 500 márka tiszteletdíj jár.¹ A veszprémi egyház visszaadott jogai a tárgyalt oklevél szerint előzetesen másokra szállottak át (*quibuslibet occupancium ausibus collapsa vel presumptionibus illicitis terminata*), a megerősített előjogok azonban egyszerűen elvesztek (*derivata ab eadem*). Az idézett oklevélszöveg szó szerinti értelme nyomán azt kell hinnünk, hogy a királynéi kancellárság és a vele járó jövedelem a veszprémi püspökök régi joga, a mely már 1269 előtt is meg volt (*Quod matura priorum benignitas contulit et nostra serenitas stabilivit sacrosanctis usibus ecclesie prenotate*) és a királyné megkoronázási jogával egyetemben veszett el, most pedig a király csupán megerősíti azt (*firamus, vallamus et irrefragibiliter roboramus*). A gyakorlat azonban azt igazolja, hogy a királynéi kancellárság új jog, a mely előbb nem illette meg a veszprémi püspököket, mert 1224-től kezdve ismerjük a királynéi kancellárok névsorát, de veszprémi püspököket csupán 1263-tól kezdve találunk a kancellária élén s az 1216 előtt a veszprémi püspök és az esztergomi érsek között a királyné megkoronázása és egyéb ellentétek ügyében a szentszék előtt folytatott perben e fontos előjognak semmi nyomát nem találjuk.² Megerősíti a veszprémi püspök előjogait IV. László király 1276. évi oklevele,³ melyben az előjogokat tartalmazó kiváltságlevélre hivatkozik, melynek tartalmát többször nyílt alkalma megismerni.⁴ E kiváltságlevél nem

lehetett más, mint IV. Béla király 1269 október 3-iki oklevele, mert IV. László király kiváltságlevelének tartalma azonos a IV. Béla oklevelében foglaltakkal. Az utóbbi oklevél szerint a veszprémi püspöket illeti meg a jog, hogy a királynét megkoronázza s e joggal állandóan éltek a nevezett püspökök. A veszprémi püspökök hanyagsága következtében azonban elveszett a koronázással együtt járó előjog, a királynéi kancellárság, a melyért évi 500 márka tiszteletdíj járt.¹ IV. László király visszaállítja e jogot s az 500 márka fedezetéül a győri harminczadot jelöli meg. Miután IV. László oklevelének forrása nyilvánvalóan IV. Béla király oklevele, kétségtelen, hogy a királynéi kancellárság és azzal járó jövedelem IV. Béla oklevele alapján illette meg a veszprémi püspököket.

A királyné kancelláriájával először Pray György foglalkozott behatóan 1742-ben kiadott *Commentatio historica de vetere reginas Hungariae coronandi more* című munkájában, a melyet a királyné koronázását illetőleg a XVIII. század végén folyt vita alkalmából irt.² Pray nevezett munkájában t. i. nem csupán a koronázás jogával foglalkozik, hanem megismerteti egyszersmind a magyar királynék jogállását is s azzal kapcsolatosan részletesen kiterjeszkedik a királynéi kancelláriára. Kiinduló pontja IV. Béla király idézett oklevele, melynek napi dátumát azonban hibásan másolta le.³ Diplomatikai munkáink röviden végeznek a királyné kancelláriájával és így nem sok támpontot nyújtanak. Schwartner csupán annyit mond, hogy a királyné kancellárja rendszeren a veszprémi püspök volt s az első királynéi kancellár emlékét IV. Béla király 1249. évi oklevelében találta, a hol Ákos székesfehérvári olvasókanonok viselte e méltóságot.⁴

¹ Ut sic ut ipsa Wesprimiensis ecclesia pre ceteris regni nostri ecclesiis singularis privilegii prerogativa meruit obtinere regalem celsitudinem sacro diademate insignire, sic et ipsarum aule cancellaria annexa sibi realiter et possessa hactenus inconcusse cum quingentarum marcarum salario de reginalibus solvendo redditibus annuatim ob tam solemnem officii consentaneam et benemeritam repensionem gaudere debeat et perpetuo gratulari. Fejér IV. 3. 501. l.

² Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. k. 209. s k. l.

³ Fejér V. 2. 337. s k. l.

⁴ Quod etiam privilegium nobis nostrisque proceribus assistantibus vicibus plerisque intelleximus eius serie studiosius perlecta. Fejér V. 2. 337. l.

¹ Ob cuius remunerationem officii eidem episcopatu realiter perpetuo adnexa existit cum quingentarum marcarum stipendio annuo cancellaria reginalis, que per quorundam eiusdem ecclesie episcoporum negligenciam fuerit per aliquot temporum intervalla a Vesprimiensi ecclesia disvetudine inumbrata. Fejér V. 2. 338. l.

² Kollányi F., A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története 28 s kk. ll.

³ V. Nonis Novembris, holott az helyesen V. Nonas Octobris, a mint azt András erdélyi és Miklós győri püspökök 1330 február 14-iki átírásában olvashatjuk, a honnét Pray a szöveget vette. (Múzeumi levéltár).

⁴ Introductio in artem diplomaticam 282. l.

Pray posthumus munkája ismerteti IV. Béla király említett oklevelét, melynek alapján a királynéi kancellárság a veszprémi püspököt illeti s idézi IV. László király megerősítését is, a mit azonban tévedésből Zsigmond királynak tulajdonít.¹ Nem találunk többet Perger könyvében sem, a ki teljesen az említett munkák nyomán halad.² Fejérpataky László munkájából megismerjük ugyan az Árpádkori királynéi kancellária vezetőit, de a kancellária működésébe mélyebb betekintést nem nyerünk.³

Törvényeink közül az 1298. évi dekrétum 24. szakasza foglalkozik először a magyar királyné udvartartásával s megállapítja, hogy csupán magyarok viselhessék a királynéi udvartartás fényének emelésére szervezett udvari méltóságokat és tisztségeket.⁴ A háromszázéves magyar királyság történetében szomorú emlékei maradtak fenn az idegen befolyásnak (meráni Gertrud, kun Erzsébet) s az idegen befolyás rendesen a királynéi udvartól indult ki. A királynék kíséretében jöttek hazánkba az idegenek, a királynék kegye juttatott számukra vagyont és tekintélyt, s vagyonukat és tekintélyüket nem mindig a magyarság érdekében használták fel. E körülmények eredménye lehetett, hogy a királyné udvarából a fény és pompa nem hiányzott, de a törvényhozás ellenszenvvel tekintett az udvaroncokra s befolyásukat féltékenyen törekedett ellensúlyozni. Az idegenek befolyását kívánta az országgyűlés megszüntetni, midőn kimondotta, hogy a királynéi udvartartás méltóságait és tisztségeit csupán magyar nemesek tölthetik be. Nem szabad tehát úgy felfognunk a nevezett törvényezikket jelentőségét, hogy az szervezi a királynéi udvartartást, hanem egyszerűen az idegeneket tiltja el az udvari méltóságok és tisztségek viselésétől. A királynéi udvar méltóságaival és tisztségeivel rendszeresen találkozunk már az Árpádok korában s az 1298. évi dekrétum

nem teremtett változást e téren. A királyné udvarbírája (curialis comes domine regine) már III. István király (1161—1173) alatt előfordul⁵ s innen kezdve szakadatlan sorát ismerjük a királynéi udvarbíráknak,⁶ sőt az Aranybulla az ország legfőbb méltóságaival együtt említi a királyné udvarbíráját.⁷ Ismerünk a XIII. században királynéi főlovászmestert, főétekfogót és főpohárnokmestert, a tárnokmesterek sorozata pedig csaknem szakadatlan.⁸ Végül említjük meg a kancellárt, a ki a XIII. századi királynéi oklevelekben már jelentékeny szerepet vitt.

Az első királynéi kancellárral II. Endre király második feleségének, Jolanta királynénak udvarában találkozunk 1224-ben s ez a kancellár csupán veszprémi prépost volt.⁹ IV. Béla király feleségének, Mária királynénak 1246-tól 1248-ig Fülöp dömösi prépost, majd zágrábi püspök volt a kancellárja.¹⁰ 1248-tól 1259-ig Ákos fehérvári kanonok, majd budai prépost viselte e méltóságot, 1263-ban Mothmerius székesi prépost s csupán 1263-tól 1270-ig állott a királynéi kancellária élén Pál veszprémi püspök. Pál veszprémi püspök kancellársága idejére esik IV. Béla király oklevele, melyben a püspökséget jogigényében megerősíti.¹¹ V. István király feleségének, Erzsébetnek ifjabb királyné korában 1262-től kezdve Fülöp váci püspök volt a kancellárja s ugyancsak Fülöp volt a királyné kancellárja 1270 és 1271-ben, midőn V. István uralkodott. IV. László király feleségének, Izabellának ismét Fülöp volt a kancellárja 1273-tól 1277-ig, miután IV. László helyett az özvegy királyné kormányzott s régi kancellárjait a fiatal királyné udvarában helyezte el. Németújvári Henrik bán fia Péter püspök 1276-ban megerősíttette ugyan a veszprémi püspökség kancellári jogát, de csak 1277-ben, Fülöp váci püspök halála után foglalhatta el a méltóságot. Péter püspök sem állott mindig a királynéi kan-

¹ Syntagma historicum de sigillis 120. l.

² Bevezetés a diplomatikába II. rész, 137. l.

³ A királyi kancellária az Árpádok korában 49. s kk. ll.

⁴ Statuimus etiam, quod domina regina Hungariae debita dignitatis culmine gaudere possit, curia sua dignitatibus et honore in personis Hungarorum nobilium non vero alienigenarum solempnius sicut debet ordinetur. Kovachich, Sylloge 36. l.

⁵ Wenczel, Árpádkori okmtár XI. k. 38. l.

⁶ Kovács, Betűrendes névmutató 823. l.

⁷ 30. cikkely.

⁸ Kovács, Id. m. 828. s kk. ll.

⁹ Kollányi, A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története 61. l.

¹⁰ Fejérpataky, A királyi kancellária 50. s kk. ll.

¹¹ Pál veszprémi püspök IV. László király kancellárja lett.

cellária élén, mert 1278-tól 1280-ig László váci prépost, 1280-tól 1284-ig Tamás váci püspök s 1284-ben újból László váci prépost jutott a királynéi kancellária élére. 1288-ban végre Benedek veszprémi püspök a kancellár s Benedek püspök viselte a kancellári méltóságot III. Endre király feleségei, Fenenna és Ágnes királynék udvarában.

A királynéi udvar méltóságai és tisztségei nem birtak közjogi jelentőséggel, országos ügyeket nem intéztek, hanem udvari szereplésük szerint érvényesültek az országos ügyekben. A magyar királynéknak kiterjedt jószágai voltak, a melyek felett földesuri joghatóságot gyakoroltak s a földesuri joghatóság gyakorlása volt udvari méltóságaik és tisztségeik, elsősorban az udvari kancellária feladata. Ez természetesen csupán korlátozottabb ügykörrel biztosított a királynéi kancelláriának. A kisebb ügykörnek megfelelően a kancelláriai bevételek is csekélyebbek voltak s azért kellett a kancellári méltóság fényének emelésére évi 500 marka tiszteletdíjat előzetesen biztosítani.

A királynéi kancellária első virágzása az Árpádok korának utolsó szakába esik, midőn a kun Erzsébet előbb mint ifjabb királyné, majd mint királyné, végül mint özvegy királyné szerepel. V. István király özvegye kiskoru fia helyett az ország kormányzója, később a Szepesség urnője,¹ végül pedig Szlavónia, Macsó és Bosznia hercegnője,² a ki rangjának megfelelő udvart tartott s kancelláriájának élénk tevékenységéről tanuskodnak nagyszámu oklevelei. Mellette IV. László király felesége, a nápolyi Erzsébet is tart fenn kancelláriát, a mely nem kisebb eredménnyel működött. Hasonlíthatatlanul jelentősebbé válik azonban a királynéi kancellária az Anjouk alatt, midőn a lengyel Erzsébet viseli a magyar királyné címét.

E változás okát nem az 1298. évi törvény rendelkezéseiben, hanem a királyné egyéniségében kell keresnünk. Erzsébet királyné kimagasló egyéniség volt, a ki már I. Károly király uralkodása alatt, de később I. Lajos király trónra-

lépte után is évtizedeken át jelentős befolyást gyakorolt az országos ügyek intézésére. A királynéi kancellária fényét emelte, hogy az Anjouk alatt állandóan az ország előkelő főpapja, a veszprémi püspök állott a királynéi kancellária élén, kinek oldalán királynéi alkancellárral is találkozunk. De a magyarság törvényileg biztosított jogai is lassan-lassan érvényre jutnak az Anjouk alatt, mert midőn a pápa idegen származásu papot ültet a veszprémi püspöki székre, az udvar óvást emel ellene azon indoklással, hogy a királyné kancelláriájának élén magyar embernek kell állania. VI. Kelemen pápa Galhardus de Carceribus pápai tizedszedőt, a ki Magyarországon előbb a titeli prépostságot, majd a csanádi püspökséget viselte, 1345 márczius 2-án veszprémi püspökké nevezte ki. A kinevezés ellen úgy I. Lajos király, mint Erzsébet özvegy királyné is óvást emeltek azon indoklással, hogy a veszprémi püspökséget a királyné alapította, püspöke a királyné kancellárja, első tanácsosa és régi kiváltság alapján őt illeti meg a királyné megkoronázásának joga, már pedig Galhardus, a ki magyarul nem tud, ez állás követelményeinek eleget nem tehet.³ Ez okból kéri a pápát, hogy Galhardust más püspökségre helyezze át. A pápa azonban eleinte nem akarja teljesíteni a méltányos kérést, mert úgy van értesülve, hogy viselték már a veszprémi püspökséget magyarul nem tudó papok — és ezzel Meskó püspökre czélozhatott — a kik vagy prépostjukkal vagy más alkalmas személylyel végeztették a kancellária ügyeit.⁴ Utoljára azonban mégis engednie kellett s Galhardust brindisii érsekké nevezte ki, veszprémi püspökké pedig 1346 július 19-én János pécsi prépost lett.

Az első királynéi kancellár, a kiről az Anjouk uralmának kezdetén meg kell emlékeznünk, Benedek veszprémi püspök, a ki már 1289-ben kancellárja volt Erzsébetnek, IV.

¹ Per prefatum Galhardum episcopum, linguam ignorantem Ungaricam, premissa exequi commode non valent. Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. 114. l.

² Habemus siquidem per relationem fidedignorum, quod in eadem ecclesia fuerunt hactenus episcopi linguam Ungaricam ignorantes, qui per prepositum ecclesie vel aliam personam idoneam faciebant, quando eis videbatur expediens, cancellarie predictae officium exerceri. Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. 115. l.

³ Quod cum dominium provincie Scypus de gracia et favore domini regis Ladizlai filii nostri karissimi et omnium baronum suorum consensu ad nostras manus fuisset devolutum. Hazai oktár VI. k. 262. l.

⁴ Hazai oktár VI. k. 288. l.

László király feleségének.¹ III. Endre király első feleségének, Fenenna királynénak is Benedek a kanczellárja s csupán 1291-ben viseli e méltóságot rövid ideig András egri püspök.² III. Endre király második feleségének, Ágnes királynénak ugyancsak Benedek a kanczellárja s kanczellári címét akkor is megtartja, midőn az országnak nincs királynéja.³

Benedek veszprémi püspök a Rád nemzetségből származott s családja Bodrog vármegye előkelő birtokosai közé tartozott. Hűséges embere volt az Árpád-háznak s politikai meggyőződése többszörös ellentétbe hozta a római pápával. Nem rokonszenvezett az Anjouk törekvéseivel, sőt a III. Endre király uralma ellen felázadt Németújvári Ivánt és czinkosait egyházi átokkal sujtotta. Meggyőződéséhez hű maradt akkor is, midőn III. Endre király meghalt és az Anjouk megújították a magyar trón iránti igényeiket. VIII. Bonifác pápa ezért Mihály zágrábi és Tódor győri püspökökkel együtt 1303 május 30-ikára megidézte és I. Károlyt előttük ünnepélyesen a magyar korona törvényes örökösének nyilvánította.⁴ Ez nem tántorította meg Benedek püspököt meggyőződésében és midőn Venczel lemondott a magyar koronáról, Ottó bajor herczeg pártjához szegődött és 1305 december 6-án Antal csanádi püspökkel együtt magyar királyllyá koronázta.⁵ Végül Gentilis pápai követnek sikerült megnyerni az állhatatos főpapot és az 1308. évi pesti országgyűlésen Benedek püspök is hűséget fogadott I. Károly királynak. Gentilis pápai követ számadáskönyvében találkozunk vele utoljára 1311 július 11-ikén s ugyanazon év október 7-én már utódja ül a veszprémi püspöki széken.⁶

Venczel uralkodása alatt nem volt királynéja az országnak, Ottó elvette ugyan Glogauban Henrik herczeg Ágnes nevű leányát,⁷ de uralma

nem szilárdult meg Magyarországon. I. Károly 1306-ban házasságot kötött Mária tescheni herczegnővel, de csupán 1310 augusztus 26-án, harmadszori megkoronáztatásával vált valósággal magyar királyllyá. A királyné udvartartása tehát 1310 előtt nem alakulhatott meg, hiszen a királyné udvarának egyik főméltósága, a veszprémi püspök is, az ellenpárthoz tartozott. Innen mai gyanítható, hogy a királynéi kanczellária élére kisebb egyházi személy, Pál szepesi prépost került. Ez a Pál, mint kalocsai prépost, 1300-ban és 1301-ben Ágnes királyné alkanczellárja volt Benedek veszprémi püspök oldalán.¹ Kevéssel utóbb lett szepesi préposttá² s miután az anjoupárthoz csatlakozott, 1309-ben Mária királyné kanczelláriája élén találjuk.³ Pál prépost kanczellári méltóságát 1309 márczius 9-én kiadott oklevele igazolja, melyben azt különösen hangsúlyozza. (Magister Paulus prepositus Scypsiensis, aule illustris regine Hungarie cancellarius)⁴ Méltóságát azonban nem viselte egészen 1315-ben bekövetkezett haláláig, hanem csupán addig, amíg Benedek ült a veszprémi püspöki széken, mert a következő veszprémi püspök, István már elfoglalta püspöksége jogos örökét.

Mária királyné legrégebbi oklevele 1306 június 26-án kelt és három somogy megyei falu átengedését tartalmazza.⁵ Az átengedett falvakat I. Károly király adománya alapján birta ugyan az adományos, miután azonban királynéi birtokok voltak (in ipsis possessionibus residentes nobis in libertate ovium dancium existentes), a királyné is megerősítette az adományt. Figyelemre méltó a nevezett oklevél záradéka, a mely a következőket tartalmazza: Et quia sigillo attentico presens carebamus, nostro sigillo annulari consignavimus, promittentes literas presentes privilegiari, cum nostrum sigillum presens fuerit attenticum. E záradék egyszerű értelme az, hogy az oklevél kiadásakor nem volt kéznél a királyné hiteles pecsétje s azért történt gyűrűpecséttel a megerősítés. Mindenesetre volt azonban már akkor a királynénak hiteles pecsétje is, de ez a távollevő kanczellárnál lehetett. E feltevés

¹ Fejérpataky L., A királyi kanczellária 141. l.

² Fejérpataky L. id. m. 147. l.

³ Fejérpataky L. id. m. 148. l. A veszprémi káptalan 1302. évi oklevelében így van megnevezve: Venerabili in Christo patre et domino Benedicto d. g. eppo aulae dominae reginae cancellario. Fejér VIII. 6. 2. l.

⁴ Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. XLIII. l.

⁵ Theiner, Monumenta I. k. 420.

⁶ Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. XLIII. l.

⁷ Kollányi id. m. 72. l.

¹ Fejérpataky id. m. 149. l.

² Fejér VIII. k. 1. 80. l.

³ Wagner, Analecta III. 21. l.

⁴ Fejér VIII. k. 1. 367. l.

⁵ Zichy oktár I. k. 112. l.

mellett bizonyít az is, hogy a kiváltságlevél záradékából hiányzik a kancellár neve. Ez oklevélre alapítja Pór Antal feltevését, hogy I. Károly király ez időben vette feleségül Máriát, mert véleménye szerint ekkor még nem volt hivatalos pecsétje.¹ Ez azonban tévedés, mert, a mint fennebb igazoltuk, az oklevélszöveg csupán annyit mond, hogy nem volt kéznél a királyné hiteles pecsétje s nehéz a szöveget úgy értelmezni, hogy egyáltalán nem volt még királynéi hivatalos pecsét. «Presens carebamus» mondja a vonatkozó oklevélszöveg, s hogy ezt a mondott értelemben kell venni, azt a további szöveggel igazolhatjuk: cum nostrum sigillum presens fuerit attenticum, a mi nem jelenti azt, hogy új pecsétet fog a királyné készíttetni. Figyelemreméltó a tárgyalt oklevél narratioja is, a hol az adományos érdemei a következőleg vannak előadva: fideliter sua servicia in presenciam barronum ac prelatorum regni nostri enucians ac enuciata ipsius servicia barones regni nostri affirmantes etc., a hol a regni nostri következetes használata arra vall, hogy királyi oklevél szövegét tartotta szem előtt az oklevél szerkesztője. Az oklevél írója különben nem volt gyakorlott latin stílusza, mert az egész oklevél, de főleg az arenga tele van nyelvhibákkal. (Clemencia pialis et celsitudo reginalis sic debet presenciam attendere, quod futura dispendis non commendat, et quod servicia meritorum fidelium statuit largiendum, perpetue firmitatis debet solidare).

A királynéi kiváltságlevelek záradékában, a királyi oklevelekhez hasonlóan, megtaláljuk a datum per manussal kezdődő befejezést. A különbség csupán abban nyilvánul meg, hogy a királynéi oklevelek záradékában nem az alkancellár, hanem a kancellár neve szerepel. A legrégibb ilyen befejezéssel ellátott anjoukori oklevél, melyet ismerünk, Mária királyné 1312. évi oklevele, melyben Euren királynéi jószágot udvari apródjának adja.² Az oklevél záradéka: Datum per manus venerabilis patris domini

Stephani, dei gracia episcopi Wesprimiensis, aule nostre cancellarii. Benedek veszprémi püspök halála után tehát újból érvényesítette jogát a veszprémi püspökség a királynéi kancellárságra s István veszprémi püspök jutott a kancellária élére.

István püspök az Ákos nemzetségből származott s valószínűen azonos azzal az Istvánnal, a ki Venczel király alkancellárja volt.³ Később I. Károly király hű emberei közé tartozott s 1311-ben megbízást kapott az Omodék lázadásának leverésére.⁴ A veszprémi püspökség számára 1313-ban olyan kitüntetést szerzett, a mely nem volt kisebb jelentőségű a királynéi kancellárságnál, megkapta ugyanis veszprémmegye örökös főispánságát,⁵ a mely méltóság egyelőre csupán a főispáni birtokok és jövedelmek átruházását jelentette, Zsigmond alatt azonban valószínű főispánsággá lesz.⁶ István püspök sokáig viselte a kancellári méltóságot, mert 1322 márczius 21. után halt meg.

Sajnos, több királynéi kiváltságlevelet nem sikerült találnunk, a melynek záradékában István püspök kancellári méltósága feltalálható volna, de más kancellár nevével sem találkozunk ez időszak alatt. Kétségtelen, hogy több királynéi oklevél is készült István püspök hosszú kancellársága alatt, de ezek nem maradtak ránk.

Annál több nyoma maradt kancellári méltóságának a veszprémi káptalan ünnepélyes kiváltságleveleiben, illetőleg azok záradékaiban. Így a káptalan 1312. július 8-án kelt határmegállapító oklevelében: venerabili in Christo patri domino Stephano, dei gracie episcopo, aule domine regine cancellario.⁷ Hasonló záradékkal

lap belsejében M. és A. betűk, a címeres lapon pedig R., I. és A. betűk olvashatók, melyek a királyné nevét adják. Orsz. Levélár.

¹ De nem azonos III. Endre király hasonló nevű alkancellárjával, mert az 1302. szept. 10-én kalocsai érsekké lett. Knauz, Monumenta II. k. 450. l. A vonatkozó feltevések tévedésen alapulnak. L. Fejérpataky, Királyi kancellária 146. l. Monumenta eppatus Verprimiensis II. k. XLIV. l.

² Fejér VIII. 1. 405. s. kk. II.

³ Fejér VIII. 1. 512. l. 1318-ban megerősítette a király az adományt. Fejér VIII. 2. 155. l., VIII. 5. 48. l.

⁴ Hajnik I., Az örökös főispánság 6. l.

⁵ Zalamegyei oktár I. k. 138. l.

¹ Az Anjou ház 24. l.

² Anjoukori oktár I. k. 280. l. Ez oklevélen láthatjuk a királyné gyönyörű kettőspecsétjének töredékeit, melyben a ritka szép trónszéken és a királyné jobbáiban tartott virágokon kívül figyelemreméltó, hogy a trónképes-

találkozunk még a káptalan 1318¹ május 26-iki, 1320² márczius 8-iki és július 21-iki³ okleveleiben.

Hangsúlyozza István püspök kancellári méltóságát I. Károly király 1313. évi oklevele, melyben a püspök és a káptalan közötti egyezséget erősít meg.⁴ A kancellár ez oklevélben így van megnevezve: venerabili in Christo patre domino Stephano per eandem episcopo ecclesiae Wesprimiensis et comite loci eiusdem, aulae dominæ reginæ consortis nostræ charissimæ cancellario. A királyi kiváltságlevelek ünnepélyes záradékában is meg van említve kancellári méltósága, de nem állandóan,⁵ mert ebben nem voltak következetesek a királyi oklevelek.

Teljes címét találjuk azon okleveleken, melyeket mint veszprémi püspök ad ki. Így 1313 április 24-ikén kelt adománylevelén,⁶ továbbá 1313 október 26-iki⁷ oklevelén, melyben I. Károly király javára lemond a csepelszigeti vámjogról. Végül 1315. évi oklevelében, melyben Reynold fia Mikse mester óvásáról bizonyóságot tesz.⁸

Figyelemreméltó István püspök 1319 febr. 7-iki oklevele,⁹ melynek záradékában ezeket olvassuk: Datum Wesprimii, per manus discreti viri magistri Dominici, Wesprimiensis ecclesie nostre lectoris, cancellarii nostri. E záradék értelmében a veszprémi püspöknek kancellárja volt, a mit e korban kivüle még az esztergomi érseknél és erdélyi püspöknél is megtalálunk.¹⁰

István püspök egy veszprémi kézirat szerint a királyi főkancellári méltóságot is viselte

1310-től,¹ de ez tévedés, mert a királyi főkancellár István kalocsai érsek volt. Ha István püspök királyi főkancellár lett volna, nem viselte volna később a kisebb jelentőségű királynéi kancellárságot.

István utódja a veszprémi püspökségben és a királynéi kancellária élén 1322-től² kezdve Henrik szepesi prépost. Henrik a szepesi prépostságot 1315-től³ fogva viselte s megelőzőleg 1309-től⁴ váczí, 1313-tól⁵ budai prépost volt. Henrik püspök prépostsága idejében az esztergomi érsek kancellárja volt s valószínűen e tisztsége révén jutott a veszprémi püspöki székhöz.⁶

A legrégebb királyi kiváltságlevél, melynek ünnepélyes záradékában Henrik püspök neve mellett az aulae dominæ reginæ cancellarius címet is megtaláljuk, 1323 június 10-én kelt.⁷ Innen kezdve nagyszámu királyi kiváltságlevelet sorolhatunk fel, melyek ünnepélyes záradékában Henrik püspök kancellári méltósága kifejezésre jut.⁸ A legtöbb királyi kiváltságlevél ünnepélyes záradékában azonban a többi főpaphoz hasonlóan csupán püspöki címe van megjelölve s kancellári méltósága nem jut kifejezésre.

I. Károly király 1320 július 6-án vette feleségül Ulászló lengyel király húsz esztendőös leányát Erzsébetet⁹ s ezzel új élet költözött a királynéi kancelláriába. Első felesége Mária tescheni hercegnő volt, a ki 1306-tól 1307-ig volt Magyarország királynéja, de a királyság ügyei ez időszak alatt sokkal rendezetlenebbek voltak még, semmint a királyné udvartartása

kedni. 1317-ben Miklós nyitrai főesperes viseli e tisztséget (Fejér VIII. 2. 229. l.) s ugyanő a kancellár 1319-ben is (Anjoukori oktár I. 494. l.). 1326-ban pedig János szepesi prépost a kancellár. (Orsz. Lev. 31,070.)

¹ Róka, Vitæ præsum Vesprimiensium 183. l.

² Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. XLV. l.

³ Fejér VIII. k. 1. 605. l.

⁴ Knauz, Monumenta II. 595. l.

⁵ Knauz id. m. II. 685. l. Fejér VIII. k. 1. 548. l.

⁶ Wagner, Analecta III. k. 22. l.

⁷ Fejér VIII. k. 2. 401. l.

⁸ 1323-ból: Fejér VIII. 2. 434., 452. és 471. ll., Zichy oktár I. k. 274. l., Hazai oktár IV. k. 101. l., 1324-ből: Fejér VIII. 2. 521., 534., 545., 550., 558. ll., Anjoukori oktár II. k. 117. l., 1325-ből: Fejér VIII. k. 2. 607., 621. ll., Anjoukori oktár II. k. 210., 219. ll., Hazai oktár IV. k. 38. l. stb.

⁹ Pór Antal, Nagy Lajos 7. l.

¹ Zalamegyei oktár I. k. 148. l.

² Anjoukori oktár I. k. 553. l.

³ Zalamegyei oktár I. k. 154. l.

⁴ Fejér VIII. k. 1. 499. l.

⁵ Stephano Wesprimiensis auleque domine regine, karissime consortis nostre cancellario. Anjoukori oktár I. k. 280., 428. ll. stb.

⁶ Zichy oktár I. k. 143. l.

⁷ Fejér VIII. 1. 512. l. Stephanus dei gracia episcopus Wesprimiensis perpetuusque comes eiusdem loci, aulae dominæ reginæ cancellarius.

⁸ Kubinyi, Hontmegyei oktár 61. l.

⁹ Anjoukori oktár I. k. 503. l.

¹⁰ Az esztergomi érsek kancellárjai sorából ismerjük e korban Henrik váczí majd szepesi prépostot, a ki később veszprémi püspök és a királyné kancellárja lett s a kivel e dolgozat folyamán lesz alkalmunk megismer-

nagyobb jelentőségűvé válhatott volna. Második felesége Beatrix, János cseh király huga, egy évig sem volt Magyarország királynéja (1318–19), mert meghalt s különben is gyermekleány volt, mert tizenöt esztendő korában hunyt el.¹ Erzsébet alatt a királynéi kancellária megerősödését igazolják a fennmaradt oklevelek, a melyek záradékában rendszeresen megtaláljuk a kancellár nevét. (Datum per manus stb.) 1325 ápr. 14-én a királyné megerősíti Izabella királyné 1275. évi oklevelét, melyben két esztergomi megyei királynéi falut a margitszigeti apácának adományozott.² Ez adományt a királyné «de consensu et conniventia incltyi principis domini Caroli, dei gratia regis Hungarie, consortis nostri charissimi, et de baronum nostrorum consilio» erősíti meg. Az oklevél hangja kezdettől fogva olyan ünnepélyes, olyan méltóságteljes, hogy a királyné országos állásának megerősödésére bizvást következtethetünk belőle. 1326 szeptember 3-án Erzsébet királynénak a hantai prépostság számára 1282-ben kiadott adománylevelét erősíti meg,³ a mely megerősítő levélben a kancellár veszprémi ispánul van megnevezve. (Comitis loci eiusdem.) A királyné 1327 december 21-én kelt oklevelében, Köcski Sándornak jószágot adományoz.⁴ 1331 május 3-án Károly király 1326. évi adománylevelét erősíti meg István visegrádi várnagy számára,⁵ s az oklevelet olyan hangon írja a kancellária, mintha Magyarország legfőbb ura a királyné volna. (Reginalem decet excellenciam suorum fidelium preces legitimas favorabiliter exaudire etc) 1331 február 3-án Nagymartoni Pál országbíró és Nagymartoni Lőrincz pankotai várnagy jószágvásárlását tanúsítja,⁶ 1332 július 13-án budai kuriáját ajándékozza oda, miután előzetesen a kuria tulajdon-

jogát a budai káptalan útján megállapíttatta.⁷ Mindezen oklevelek Henrik püspök kezéből keltek, de egész sereg patens és missilis került ki ezeken kívül a királynéi kancelláriából, a melyek záradékai természetesen nem tüntetik fel a kancellár nevét.

1334 júniusától olvassuk a királyi kiváltságlevelek ünnepélyes záradékaiban, hogy a veszprémi püspökség megüresedett.⁸ Ez időben halt meg tehát Henrik püspök, miután 11 évig vezette a királynéi kancellária ügyeit. Kancellársága alatt 1330 febr. 14-én⁹ az erdélyi püspökkel, továbbá a győri püspökkel és káptalannal átíratta IV. Béla király nagyjelentőségű 1269 nov. 2-iki oklevelét, mely a királynéi kancellárságot a veszprémi püspök számára biztosítja. A már idézett veszprémi kézirat⁴ szerint királyi alkancellár, sőt kancellár is volt, a mi azonban nyilvánvalóan tévedés, mert az okleveleken semmi nyoma nem maradt.

Henrik utódja a veszprémi püspökségben és a királyné kancellárságában Meskó nyitrai püspök volt. Meskót a veszprémi káptalan egyhangu választása juttatta a püspöki székbe, de XXII. János pápa vonakodott a választást jóváhagyni s valószínűen a magyar királyné befolyása változtatta meg a szentszék álláspontját. Az áthelyező bulla 1334 április 28-án kelt¹⁰ ugyan, de a királyi kiváltságlevelek egyelőre még gazdátlanul jelölik meg a püspöki széket 1334 folyamán.

Meskó püspök a Piastok sziléziai ágából származott, testvére volt Boleszló esztergomi érseknek (1322–1328) és I. Károly király első feleségének, Mária királynénak. Vérrokonságban állott Erzsébet királynéval is, a ki okleveleiben⁶ állandóan a bizalmas «proximus nos-

¹ Múzeumi levélár.

² Fejér VIII. 3. 725. l., Anjoukori okt. III. 79. l., Zichy okt. I. 426., 428. és 438. ll.

³ Múzeumi levélár.

⁴ Róka, Vitae praesulum Vespri. 188. l.

⁵ Ecclesia Vespriensis per obitum bone memorie Henrici... te nunc episcopum Nitriensem in episcopum Vespriensem postularunt... non duximus admittendam attentis magnis gratiarum donis et virtutum dotibus... te ad dictam ecclesiam Vespriensem apostolica auctoritate transferimus. Monumenta eppatus Vespriensis II. 84. s. k. l.

⁶ 1337 ápr. 24. (Anjoukori oktár III. 349. l.); 1338 febr. 4. (Fejér VIII. 4. 149. l.) stb.

⁷ Egyetlen 1319 márczius 1-én kelt oklevelét a Temes megyei okmánytárban találtuk, a melyben a margitszigeti apácák birtokainak megadóztatását eltiltja. Temes megyei oktár 14. l.

⁸ Fejér VIII. k. 2. 669. l. Erzsébet királyné oklevelét 1326 július 21-én ünnepélyes kiváltságlevéllel erősíti meg Károly király. Fejér VIII. k. 3. 117. l.

⁹ Fejér VIII. k. 3. 119. l.

¹⁰ Hazai okmánytár I. k. 102. l.

¹¹ Fejér VIII. 3. 533. l.

¹² Fejér VIII. 3. 535. l.

ter» elnevezéssel tünteti ki, a püspök viszont «soror» névvel illeti a királynét.¹

Meskó püspök előbb a János-lovagrend tagja és magyarországi perjele volt, majd 1328-ban testvére, az esztergomi érsek befolyására² a nyitrai püspöki székre jutott, a veszprémi püspökséget pedig minden valószínűség szerint Erzsébet királyné szerezte számára.³

Az ünnepélyes királyi kiváltságlevelek záradékában csupán, 1335-től⁴ kezdve találkozunk a nevével, a mely gyakorlat I. Károly király uralkodása alatt mindvégig⁵ megmarad, mert Meskó püspök túlélte a királyt.

A királynéi kiváltságlevelek záradékában rendszeresen előfordul a neve és pedig a következő alakban: Datum per manus venerabilis patris domini Meskonis, dei et apostolice sedis gracia episcopi Wesprimiensis, aule nostre cancellarii, proximi et fidelis nostri.⁶ Egyetlen ez időből való királynéi kiváltságlevél záradéka tesz csupán e szabály alól kivételt, amely kancellárul az elhunyt Henrik püspököt tünteti fel.⁷ Miután a királynéi kancellária ügyforgalma mégsem volt oly jelentős, hogy 1335 előtt kiállított, de csupán 1336-ban megerősített oklevélre gondolhatnánk, másolási hibával kell magyaráznunk az ellentmondást, a mi valósággal meg is történt.

Egész sereg királynéi oklevél kelt Meskó püspök kezéből, a melyek felsorolása felesleges. Érdekes a királyné 1341 febr. 17-iki oklevele,⁸ melyben a sárvári jobbágyságot felmenti a királynéi harmincadok fizetése alól. Ez oklevél útján megtudjuk ugyanis, hogy a magyar királyné jövedelmi forrásai harmincadokban is állottak.

Meskó püspök kancellári méltósága követ-

kezetesen kifejezésre jut azon oklevelekben, melyeket mint veszprémi püspök adott ki. Így 1335 jun. 22-én,¹ 1337 jun. 1-én,² 1337 aug. 27-én,³ 1342 máj. 31-én⁴ stb. kelt okleveleiben.

Kancellársága alatt királynéi alkancellárral is találkozunk János veszprémi prépost személyében,⁵ a ki már Meskó elődje, Henrik alatt is viselte e tisztelet.⁶

Valószínűen az alkancellár volt a kancellária tényleges vezetője Henrik és Meskó püspökök kancellársága alatt. A felelősséget azonban a kancellárok viselték, az alkancellár a kancellár nevében adta ki az okleveleket. A királyi kancellária gyakorlatától eltérően ugyanis nem találunk egyetlen királynéi kiváltságlevelet sem, a mely az alkancellár nevével volna ellátva, hanem minden kiváltságlevél a kancellár kezéből kelt.⁷

Figyelemreméltó jelenség, hogy az alkancellári tisztség a veszprémi prépostok kezébe jut. Már Izabella, Fenenna és Ágnes királynék alatt is a veszprémi prépostok a királyné alkancellárjai.⁸ 1281-ben Pál veszprémi prépost, 1297-ig pedig Andronicus veszprémi prépost a királynéi alkancellárok, s Henrik és Meskó püspökök alatt újból a veszprémi püspök szerepel e minőségben.

Valószínűen e gyakorlatra céloz VI. Kelemen pápa 1346 márczius 30-iki oklevele, a melyben kijelenti, hogy a veszprémi püspök helyett a prépost szokta intézni a királynéi kancellária ügyeit s ezért nem kell a veszprémi püspöknek magyarul beszélni.⁹ Sőt annyira előtérbe jut ez

¹ Monumenta eppatus Vesprimiensis II. 86. l.

² Zalai oktár I. 326. l.

³ Zalai oktár I. 328. l.

⁴ Fejér VIII. 4. 587. l.

⁵ 1336 okt. 13-iki oklevél. Nemz. Múz. 1337 ápr. 10-iki oklevél. Nemz. Múz.

⁶ Anjoukori oktár II. k. 598. l.

⁷ Ezzel ellentétben gyakorlatot csupán Mária királyné alatt találunk, midőn a királynéi kancellárságot a veszprémi püspökök megszűrik. 1265–67-ben t. i. István a királyné alkancellárja, 1268-ban pedig Lőrincz kő prépost, a kik a királynéi oklevelek záradékában a kancellár helyett szerepelnek. Fejérpataky, A királyi kancellária 50. l.

⁸ Fejérpataky id. m. 53. l.

⁹ Habemus siquidem per relacionem fidedignorum, quod in eadem ecclesia fuerunt hactenus episcopi linguam Ungaricam ignorantes, qui per prepositum ecclesie vel

¹ Fejér VIII. 4. 299. l.

² 1328 máj. 1-én István olvasókanonok tiltakozik az esztergomi érsek erőszakossága ellen, mert testvérét Meskót a nyitrai püspöki székre ültette. Wagner, A nyitrai káptalan 95. l.

³ Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. XLVII. l.

⁴ 1335 nov. 2. Anjoukori oktár III. k. 210. l.

⁵ Zichy oktár I. k. 595. l. Fejér VIII. 4. 2., 17., 346. stb. l.

⁶ 1336 febr. 10. Anjoukori oktár III. 246. l.

⁷ 1336 márcz. 15., helyesen azonban 1330 márcz. 10., a mikor valósággal Henrik püspök volt a kancellár. Fejér VIII. 4. 178. l.

⁸ Fejér VIII. 4. 666. l.

időben a királynéi alkanczellár szerepe, hogy Erzsébet királyné 1346 július 29-én kelt ítélet-levelét az alkanczellár adja ki. (Datum per manus magistri Johannis, prepositi ecclesie Wesprimiemi, aule nostre vicecancellaris.)¹

Új helyzetet teremtett a magyar királyné országos szerepében I. Károly király 1342 július 16-án bekövetkezett halála, a mi az ország kormányát a 16 éves I. Lajos kezébe juttatta. I. Károly király özvegye ez időben negyvenkét éves asszony volt, a ki már előbb is jelentős szerepet vitt az országban, most azonban valószínűleg a fiatal király gyámja lett az uralkodásban. A királyi oklevelek állandóan hangsúlyozzák, hogy a király «anyja tudtával és beleegyezésével» intézkedik (ex certa sciencia ac beneplacita voluntate domine Elizabeth inclite regine Hungarie, genitricis nostre carissime).² A külföldi követségek nagy súlyt helyeznek arra, hogy az özvegy királyné jóindulatát megnyerjék, mert ismerték befolyását. Gyámi szerepe indította rá, hogy 1343 4-ben az Endre és Johanna közötti ügyek elintézése végett Náboldba utazzék.³ Óriási befolyása csaknem háborút idézett elő 1362-ben I. Lajos király és IV. Károly császár között,⁴ s csupán úgy nyert az ügy békés megoldást, hogy a császár feleségül vette a királyné unokahugát, Erzsébet pomerániai hercegnőt.⁵ 1370-ben I. Lajos királyra szállott ugyan a lengyel korona, de a király az ország kormányát 70 esztendősen anyjára bízta, a ki ez alapon a lengyel királyné címét is felvette.

Erzsébet királyné lengyelországi kormánya azonban nem volt szerencsés, mert bizony a királynét aggkora nem tette alkalmassá a kormányzásra s nem is voltak megfelelő párthívei, tanácsosai. Legfőbb hive Závina krakói püspök és kanczellár volt, kinek fáradozásai teremtették meg a magyar-lengyel összeköttetés alapját, az 1374. évi len-

gyel privilégiumot.¹ Erzsébet királyné Lengyelországban magyar udvart tartott, s a mint ezt az 1376. évi krakói zavargások igazolják,² magyar udvartartása éppen nem volt kedves a lengyelek előtt. E zavargások hatása alatt az agg királyné lemondott a kormányzásról s Lajos király kénytelen volt Oppelni László herceget állítani az ország élére.³ A királyné 1380 decz. 29-én halt meg Ó-Budán s az óbudai klarisszák kolostorában temették el, a melyet ő alapított.

Erzsébet királyné lengyelországi okleveleit jellemzi, hogy bennük nem mint Lajos király helytartója, hanem mint lengyel királyné szerepel. (Elisabeth dei gracia senior Hungarie et Polonie regina.) Így 1372. évi kiváltságlevelében Krakó városa számára,⁴ 1374. évi kiváltságlevelében a rachutowai soltszás számára⁵ (Datum per manus reverendi viri domini Janusii cancellarii et prepositi Cracoviensis), 1375. évi kiváltságlevelében Lagosa város tárgyában⁶ (Datum per manus honorabilis Zawisse archidiaconi et cancellarii Cracoviensis), 1379. évi oklevelében a lemergi örmények számára⁷ stb.

Erzsébet királyné özvegye alatt is megtartotta régi kancelláriáját és megtartotta kancelláriája élén a veszprémi püspököt.

A lengyel származású Meskó püspök 1344 április 20-ika körül halt meg⁸ és ugyanazon év augusztus 9-én VI. Kelemen pápa már áthelyezte Veszprémbe az Avignonban tartózkodó Harkácsi István csanádi püspököt. Harkácsi István azonban nem volt sokáig veszprémi püspök, mert a pápa már 1345 márczius 24-én kalocsai érsekké nevezte ki, Veszprémbe pedig a francia Galhardus de Carceribus csanádi püspököt helyezte át. A mint tudjuk, az áthelyezés ellen a királyi udvar óvást emelt, mire a pápa 1346 július 19-én Galhardust brindisii érsekké nevezte ki. A tárgyalásokból tudjuk, hogy a királyi udvar Meskó püspök halála után újból lengyel

aliam personam idoneam faciebant, quando eis videbatur expediens, cancellarie predictae officium exerceri. Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. 115. l.

¹ Anj. oktár IV. 627. l.

² 1315 június 3-i megerősítőlevele (Múzeumi lev.) 1347 okt. 22-i adománylevele (Múzeumi lev.) stb.

³ Pór Antal, Nagy Lajos 46–51. ll.

⁴ Anjouk. dipl. eml. II. 422. sz.

⁵ Pór id. m. 438. l.

¹ Pór A. id. m. 453. l.

² Pór A. id. m. 467. l.

³ Pór A., Id. Erzsébet királyné uralkodása Lengyelországban. Erd. Múz. 1901. évf. 477. l.

⁴ Magy. dipl. emlékek az Anjou-korból 3. k. 26. l.

⁵ U. o. 3. k. 76. l.

⁶ U. o. 3. k. 111. l.

⁷ U. ott 3. k. 316. l.

⁸ Monumenta eppatus Vesprimiensis II. k. XIV. l.

embert, Miklós királyi titkos kancellárt óhajtott a veszprémi püspöki székbe ültetni. Lengyelországi Miklós boroszlóegyházmegyei pap volt¹ és 1334-ben mint Lajos király tanítója szerepel. 1344-ben királyi titkos kancellárrá lett és a mint a pápa legutóbb említett okleveléből tuduk, a királyi udvar kalocsai érsekké választotta meg, miután azonban a kalocsai székbe Harkácsi István ült be, a veszprémi püspökséget sürgették számára. Feltűnően következetlen itt a királyi udvar politikája. Galhardust visszautasítják, mert nem tud magyarul, Miklóst pedig a királyi udvar szorgalmazza pedig — és itt nem értünk egyet Pór Antallal — ez sem tudott jobban magyarul Galhardusnál. Ez Erzsébet királyné politikája, a ki szívesen vette körül magát lengyelekkel. Miután a pápa Miklóst pécsi püspökké nevezte ki, mégis udvari ember jutott a veszprémi püspöki székbe. A pápa ugyanis 1346 július 14-én a nápolyi ügyek elintézése tárgyában udvarában időző János pécsi prépostot és királyi titkos kancellárt nevezte ki veszprémi püspökké. János püspök előkelő magyar nemzetségből, a Garai családból származott és a nápolyi ügyek lebonyolítása körül nagy érdemeket szerzett. Nem sokat törődött azonban püspöki méltóságával, mert még 1351 május 30-án nem volt felszentelve³ és valószínűen a papi rendet sem vette fel.⁴ Nagy tudományu férfiú volt azonban, mert titkos kancellári okleveleiben a kánonjog babérkoszorújaként szerepel. (Johannes prepositus sancti Johannis de castro Quinqueecclesiensi, licenciatus in iure canonico, comes capelle et secretarius cancellarius domini regis.)⁵ Nagy tudománya indokolja a reá bízott fontos diplomáciai feladatokat. Téved azonban a Monumenta episcopatus Vesprimiensis,⁶ midőn azt írja, hogy János püspök csupán később lett titkos kancellárrá, mert e tisztséget már veszprémi püspök-

sége előtt viselte. Veszprémi püspöksége alapján azonban az özvegy királyné kancellárja lett s ámbár politikai küldetései éveken át távol tartották az országtól, a királynéi kiváltságjevek záradékában mégis állandóan az ő nevével találkozunk. Így Erzsébet királyné 1349 aug. 22-én kelt kiváltságlevelében,¹ a hol a királyné Kendy nevezetű jószágát az óbudai apácának adományozza. (Datum per manus... Johannis electi et confirmati Wesprimienis, aule nostre cancellarii.) Vagy ugyanazon királyné 1351 január 20-án kelt kiváltságlevelében,² a hol a királytól kapott Edelény, Borsod és Sáp királynéi jószágokat ugyancsak az óbudai apácának adja. Valamint 1351 márc. 27-iki kiváltságlevelében,³ a hol István szlavón bán számára megerősíti Lajos király 1350. évi adománylevelét. Maradtak azonban ez időszakból olyan királynéi kiváltságjevek is, a melyek záradékai nem tüntetik fel a kancellár nevét. Így Erzsébet királyné 1354. évi kiváltságlevele,⁴ melyben óvári polgárait szabadalmakkal ruházza fel, vagy 1355 júl. 4-iki oklevele,⁵ melyben a királytól kapott hévvízi malmát Kunigunda opuliai hercegnőnek ajándékozza.

Megtaláljuk János püspök kancellári tisztségét azon oklevelein, melyeket mint veszprémi püspök adott ki.⁶

Garai János püspök 1357-ben halt meg. Utódjául a káptalan a Hunt-Pázmán nemzetségből származott Gelelfia Miklós nádor fiát, László császári püspököt választotta meg, a ki már 1351 dec. 8.-a óta királyi titkos kancellár volt.⁷ Szinte úgy látszik, mintha a királyi titkos kancellárság ez időben lépcsőül szolgált volna a veszprémi püspökséghez. A nevezett László I. Lajos király 1358 márc. 1-én kelt oklevelében⁸ már mint veszprémi választott püspök szerepel, de VI. Incze pápa 1358 márcz. 26-ig nem ismerte el megválasztását s akkor is tekintet nélkül a káptalani választásra nevezte ki püspök-

¹ Pór A., Neszmélyi Miklós 4. l.

² Dilectum filium Nicolaum dudum electum in ecclesia Colocensi, secretarium tuum, dicte Vesprimiensis ecclesie preficere dignemur. Monumenta episcopatus Vesprimiensis II. k. 115. l.

³ Monumenta episcopatus Vesprimiensis II. k. 138. l.

⁴ Monumenta episcopatus Vesprimiensis II. k. 118. l.

⁵ Anjoukori oktár IV. k. 589. l.

⁶ II. k. 111. l.

¹ Anjoukori oktár V. k. 310. l.

² Fejér IX. 2. 80. l.

³ Fejér IX. 2.

⁴ Fejér IX. 2. 324. l.

⁵ Anjoukori oktár VI. 354. l.

⁶ 1356 júl. 25. Fejér IX. 2. 509. l.

⁷ Pór A., Neszmélyi Miklós 9. l.

⁸ Fejér IX. 2. 670. l.

nek.¹ László püspök megválasztása után az özvegy királyné kancelláriájának élére jut, de egyidejűleg a királyi titkos kancelláriát is vezeti.² Később ismét a királyi kancellária vezetése jut a kezébe alkancellári minőségben³ s így egyidejűleg újból két kancellária ügyeit látja el. Kancellársága idejéből azonban nem találtunk olyan királynéi kiváltságlevelet, melynek záradéka a kancellár nevével volna el látva.

László veszprémi püspök 1372 folyamán halt meg s a sirba viszi a veszprémi püspökség ősi jogát, a királynéi kancellárságot. 1372 okt. 27-én XI. Gergely pápa Lajos király udvari orvosát, László nyitrai püspököt helyezte át a veszprémi püspöki székre,⁴ a kinek udvari orvos¹ tisztről megemlékeznek az ünnepélyes királyi kiváltságlevelek, de királynéi kancellárságáról hallgatnak. E tény magyarázata, hogy idősebb Erzsébet királyné 1370 után Lengyelországban kormányzott, magyar kancelláriája ritkán szó-
lal meg, ifjabb Erzsébet királyné pedig kevésbé érvényesülhetett, a míg anyósa életben volt. Nem volt meg a régi királynéi kancelláriának nem volt tehát szükség, hogy a kancellári méltóság a veszprémi püspök kezében legyen. Tudunk még egy magyar kancellárról, a ki idősebb Erzsébet királyné oldalán működött, de ez már nem volt püspök, sőt nem is volt egyházi személy. Széchi Miklós országbíró 1384 okt. 13-án kelt oklevelében ugyanis meg van említve: «magister Georgius cancellarius eiusdem domine regine iunioris», a kinek családi neve ugyanazon oklevél tanúsága szerint Barlabási volt. (Zichy-okmt. IV. k. 216. l.)

Ugyanazon Barlabási György ifj. Erzsébet királyné 1382 jul. 23-án kelt adománylevele értelmében ifjabb Erzsébet királyné udvarnok és jegyzője lett (notarius et familiaris noster) s ugyanezen királynénak és I. Károly király öz-

vegyének teljesített szolgálatai fejében Kissurány jószágot kapta adományul. Midőn pedig az említett adománylevelet ugyanazon királyné kiváltságlevelével is megerősíti 1384 márcz. 1-én,¹ már mint királynéi specialis notarius szerepel. Ifj. Erzsébet királyné 1386 jun. 15-én kelt okleveléből² ismét megtudjuk, hogy Barlabási György mester nem volt pap (magister Georgius literatus de Barlabási), hanem világi egyén, a mi még ez időben ritkaság számba ment.

Erzsébet királyné mindazon kiváltságlevelei, melyek záradékai a királynéi kancellár nevét viselik, a királyné nagypecsétjével vannak megerősítve. E nagypecsétet használta a királyné függőpecsétül, de használta pátenstevelek megerősítésére is. A királyné kettőspecsétjének kitűnő hasonmását Zimmermann és Werner adták ki³ Erzsébet királyné 1330 december 29-én kelt kiváltságleveléről, melyben a besztercei szászoknak bírói kiváltságot adományoz.⁴ A pecsét átmérője 8,5 centiméter, előlapján a királyné koronázási díszben a trónon ül, jobbában lilomos kormánypálczát, behajtott baljában országalmát tart, a tróntól jobbra és balra háromszögű magyar-anjou címerez pajsok láthatók. Körirata: †: Elizabeth: Dei: Gra: Hungri: Regina; Princeps: Salernitana. Hátlapját nagy kettős kereszt tölti ki, jobb- és balfelől egy-egy háromszögű magyar-anjou címerez pajszzsal. Körirata: †: S: Elizabeth: Regine: Filie: Ladislai: Regis: Polonie.⁵ E nagypecsét szerkezete lényegében teljesen azonos I. Károly király második nagypecsétjével. Erzsébet királyné pecsétje csupán abban különbözik, hogy átmérője 2,5 centiméterrel kisebb, az országalmát behajtott kézzel tartja, a kis pajsok lejjebb vannak elhelyezve, hátlapjáról pedig hiányzik a kettős keresztet

¹ Zichy oktár IV. k. 275. l.

² U. o. 318. l.

³ Urkundenbuch I. k. 437. l.

⁴ Ugyanilyen szép példányt találtunk a múzeumi levéltár 1329 szept. 21-én kelt kiváltságlevelén. Ugyanazon pecsét első lapjának kisebbített hasonmását kiadta az Országos Levéltár is pecsétmutatójában. (III. tábla 9. szám.)

⁵ Már Fenenna királyné nagypecsétjének hátlapján megtaláljuk leszármazását: S. Fenenne Dei Gracia Filie Zemoviti, a kujáviai fejedelem leánya volt ugyanis. Pray Syntagma 56. l.

¹ Monumenta episcopatus Vesprimensis II. k. LIII. l.

² 1358 jun. 14-én kelt oklevelében a következő a címe: electus et confirmatus ecclesie Vesprimensis auleque regine cancellarius, comes capelle et secretarius cancellarius. Fejér IX. 2. 697. l.

³ V. ö. I. Lajos 1367. évi kiváltságlevelét: Fejér IX. 4. 36., 45., 51. és 62. ll., továbbá 1370. évi oklevelét: Fejér IX. 4. 215., 218. és 223. ll.

⁴ Monumenta eppatus Vesprimensis II. k. 210. l.

befogó nagy pajzs s a kis pajzsok a kettős kereszt felső szárával esnek egy vonalba.

Erzsébet királyné oklevelei megerősítésére nem csupán ismerttetett nagypecsétjét használta. Sokkal nagyobb azon oklevelek száma, a melyek gyűrűpecsétjével vannak megerősítve. E gyűrűpecséttel bővebben foglalkoztunk akkor, midőn I. Károly király gyűrűpecsétjéről terjedelmesebb tanulmányt közöltünk.¹ Erzsébet királyné ugyanis oklevelei megerősítésére — nagypecsétjén kívül — K betűt ábrázoló gyűrűpecsétet használ, a melyet Pray² nyomán azonosnak tartottak I. Károly király hasonló gyűrűpecsétjével, a mely pecsét azonban nem azonos az előbb említettel.

Erzsébet királyné az első királynéink sorában, a ki rendszeresen használja gyűrűpecsétjét oklevélmegerősítésre. Már az I. Károly király uralkodása alatti időszakból maradtak ránk ilyen oklevelek. 1333 szeptember 19-én,³ 1337 május 15-én⁴ és 1339 szeptember 5-én⁵ kelt oklevelei veres viaszba nyomott gyűrűpecséttel vannak megerősítve, a mely pecsét K betűt ábrázol. I. Károly király halála utáni időben pedig igazán tekintélyes számot tesznek ki azon oklevelek, melyek az özvegy királyné K betűs gyűrűpecsétjével vannak megerősítve. Nem volt ugyan alkalmunk látni 1342 előtt kiadott és gyűrűpecséttel megerősített királynéi oklevelet, semmi okunk nincs azonban feltenni, hogy a királyné férje halála után megváltoztatta volna gyűrűpecsétjét s így a két időszakból származott pecsétlenyomatokat azonosaknak vehetjük.

I. Lajos király trónrajutásakor az özvegy királyné nagy befolyáshoz jutott, a mit késő aggságáig sikerült megtartani, a mint ezt I. Lajos király okleveleinek hivatkozásain kívül⁶ Erzsébet királyné lengyelországi szereplése is igazolja. E körülmény természetes folyománya, hogy

egész sereg olyan királynéi oklevél maradt fenn, a melyek országos ügyekre vonatkoznak. Nem is említve a királyné 1354. évi oklevelét,⁷ melyben óvári polgárait a királyi városokkal azonos kiváltságokban részesíti, megemlíthetjük azon okleveleit, melyekben különböző törvénykezési kiváltságokat adományoz.⁸ Az nem rendkívüli eset, hogy a királyné peres ügyekben ítéletet mond vagy más módon intézkedik.⁹ Vannak olyan oklevelei is, a melyekben jobbágyság adómentessége tárgyában intézkedik vagy a vámfizetést szabályozza.¹⁰ Mindezek nem tartoztak a királyné joghatósága körébe s a királyi hatalomban való részesedést jelzik. Nem mulasztja el ugyan a királyné hangsúlyozni, hogy intézkedései ex beneplacito et consensu serenissimi principis domini Karoli vagy de beneplacito et consensu ac benevola permissione excellentissimi principis domini Ludovici keltek, de megerősítésül hozzá teszi «sicut graciám domini regis filii nostri et nostram graviter offendere formidatis».

Ez intézkedéseket a kancellária rendesen a királyné K betűs gyűrűpecsétjével megerősítve adja ki, a mely pecsét a királyné özvegysége idejében erősen előtérbe jut.

Az özvegy királyné kancelláriájának magas színvonala mellett bizonyítanak a kitünően megszerkesztett okleveleken, lendületes arengákon kívül a megerősítő pecsét mellett vagy alatt olvasható kancelláriai jegyzetek, a melyek I. Károly király uralkodásának utolsó tizede alatt jöttek divatba s I. Lajos király uralkodása

¹ Fejér IX. 2., 324. l.

² 1330 dec. 29-én a besztérczei szászok számára. (Zimmermann Urkundenbuch I. 437. l.), 1342 ápr. 27-én István visegrádi várnagy jószágai számára (Fejér IX. 1., 63. l.), 1353 máj. 1-én a sághi prépostság jobbágyságai számára (Fejér IX. 2., 241. l.), 1362. jun. 24-én szentlőrinczi jobbágyságai számára (Fejér IX. 3., 319. l.) stb.

³ Ítéletek: 1332 máj. 23. (Anjoukori oktár II. 598. l.), 1346 jul. 29. (Anjoukori oktár IV. 627. l.), Perhalasztás: 1345 máj. 1. (Hazai oktár I. 190. l.), 1351 okt. 12. (Zichy oktár II. 451. l.), 1374 jun. 4. (Kapy levár).. Vizsgálati parancsok: 1328 jul. 31. (Anjoukori oktár II. 371. l.), 1331 aug. 20. (Anjoukori oktár II. 548. l.), 1333 aug. 30. (Múzeumi levár), 1344 szept. 30. (Tört. Tár 1900 évf. 401. l.), 1349 jun. 1. (Anjoukori oktár V. 286. l.)

⁴ 1323 szept. 12-iki oklevél (Anjoukori oktár II. 86. l.); 1343 máj. 21-iki oklevele (Fejér IX. 1., 111. l.), 1345 aug. 1-iki oklevele (Fejér IX. 1., 307. l.)

¹ Turul 1902. évf. 183—189. ll.

² Commentatio historica 43. l. Syntagma de sigillis 9. ll.

³ Sztáray oktár 80. l.

⁴ Zichy oktár I. k. 516. l.

⁵ Hazai oktár III. k. 140. l.

⁶ Még 1370 aug. 1-én kelt oklevelében is unacum serenissima principissa domina Elyzabeth regina Hungarie genitrice nostra carissima intézkedik a kilenczed beszédese tárgyában. Hazai oktár III. 189. l.

alatt szilárdultak meg a királyi kancellária gyakorlatában. A *commissio regine* vagy *commissio propria regine*¹ jegyzet számos oklevélen olvasható, de előfordulnak még: *relacio magistri Oliverii* (királynéi tárnokmester),² *relacio domini Stephani patriarche* (Szigeti István jeruzsálemi patriarcha és kalocsai érsek),³ *commissio regine per D. notarium*⁴ stb. E jegyzetek azonban éppen úgy, mint a királyi oklevelek gyakorlatában is, mindenkor az oklevél anyagára vannak ráírva, nem pedig, a mint Pray tanítja,⁵ az oklevélbe fűzött papir- vagy hártyaszeletre. Nem is lett volna semmi értelme e gyakorlatnak, sőt megkönnyítette volna az oklevélhamisítást.

Az özvegy királyné gyűrűpecsétjét elhalt urához hasonlóan vörös viaszban használta s e gyakorlatot követi Lajos király is. Ugyancsak vörös viaszban használta titkos pecsétjét is, melynek egyetlen emlékét 1377 decz. 14-iki oklevelén⁶ találtuk. E titkos pecsét címere a magyar pólyákat és a lengyel félsast tünteti fel, körirata azonban: S.(igillum) Secr(etum) Elizabeth(eth) Regi(n)e. Ungarie, csupán a magyar királyi címet tartalmazza, tehát e pecsét a lengyelországi korinány számára készült, mert a címer erre vall, előbb nem volt használatban s magyar oklevelekben nem is találkozunk a nevezett pecséttel.

Érdekes az a kancelláriai gyakorlat, a melyet a királyné kancelláriája a gyűrűpecséttel megerősített oklevelekben a pecsétviasz alakját illetőleg követett. A viaszt t. i. a pecsételés előtt kereszt alakban kenték szét s az így előállott kereszt közepébe illesztették a pecsétet. Ez a gyakorlat Magyarországon új volt, Erzsébet királyné kezdte meg, Franciaországban azonban már előbb használták.⁷ Gyakorlati célja az lehetett, hogy a pecsétviasz jobban az oklevélhez tapadjon, ne hulljon le róla; tagadhatatlan azon-

ban, hogy valamelyes vallásos szellem is kifejezésre jut e gyakorlatban, a mit Erzsébet királyné ájtatos élete teljesen megmagyaráz. E gyakorlatot Lajos király özvegye is követte, a két Erzsébet e tekintetben egy úton járt.

Új azon gyakorlat is, hogy a királyné gyűrűpecsétjének lenyomatait papírfedéllel látták el, a mi a pecsétviasz, illetőleg a pecsétlenyomat maradandóbb megőrzésére szolgált. Nyugaton e gyakorlat sem volt új s a XIV. században általánosan elterjedt.¹ Pray e gyakorlatot görög eredetűnek tartja s magyarországi meghonosítását Mária királynéval hozza kapcsolatba.² Lajos király azonban már sűrűn használta anyjával egyetemben, de legkövetkezetesebb e gyakorlat Lajos király özvegyének oklevelein.

A királyné gyűrűpecsétje alatt kiadott oklevelek kiállítása nem tartozott a kancellár vagy alkancellár hatáskörébe, hanem külön tisztviselő, a notarius specialis feladata volt. Erzsébet királyné első jegyzője, Albert mester (magister Albertus domine regine notarius) már I. Károly király 1336 márczius 22-iki oklevelében³ előfordul, a hol a király előtt kötött egyezség tanujaként szerepel. Mint specialis notarius domine regine szerepel I. Lajos király 1345 márczius 13-iki oklevelében,⁴ a mely oklevélből kiviláglik, hogy tolcsvai birtokos volt. Albert mester tisztsége címén I. Lajos királytól jószágot is kapott, a mi a jegyzői tisztség fontossága mellett bizonyít. A király ugyanis 1347 márczius 7-én kelt oklevelével⁵ elrendeli, hogy Deakolch nevezetű jószág birtokában, melyet nomine honoris regii bir, oltalmaznak meg. Figyelemreméltó ez adat azért, mert a mellett bizonyít, hogy a királyi kancellária tisztviselői az oklevelek kiállításáért járó díjakon kívül királyi jószágokat is kaptak haszonélvezetre. Ez eset természetesen csupán akkor állott elő, ha a tisztviselők megfelelő egyházi javadalommal nem bírtak, hanem csupán az alsóbb papsághoz tartoztak. Erzsébet királyné említett notarius specialisáról I. Lajos király 1348 augusztus 24-iki oklevele alapján

¹ 1355 decz. 3. (Múzeumi levélár), 1357 júl. 25. (Kállay levélár), 1358 máj. 27. (Kállay levélár), 1358 decz. 24. (Kállay levélár), 1361 ápr. 8. (Múzeumi levélár) stb.

² Hazai oktár VII. 404. l.

³ 1379. Zichy oktár IV. 121. l.

⁴ 1357 ápr. 6. (Kállay levélár.)

⁵ Syntagma 16. l.

⁶ Múzeumi levélár. Sőt nyoma maradt, hogy nagy-pecsétjét is vörös viaszban használta. (Tört. Tár 1896. évf. 500 l. 1341 decz. 9-én kelt okleveléről.)

⁷ Giry, Manuel de diplomatique 630. l.

¹ Breslau, Urkundenlehre 934. l. és Giry, Manuel de diplomatique 631. l.

² Syntagma de sigillis 49. l.

³ Anjoukori oktár III. 264. l.

⁴ Anjoukori oktár IV. 491. l.

⁵ Kállay levélár.

tudjuk, hogy egyszerű szerzetes volt,¹ tehát ráfért a király adománya.

Az Albert mester számára kiállított adománylevél személyre szól és csupán a haszonélvezeti jogot biztosította. (*Possessionem non ut suam propriam, sed sub nomine honoris nostri regii conservare dinoscitur.*) Ilyen birtokadományozások már I. Károly király alatt is divatban voltak. I. Lajos király 1354. évi oklevelében ugyanis Szerémi János diák királyi jegyzőről van szó (*Johannes literatus curie eiusdem patris nostri notarius de Syrimia*), ki I. Károly királytól Syulywm nevezetű királyi jószágot kapta haszonélvezetű jegyzői tisztéért. (*Possessionem nostram Syulywm vocatam, quam peremptorie a nobis nomine honoris pro officiolatu sibi concessam conservabat*)² E birtokot azonban egyéb jószágaival egyetemben I. Károly király 1339 december 20-án³ elvette tőle, mert a nevezett birtok átruházása alkalmával fegyveresen ellenállott.

A királyné kancelláriájában Albert mesteren kívül másik jegyzővel is találkozunk s ez Miklós mester volt. I. Lajos király 1349. évi oklevelén⁴ ugyanis a következő kancelláriai jegyzetet olvassuk: *Relacio Nicolai notarii magistri Alberti*, tehát kezdetben Albert mester alárendelt segédje volt, de később valóságos jegyzővé lett. 1354 április 17-én ugyanis a beregi főispánnal együtt már e minőségben ad ki oklevelet, melyben a királyné várii jobbágysai kártérítésre kötelezik magukat.⁵ Az óbudai káptalan 1355 márczius 15-én kelt oklevelében ismét végrendeleti tanuk között szerepel.⁶ A leleszi konvent 1364 október 21-iki oklevelében már mint *prothonotarius regine* szerepel.⁷ Végül I. Lajos király 1366 márczius 23-án kelt oklevelén a kancelláriai jegyzetben szerepel a következő módon: *Relacio magistri Nicolai notarii regine.*⁸

Idősebb Erzsébet királyné I. Lajos király

uralkodása alatt, ifj. Erzsébet királyné Mária királynő uralkodása alatt gyakorolt az országos ügyek intézésére nagy befolyást. Idősebb Erzsébet királyné azonban mégis kisebb szerepet vitt I. Lajos király uralkodása alatt, mint ifjabb Erzsébet királyné Mária királynő idejében. Mária királynő mindössze tizenegy esztendő gyermekleány volt, midőn I. Lajos király 1382 szeptember 16-án sirba jutott s a magyar korona reá szállott.¹ Ilyen körülmények között egészen természetes, hogy a kormányt nem a gyermekleány, hanem körülbelül ötven esztendő anyja, ifjabb Erzsébet királyné vitte. Ifjabb Erzsébet királyné idősebb Erzsébet királyné életében országos ügyekben alig vitt szerepet. Id. Erzsébet királyné halála, 1380 december 29. előtt nagyon ritkák az oklevelei, s Lajos király két évvel később bekövetkezett haláláig is kevés oklevelet ad ki. A míg anyósa élt, Magyar, Lengyel, Dalmát, stb. országok ifjabb királynéjának (*iunior regina Hungarie, Polonie, Dalmacie etc.*) nevezi magát s pecsétjében is e címet használja. Kancellárjáról is csupán annyit sikerült megtudni, hogy Simon mester volt a neve s 1377-ben a pozsonyi polgárokhoz intézett levele maradt fenn.² Annál fontosabbá válik az özvegy királyné szerepe Mária királyné idejében. Valóságos gyámja volt a kormányzásban a gyermekkirálynénak, ámbár gyámsága nem alapult törvényen, mert királyi gyámot a magyar törvény nem ismert.

Az anyakirályné gyámi szerepe állandóan kifejezésre jut Mária királynő okleveleiben, mert a fontosabb oklevelekből sohasem hiányzik annak megjelölése, hogy a királynő anyja hozzájárulásával hajtja végre uralkodási tényeit. (*De consilio, consensu et beneplacita voluntate serenissime et excellentissime principis, domine Elizabeth, premissa dei gracia regine Hungarie, Polonie, Dalmacie etc.*)³ Az özvegy királyné nagy befolyását az idegen államok nagyon megbecsülik, mert követeket Mária királynőn kívül hozzá is elküldik.⁴ De úgy is jelenik meg az özvegy

¹ Ex induccione fratris magistri Alberti notarii eiusdem regine genitricis nostre. Anjoukori oktár V. 223. l.

² Forgách levár.

³ Fejér VIII. 4. 380. l.

⁴ Orsz. Levár 30,001.

⁵ Anjoukori oktár VI. 187. l.

⁶ Fejér IX. 2. 436. l.

⁷ Múzeumi levár.

⁸ Múzeumi levár.

¹ Pór A.: Ifj. Erzsébet királyné. (Századok, 1895. évf.)

² Múz. levár.

³ Anjoukori dipl. emlékek III. 503., 512., 514. és 534. ll.

⁴ *Fecimus ad habundantem cautelam nobis fieri litteras credulitatis in personis vestris serenissime et excellentissime domine Elizabeth regine Hungarie. U. ott 493. l.*

királyné, mint az ország uralkodónője, mert Mária királynővel közösen küldenek a külföldi udvarokhoz követeket¹ s a nemzetközi szerződések az özvegy királyné is megerősíti.² Oklevelei olyan ügyekkel foglalkoznak, a melyek intézése kizárólag az uralkodó hatáskörébe tartozik. Így többek között 1383 június 15-iki oklevelével István volt erdélyi vajdát nevezi ki dalmát és horvát bánná.³ Címében is előkelőbb a magyar királynénál, mert kiváltságleveleiben Magyar-, Lengyel-, Dalmát-, Horvátországok, Ráma, Szerbia, Galicia, Lodomeria, Kunország és Bulgária királynéja címen kívül a Princeps Salernitana et honoris ac montis Sancti Angeli domina czimekkel is él,⁴ s egyéb okleveleiben is magyar, lengyel és dalmát királynénak nevezi magát, míg Mária királynő nem él a lengyel királynői címmel.

Ifj. Erzsébet királyné gyámsága nem volt szerencsés, mert a Lajos király alatti rend uralkodása alatt teljesen felbomlott. Délnyugaton Tvartkó törekedett nagy délszláv állam alapítására, Károly szicíliai király párthivei innen nyugtalanították az országot, északon Lengyelország tépte el a Lajos király alatt támadt kapcsolatot, nyugaton Zsigmond csonkította az ország területét, az országon belül pedig a Lajos alatt felemelt nagybirtokos urak versengtek a hatalomért, melyet a magyarság előtt idegen női uralom tartott kezében. Az anjou-kor nagyérdemű történetírója Pór Antal a Monaci krónikája nyomán sok jóindulattal festi az országos állapotokat s főleg Erzsébet királyné jellemét törekszik minden gyanúsítás felé emelni. Pedig a Monaci előadását erős kritikával kell fogadni, enyhíteni pedig egyáltalán nem szabad mert Monaci udvari történetíró volt a ki mindenestre szépítette az eseményeket. Mi Erzsébet királyné női erényeit nem tudnók megvédelmezni, mert ismerjük Lajos királyal kötött házasságának körülményeit. Pór Antalhoz hasonlóan nyilatkozik az eseményekről Márki Sándor, a kinek korfestése egyenesen a képzelet ragyogó fátyolával igyekszik eltakarni a való-

ságot.¹ Erzsébet királyné tragikuma teljesen összefügg a Kis Károly megöletésével, a mi rendszeresen szőtt összeesküvés eredménye volt s az összeesküvésben az özvegy királyné tevékeny részt vett. Az özvegy királyné szerepét nem ítéljük el, Kis Károly részéről bizony komoly veszedelem fenyegette életét, a mint Johanna királynéval is kegyetlenül végzett.

A veszedelmet elkerülte az özvegy királyné Kis Károly megöletésével, de kegyetlenül megbűnhődött érte, mert 1387 januárjában őt ugyanazon sors érte. Megöletésével véget ért a magyar királynék országos szerepe, mert az 1387 márczius 31-én megkoronázott Zsigmond mellett Mária kormánytársul szerepel ugyan, de országos szerepe mindinkább háttérbe szorul s 1395 május 17-én sirba száll vele az Anjouk magyar ága.

Erzsébet királyné okleveleiben hivatkozik ugyan Mária királynő hozzájárulására (ex consensu et bona voluntate serenissime principis domine Marie eadem dei gracia regine Hungarie etc.) s a főpapok és bárók tanácsára (consilio prelatorum et baronum nostrorum),² de mindamellett nagyon önkényesen rendelkezett országos ügyekben s nem nagyon törődött a Mária királyné kancelláriájából kikerült intézkedésekkel. Erzsébet kancelláriájának élén korának egyik legképzettebb és legtekintélyesebb főpapja Alsáni Bálint pécsi püspök állott³ s a kancelláriai kiadványokon olvasható kancelláriai feljegyzések tanúsága szerint előkelő férfiak jártak közben, hogy ügyeket intézzen el kancelláriája.⁴ Alsáni Bálint már 1373-ban esztergomi kanonoksága idejében királyi alkancellár volt⁵ s e tisztséget 1374-től mint pécsi püspök is megtartotta,⁶ míg 1378-ban Demeter zágrábi püspök jutott a királyi kancellária élére.⁷ A királyi kancellária kipróbált vezetőjét állította kancelláriája élére Erzsébet királyné, míg leánya kancelláriáját az esztergomi érsek vezette.

¹ Mária királyné 44. l.

² Zichy oktár IV. 275. l.

³ Áldásy A.: Alsáni Bálint 93. l.

⁴ 1384: Relacio domini Dionisii cardinalis (Kende levéltár) 1382 jun. 9.: Relacio D... bani (Kállay levár) 1383 nov. 5.: Deliberacio baronum (Múzeumi levár) 1384 dec. 20.: Relacio domini episcopi (Kállay levár).

⁵ Fejér IX. 4., 491., 496. és 502. ll.

⁶ Fejér IX. 4., 573. l., IX. 5., 96. l.

⁷ Fejér IX. 5., 239., 251., 252. és 257. l.

¹ U. ott 504. l.

² U. ott 524. l.

³ Fejér X. 1., 94. l.

⁴ Fejér X. 1., 212. l.

Ifj. Erzsébet királyné pecsétjei közül már említettük legrégibb pecsétjét, a melyet id. Erzsébet királyné életében használt. E pecsét hatos karajban a háromszögű magyar anjou címerepajzsot tünteti fel s körirata: S.(igillum) Elisabeth.(eth) reg.(ine) Hung.(arie) Jun.(ioris).¹ Ugy látszik, hogy kettős pecsétet csak id. Erzsébet királyné halála után használt, mert nem találunk régibb kiváltságlevelet. Pray a királyné 1383. évi okleveléről közli kettős pecsétje elő, lapjának rajzát, a mely pecsét a rendes trónképen kívül jobbról a kis magyar-anjou pajzsot, balról pedig a lithvániai címert tünteti fel.²

A legsűrűbben azonban gyűrűpecsétjét használja oklevelek megerősítésére, a mely két strucz-toll között a patkót tartó struczfejet tünteti fel. E pecsét alatt kiadott okleveleinek jellemző sajátága, hogy a királyné címét az oklevélszöveg felett külön sorban tünteti fel, a mely szokás új volt a magyar kancelláriai gyakorlatban³ s csupán elvétve fordul elő Lajos király okleveleiben.

Az előzményekből megállapíthatjuk, hogy a királynéi kancellária, a mely már az Árpádok uralmának utolsó szakában, t. i. V. István felesége, Erzsébet királyné alatt nagy jelentőségre emelkedett, a magyar Anjouk alatt I. Károly király felesége majd özvegye alatt különös tekintélynek örvendett. A királynéi kancelláriából főleg adománylevelek kerültek ki, a melyek királynéi birtokokra vonatkoztak, de más ügyben is igénybevették a királyné kancelláriáját. A magyar királynék jószágadományozási joga nem e korszakban támadt, meg volt az már I. István és I. László királyok idejében is.⁴ E jog azonban mindenkor korlátolt, mert csupán a királynék jószágaira vonatkozik.

Későbbi oklevelekbe foglalt hagyományok alapján tudjuk, hogy Gizella királyné Wizmeth jószágot ajándékozta a veszprémi egyháznak,⁵ Adelhaid királyné Merena jószágot adta ugyanazon egyháznak,⁶ Euphrosina királyné pedig számos jószággal gyarapította a székesfehérvári

kereszteseket,⁷ de ez adományozásokról kiállított oklevelek nem maradtak fenn. Még Anna királyné adományát a zilahai vámról is csupán Erzsébet királyné 1284. évi okleveléből⁸ ismerjük s csupán Jolanta királyné 1224. évi kiváltságlevelével⁹ kezdődik az ismert királynéi oklevelek sorozata.

A királynéi birtokok két nagy csoportra oszlottak. Voltak királynéi birtokok, a melyek nem voltak a királynék magántulajdonai, hanem az egyházi és megyei jószágok mintájára országos jelentőséggel bírtak és a királynéi udvartartás ellátására szolgáltak. Ezen jószágokon vagy szolgák laktak, a kik különböző szolgálmányokat teljesítettek,⁴ vagy pedig bevándorolt, telepések, a kik adófizetéssel tartoztak.⁵ E királynéi birtokokra vonatkozik II. Endre király 1234 május 14-iki oklevele, melyben Beatrix hercegnővel házassági szerződést köt s biztosítja számára mindazon jövedelmeket, melyek a magyar királynét őstől fogva megillették (Concedendo eciam idem dominus rex Andrias eidem domine regine omnes redditus, proventus, utilitates, rationes et iura, que et quas ullo tempore hinc retro habuerunt seu habere consueverunt regine Ungarie.)⁶ Ez oklevél csupán jövedelmekről szól és nem fekvőségéről, a miből arra következtetünk, hogy a tulajdonjog felett eredetileg nem rendelkezett a királyné s a királyi várbirtokok mintájára csupán visszaéléskepen jutottak e jószágok magánosok kezeibe. IV. Orbán pápa okleveléből tudjuk 1264 július 16-án, hogy István ifj. király IV. Bélával kötött egyezés alapján elfoglalta Mária királyné Besztercze, Radna stb. jószágait, quas ipsa et cetera regine Ungarie, que precesserunt eandem, a tempore, cuius memoria non existit, tenerunt pacifice et quiete s utasitja az esztergomi érseket, hogy a nevezett jószágokat adassa vissza. (Wenzel VIII.

¹ Fejér IV. 2. 176. l.

² Fejér V. 3. 94. l.

³ Fejér III. 1. 469. f.

⁴ Terram currierorum, buchariorum nostrorum ac pincernarum. (Árpádokor oktár IV. 219. l.) Terram cocorum nostrorum. (Hazai oktár IV. 66. l.)

⁵ Proventus reginales — — — in censibus et terragiis iuxta regni consuetudinem approbatam debeant cum integritate sine contradiccione qualibet exhiberi. Fejér V. 3. 365. l.

⁶ Hazai oklevéltár 2. l.

¹ Pór A.: Nagy Lajos 150. l.

² Syntagma 71. l. és X. tábla 2. sz.

³ 1381 márcz. 25. (Múzeumi levélár.)

⁴ Pray: Hierarchia I. k. 272. és 274. ll.

⁵ Fejér III. 2. 316. l.

⁶ Fejér VI. 2. 360. l.

101. l.) IV. Béla király felesége Mária királyné különösen hangsúlyozza, midőn 1265-ben egyik magánbirtokát adományul adja, hogy a nevezett birtokot magántulajdonul és nem királynéi birtokul kapta. (*Quandam terram nostram . . . nobis et non reginatus donatam.*)¹ Ez utóbbi oklevél világot vet a királynéi jószágok eredetére is, mert megtudjuk, hogy adomány útján jutottak a királynék tulajdonába.

Nem is tudunk elképzelni más forrást a királynéi birtokok számára, ez adományt azonban vissza kell vinnünk I. István király korára, a midőn a királynéi udvartartás fentartására szolgáló jószágok együttesen kijelöltek.

E királynéi jószágok megtartásán épen úgy örködött a magyar országgyűlés, mint a várbirtokok épségén, mert országos jelleggel bírtak. Ezért közli 1287 aug. 5-én Lodomér esztergomi érsek Péter erdélyi püspökkel, hogy az országgyűlés a pápa és a biborosok rendeletére elhatározta «ut ipsi proventus reginales tam in tricesimalibus locis, quam in teloniis et tributis, censibus et terragiis iuxta regni consuetudinem approbatam debeant cum integritate sine contradictione qualibet exhiberi». Utasítja ezért a püspököt, «quatenus census et tributa eidem domine regine proveniencia in districtu de Besztercze tam in capite, quam in membris pertinentibus ad eandem et iura omnia ac tributa . . . officialibus eiusdem domine regine, latoribus presencium procurare velitis».² Bizonyos, hogy ilyen tartalmu rendeletek egyidejűleg több irányban mentek szét, mert a királynéi jószágok el voltak szórva. Jellemző e rendeletre, hogy nem szól királynéi jószágokról, hanem csupán a jószágokból származó haszonról, a mi fennebbi feltevésünk megerősítésére szolgál.

Hogy a királyi és királynéi birtokok jogi jellege azonos volt, azt az 1309. évi budai zsinat IV. fejezetéből láthatjuk, a hol a királyi és királynéi jószágok bitorlót azonos büntetésekkel sújtják, ha a nevezett jószágokat a királynak ki nem szolgáltatták.³

E királynéi jószágok minden kü önösebb jogi ténykedés nélkül szállottak át a királynékra. Mária királyné p. o. 1393 június 12-én elcseréli bars megyei jószágait, a melyeket már elődei bírtak (*hactenus per nos nostrasque prædecessores reginas Hungariæ habita fuit et possessa*) s a melyek elidegenítéséhez Zsigmond király is hozzájárult.

Voltak ezeken kívül királynéi jószágok, a melyek nem a királynéi udvartartás fentartására szolgáltak, hanem a melyeket a magyar királynék hitbér fejében kaptak. Már a XI. században nyoma van annak, hogy a magyar király hitbért biztosított jegyesének. 1097-ben Kálmán király és Busilla hercegnő egybekeléséről így értesülünk: «Die determinato presentibus archiepiscopis et episcopis et diversis ordinibus dos puellæ legali more in publico protestatur»,⁴ a mi csupán a hitbér megállapítására vonatkozhatik. Honorius pápa 1222 július 7-én kelt oklevelében oltalmába veszi Jolanta királynét és jószágait, melyeket II. Endre királytól hitbérül kapott⁵ «specialiter autem banatum cum omnibus pertinentiis suis, comitatum de Warasdin cum pertinentiis eius, comitatum Sumugiensem cum suis pertinentiis, comitatum de Sala cum suis pertinentiis et comitatum de Cerem cum suis pertinentiis et alio, que carissimus in Christo filius noster rex Hungarie illustris vir tuus in dotalitium tibi constituit».⁶ A királynéi birtokokat nem kellett külön megvédelmezni, mert azok országos jellegűek voltak, de igenis a királyné magánbirtokait, a melyek csupán személyét illették.

E magánbirtokok a jelen esetben nagyon terjedelmesek voltak, mert a mácsói bánságon kívül kiterjedtek Varasd, Somogy, Zala és Szerém vármegyékre, a mi igazán fejedelmi hitbér volt. A hitbér intézménye a germán jogból jött át Magyarországra⁷ s valószínűen egyidejű a királlyal. Bizonyos, hogy I. István felesége meghonosí-

¹ Knausz: Monumenta I. k. 69. l.

² Ugyanigy gondoskodik IV. Miklós pápa IV. László király özvegyének a nápolyi Erzsébetnek hitbérééről, midőn 1290 szept. 9-én Benvenuto követének meghagyja, hogy dotalicia et alia bona et iura ipsius megvédelmezze. Wenzel V. 10. l.

³ Fejér III. 1. 389. l.

⁴ Illés J.: Magyar házassági vagyó njog 10. l.

¹ Pray: Commentatio historica 18. l.

² Fejér V. 3. 365. l.

³ Ut nullus regalia vel regalia de cetero occupare aut usurpare vel occupata aut usurpata illicite detinere presumat Batthyányi Leges ecclesiasticæ III. k. 27. l.

totta a germán házasságjogi intézményeket. A hitbér eredetileg a nő családját illette meg, de az intézmény átültetésekor már a nőre szállott át. A férj vagyonából kellett kiadni a hitbért, a királyné tehát a király jószágaiából kapta s nem az országos vagyonból. Valószínű, hogy a magyar királynék hitbérét minden egyes esetben szerződés után állapították meg, ámbar kevés nyoma maradt fenn a szerződéseknél. A hitbér tárgya az Árpádok alatt rendszeren ingatlan volt¹ s ezért jutottak a magyar királynék is hitbér címén ingatlanokhoz. Sajátos jellegzetes ad a magyar királynék hitbérének, hogy sem gyermekeik, sem rokonaik nem örökölték, legalább okleveles nyoma nem maradt fenn, a mi egyrészt a királyi hercegek és hercegnők közjogi helyzetében, részint a külföldi rokonságban találja magyarázatát. Maradt azonban nyoma annak, hogy a királyi hercegek özvegyei hitbérük címén jószágot kapnak a királytól. Így István herceg özvegye Margit bajor hercegnő, a ki 1356 ápr. 4-én kelt oklevelének bizonyága szerint Nagyszombat várost kapta 60,000 forint hitbér fejében Lajos királytól.²

Királyi adomány útján is jutottak a magyar királynék jószágokhoz, a mely jószágok teljesen magántulajdonukat képezték. IV. Orbán pápa 1263 december 21-én kelt okleveléből tudjuk, hogy IV. Béla király Posega várát Mária királynénak ajándékozta azon címen, hogy a királyné a tatárjárás alatt a tengerpartra menekült nemesség felsegélyezésére hozományából sokat áldozott (*pro sustentacione ipsorum de tuis parafernalibus bonis non modicam expendisti pecunie quantitatem*). A pápa a király kérésére megerősítette az adományt, mert a magyar törvények szerint a házastársak közötti adományok tilosak.³ Ugyancsak IV. Orbán pápa 1264 július 15-én kelt okleveléből tudjuk, hogy Mária királyné a tatárjárás után a visegrádi hegyen az özvegyek és árvák oltalmára nagy költséggel⁴ várat épít-

tett, minek pótlására a király Pilis vármegyét a királynénak ajándékozta s felhatalmazta a királynét, hogy a várat valamelyik gyermekének adhatja vagy hagyhatja. Ez adományt a fentemlített okból a pápa erősíti meg.

Ágnes királyné 1297 november 2-án egész Pozsony vármegyét kapja III. Endre királytól ajándékba, de ez adomány kizárólag a királynét illeti meg: nem ajándékozhatja el és nem örökölheti senki utána.¹

Lajos királynak számos oklevelét ismerjük, a melyben özvegy anyjának jószágokat adományozott² s a melyeket az özvegy királyné rendszeren egyházi célokra adott.

Zsigmond király feleségének Borbála királynénak 1424-ben terjedelmes jószágokat ajándékozott, a melyeket özvegyisége idejére is biztosított számára, ha nem megy újból férjhez.³ E jószágok a következők voltak: Zólyom megye, saskői uradalom, alsómagyarországi bányavárosok, bujáki, szondai és agárdi uradalmak, Trencsén megye, Diósgyőr, Miskolcz, Ó-Buda, Csepel-sziget, kunok földje stb.

Voltak ezeken kívül királynéi jószágok, melyeket a királynék pénzen vásároltak s a melyek felett teljesen szabadon rendelkeztek. Így Ágnes özvegy királyné 1322 január 19-én kelt oklevelében Szombathely jószágról azt mondja, hogy saját pénzén vásárolta.⁴

A királynéi udvartartás ellátására szolgáló jószágok jog szerint elidegeníthetetlenek voltak, a mint ezt Erzsébet királyné 1281. évi okleveléből tudjuk. A királyné ugyanis biztosítja epeli

¹ *Comitatum Posoniensem cum castro Posoniensi et aliis castris eidem comitatui coniunctis et annexis villis, tributo seu aliis pertinentiis ac utilitatibus universis dedimus etc. usque dum eidem domine Agneti regine consorti nostre fuerit vita comes.* Fejér VI. 2. 71. l.

² 1343 jan. 7-én Óbudát (Anj. oktár IV. 297. l.), 1356 márc. 21-én Monyorós jószágot (Anj. oktár VI. 438. l.) stb.

³ *Domine Barbare regine regnorum predictorum conthorali nostre carissime pro sui status et honoris conservatione vita sibi nobiscum comite ac eciam post nostrum decessum, si nos prius quam ipsam mori contingat, ad tempora vite sue, eadem tamen sub nostro nomine viduitatem conservante...* Wenzel.

⁴ *Prædictam possessionem Neusydal alio nomine Szombathely vocatam sine omni contradictione emimus propria cum pecunia ab eo, cui dictus quondam Ladislaus rex Hungarie donaverat in perpetuum.* Pray: Syntagma.

¹ Illés J. id. m. 23. l.

² Fejér IX. 2. 499. l.

³ Wenzel: Árpádok oktár III. k. 62. l.

⁴ *In quo ipsa de auro et ornamentis suis propriis, sertis videlicet aureis et monilibus ac rebus li pretiosis, que secum de domo paerna portavit, castrum, quod Wysegrad dicitur, fecit opere sumptuoso construi.* Wenzel id. m. II k. 94. l.

jobbágyait, hogy jószágukat elidegeníteni nem fogja, mert törvény szerint úgy sem teheti s szükség is van szolgálataikra.¹ Nem nagyon tisztelték azonban a királynék a törvény tilalmát, mert epeli jószágát biztosítása ellenére is elajándékozta 1284-ben az esztergomi egyháznak.²

A magyar királynék adományleveleiben sokszor találkozunk a király beleegyezésével, sőt a királynéi tanács hozzájárulásával is,³ a miben inkább okleveles formákat, mint valóságos befolyást látunk; mert különben szervezett királynéi tanácsra kellene gondolnunk, a mi nehezen képzelhető el.

A királynéi adományok rendesen határmegállapítással és beiktatással jártak, a mi természetes, mert különben az adományok nem jártak volna eredménnyel. Erzsébet királyné 1284. évi adománylevelében Athad jószág határait azért állapíttatja meg, mert különben adománya nagyon bizonytalan.⁴ A beiktatás valamelyik hiteles hely megbízottja előtt történik s a beiktatásról a hiteles hely jelentést küld a királynéhez. A vásvári káptalan p. o. 1272 május 3-án jelenti Erzsébet királynénak, hogy Cysar fiát Leonchot Surk nevű vasmegyei jószágba (vestre collationi pertinentem) beiktatta.⁵

A királynéi adománylevelek külső alakjukban nem különböztek a királyiaktól. Bőbeszédű arengák⁶ sűrűn fordulnak elő bennük, a narratio is részletesen foglalkozik az adományos érdemeivel s szokásban volt először pátensben is kiadni az oklevelet. Az egyetlen különbség,

hogy olyan királynéi adománylevelet nem ismerünk, a melynek ünnepélyes záradéka az ország főpapjainak és báróinak névsorát tartalmazza.

Kiváltságokat is osztogattak a magyar királynék a saját joghatóságukon belül. Így kapják 1248-ban a verőczeiek Mária királynétól a segediek szabadságait,⁷ Erzsébet királyné 1272. évi oklevelében Guna nevű szakácsát megneemesíti,⁸ Erzsébet királyné 1330 december 29-én «ex beneplacito et consensu serenissimi principis domini Karoli» kelt oklevelében a beszercei szászok számára törvénykezési kiváltságot biztosít, melynek értelmében peres ügyeiket a saját ítélőszéke (presenciam nostram) elé utalja.⁹

Szokásban volt az is, hogy a magyar királynék a régibb királynéi okleveleket átírták és megerősítették épen úgy, mint a magyar királyok. Id. Erzsébet királyné 1272-ben visszaadja Moys nádornak tolna- és sopronmegyei jószágait¹⁰ s az oklevelet 1276-ban megerősíti ifjabb Erzsébet királyné.¹¹ Erzsébet királyné 1280-ban «terram curiferorum, bochariorum nostrorum ac pincernarum» a veszprémi egyháznak adja¹² s ez adományt 1291-ben megerősíti Fenenna királyné.¹³ 1284-ben id. Erzsébet királyné Deench és Ztupan jószágokat Tódor királyi jegyzőnek adja¹⁴ s ifj. Erzsébet királyné ez adományt 1284 jun. 11-én megerősíti. 1284-ben Erzsébet királyné «terram coccorum nostrorum» Mencseli Mórícznak adja¹⁵ s 1291-ben megerősíti az adományt Fenenna királyné.¹⁶ 1284-ben Erzsébet királyné «terram seu villam preconum nostrorum Athad vocatam» Lukács nevű apródjának adja s ez adományt 1291-ben megerősíti Fenenna királyné¹⁷ stb.

Sőt az is sűrűn előfordul a királynéi kancelláriában, hogy királyi okleveleket erősítenek meg. Erzsébet 1272 szeptember 29-én megerősíti V. István király adományát Machich birtok-

¹ Quia terram ipsorum iobagionum nostrorum cuiquam conferre legitime non possumus, nec sine eorum famulatu carere commode valemus. Wenzel, IX. 300. l.

² Wenzel IX. 393. l.

³ Erzsébet 1280. évi oklevelében: deliberato consilio fidelium baronum nostrorum ad instantiam eciam domini nostri regis. Wenzel XII. 299. l. 1281. évi oklevelében: de beneplacito et consensu baronum nostrorum. Fejér V. 3. 95. l. 1284. évi oklevelében: habita deliberacione baronum. Fejér V. 3. 215. l. 1290. évi oklevelében: ex certa scientia et voluntate domini Ladizlai regis filii nostri carissimi et consensu baronum suorum ac nostrorum. Wenzel XII. 487.

⁴ Nec vellems nostre donacionis insigne sub incerto donacionis titulo vacillare. Hazai okmánytár VI. 306. l.

⁵ Hazai okmánytár VIII. 146. l.

⁶ Erzsébet királyné 1279. évi oklevelében: Cum bene meritis favor debitus impenditur stb. Hazai okmánytár VIII. 201. l.

⁷ Wenzel II. 202. l.

⁸ U. o. III. 275.

⁹ Zimmermann: Urkundenbuch I. 437. l.

¹⁰ Fejér V. 1. 237. l.

¹¹ Fejér V. 2. 372. l.

¹² Árpád-kori oktár IV. k. 219. l.

¹³ Hazai oktár IV. k. 77. l.

¹⁴ U. o. VIII. k. 234. l.

¹⁵ U. o. IV. k. 66. l.

¹⁶ U. o. 78. l.

¹⁷ Hazai oktár VI. k. 306. l.

ról, quia comperimus privilegium ipsius carissimi consortis nostri iuste et legitime provenisse.¹ Erzsébet királyné 1277 május 6-án megerősíti IV. László király adományát, «quantum in nobis est et ad nostram pertinent collacionem.»² Erzsébet királyné 1279-ben megerősíti IV. László király adományát Gurgen birtokról.³ Erzsébet királyné 1280-ban megerősíti IV. Béla király 1263. évi adományát Nádas birtokról.⁴ Fenenna királyné 1290-ben megerősíti IV. László király 1283. évi adományát Bagumer és Cseptelek jószágokról.⁵ Erzsébet királyné 1330 márczius 10-én megerősíti I. Károly király adományát Lőrincz varasdi ispán számára.⁶ Erzsébet királyné 1342 szeptember 16-án megerősíti IV. Béla király 1238. évi oklevelét.⁷ Ruzwad jószág határaitól. Erzsébet királyné 1351 márczius 27-én megerősíti I. Lajos király 1350. évi adományát István szlavoniai bán számára «in quantum nostra iurisdiccio reginalis ad ea se extendit nostre perpetue donacionis titulo approbamus».⁸

A királyi és királynéi kancelláriák az Anjoukorban sok tekintetben azonos gyakorlatot követnek. Azonos az anyag, a melyen az oklevelek szövege olvasható, t. i. hártya a kiváltságlevelek számára és papír a rendeletek számára.⁹ Azonos az írásmód, a mely az oklevelekben érvényre jut, t. i. gondosabb és diszesebb a kiváltságlevelekben,¹⁰ hanyagabb a többi oklevélben. Az oklevelek megerősítésére mindkét kancelláriában azonos pecsétet használnak, t. i. kettős

pecsétet a kiváltságlevelek megerősítésére, a melynek trónképes fele pátensek megerősítésére is használatos és gyűrűpecsétet, a mely úgy pátensek mint missilisek megerősítésére egyaránt divatos nem csupán Erzsébet, hanem I. Lajos kancelláriájában is. Szokásba jön, hogy a pátenseveleket nem az oklevél hátlapján, hanem a szöveg alatt erősítik meg a királyi, illetőleg királynéi titkos vagy gyűrűpecséttel,¹ a mely gyakorlat később állandóvá válik.

Az oklevelek fogalmazásában és szerkezetében azonos gyakorlatot követ a két kancellária. Lendületes arengák alkalmazásában a királynéi kancellária épen nem marad el a királyi megett, a mint ezt Erzsébet királyné 1351 jan. 26-iki,² márczius 27-iki,³ 1354. évi⁴ kiváltságleveleiből, ifjabb Erzsébet királyné 1384 márczius 1-i stb.⁵ okleveléből láthatjuk. Sőt abban is követik a magyar királynék a királyi kancellária gyakorlatát, hogy elhatározásaikhoz kikérik a főpapok és főurak tanácsát, a mint ezt többek közt ifjabb Erzsébet királynénak említett 1384 márczius 1-én kelt kiváltságleveléből (consilio prelatorum et baronum nostrorum) láthatjuk.

Azonos a két kancellária datálási módja, t. i. a kiváltságlevelek nem tüntetik fel a kiállítás helyét s római időjelzéssel élnek, míg egyéb okleveleikben a keresztény időszámítást követik. Ifjabb Erzsébet királyné okleveleiben azonban nem ritka a hónap és nap feltüntetése. Így 1382 ápr. 23-iki oklevele,⁶ 1383 nov. 5-iki oklevele⁷ stb.

E kölcsönhatás egészen természetes, mert a két kancellária egymás közelében működött s ugyanazon példák hatása alatt dolgoztak.

GÁRDONYI ALBERT.

¹ Erzsébet királyné 1377 decz. 14-iki oklevele (Múzeumi levélár), 1379. évi oklevele (Zichy oktár IV. k. 121. l.), 1380 nov. 13-iki oklevele (Múzeumi levélár). Ifj. Erzsébet királyné 1373 jan. 1-i oklevele (Zichy oktár III. k. 484. l.), 1380 nov. 13-iki oklevele (Múzeumi levélár), 1381 márcz. 25-iki oklevele (Kállay levélár), 1381 jul. 29-iki oklevele (Múzeumi levélár), 1382 ápr. 1-i oklevele (Kállay levélár), stb.

² Fejér IX. 2. 80. l.

³ U. o.

⁴ U. o. 324. l.

⁵ Zichy oktár IV. k. 275. l.

⁶ Fejér IX. 5. 595. l.

⁷ U. o. X. 3. 1. l.

¹ Hazai oktár VIII. k. 147. l.

² Fejér V. 2. 403. l.

³ U. o. 585. l.

⁴ Árpádokori oktár IV. k. 223. l.

⁵ Hazai oktár VIII. k. 289. l.

⁶ Fejér VIII. 4. 178. l.

⁷ U. o. IX. 1. 67. l.

⁸ U. o. IX. 2.

⁹ Erzsébet királyné 1347 nov. 28-iki rendelete az újvári alvornagyhoz (Kállay levélár), 1347 decz. 5-iki rendelete Sáros vármegyéhez (Múzeumi levélár), 1357 máj. 5-iki rendelete a beregi ispánhoz (Kállay levélár) s jul. 25-iki rendelete ugyanahhoz (Kállay levélár), 1358 május 27-iki rendelete Nyíri Istvánhoz (Kállay levélár), 1358 decz. 24-iki rendelete a beregi ispánhoz (Kállay levélár), 1361 április 8-iki rendelete a szatmári ispánhoz (Múzeumi levélár), 1377 decz. 14-iki rendelete az újvári várnagyhoz (Múzeumi levélár).

¹⁰ Anjouk. oktár III. 348. l.

VEGYÉS.

Ki volt Regnier Pot?

Bertrandon de la Broquière († 1459), Vieux-Chateau ura, II. Fülöp burgundi herceg tanácsosa s lovászmestere Keleten tett utazása alatt 1433 kezdetén Magyarországon is tartózkodván, utleirást hagyott maga után, melyben magyarországi tapasztalatait is ecseteli. Adatai s észrevételei helylyel-közzel arról tanuskodnak, hogy jó forrásból merített és a szerzett anyagot kielégítőleg dolgozta fel.¹ Budáról utját hazafelé véve, következőleg nyilatkozik:

«Visszatérve az én utamra Budáról *Thiate*-re érkeztem, mely egy mezőváros és melyről azt állítják, hogy a király benne szívesen tartózkodik. Ezután egy városba jöttem, melyet *Juuir*-nek, németül pedig *Raue*-nak neveznek és mely a Duna mentén fekszik. Innen tovább utazva, egy kis várost érintettem, mely a Dunában szigetet képez és melyről nekem azt beszéltek, hogy a császár valamikor a burgundi herceg ur egyik emberének adományozta s azt hiszem, hogy ez *Regnier Pot* ur vala. Innen egy *Bruc* nevű városhoz jöttem . . . mely a magyar birodalom és Ausztria között a határt képezi.»

Ime tehát egy burgundi ember, mint magyar földesur, kinek létéről és személyi viszonyairól hazai kutatóinknak tudtommal sejtelmük sincs. A következő sorokban erre nézve a gyéren folyó kutfők keretében akarok némi világosságot vetni.

*

Regnier Pot la Prugne, Thoré, Melif, Rhodéz és la Roche-Noulay ura volt és hazája történetének nem ismeretlen alakja. Első nyomára ráakadunk 1396-ban, midőn Nevers-i János burgundi trónörökös Magyarországba kísért; résztvett a szerencsétlen nikápolyi csatában, hol urával együtt török fogságba esett. 1397-ben innen kiszabadulván, urával és több más francia mágnessal Rhodus szigetére s onnan hazájába került vissza. Akkor a trónörökösnek udvarmestere (*maitre d'hôtel*) volt. A hercegnek és a francia urak kiváltásának ügyében ő volt az, ki a tárgyalásokat vezette, melyről először a hercegnek 1397 jan. 15 és 16-án Trevisóban kiállított okiratában tesznek említést.² Mindkét helyen ő a herceg kamarása.

¹ Az utleirást — bár roppant nyomdai hibákkal és a tördelőnek nemtörődömségével — közli többek között a «Brüsseli Okmánytár» IV. 301—323.

² *Fejér X. 2.*: 478., 481., 736. (utóbbi helyen *Reinearius Poost*).

A XV. század kezdetén Franciaországban kitört belviszályok alatt János burgundi herceg oldalán Károly francia trónörökös és az Orleansi herceg ellen küzdött; ő volt a burgundi hadsereg egyik osztályparancsnoka, mely minőségben a burgundiakat Franciaországban Páris ellen vezetvén, Senlis, Mont le Henry, Estampes, le Pont St. Clou, Pontoire, Beaumont, Meulane nevű városokat elfoglalta s a királynét, valamint Katalin hercegnőt az ellenséges Armagnatok kezeiből felszabadította (1411). Ura, a burgundi herceg, hálásnak mutatkozott; midőn ura Berry herceggel együttesen Franciaország kormányzója lett, kinevezte Regniert a Dauphiné kormányzójává. János herceg halála után Jó Fülöp burgundi herceg szolgálatába lépett mint ennek tanácsosa s kamarása; elkísérte urát Troyes városába, hol diplomatai működést is végzett, a mennyiben 1420-ban az Izabella francia hercegnő s Henrik angol király közt tervezett házassági összeköttetés létrehozatalán közreműködött. Később megbízta őt a herceg azzal, hogy a thérouannei püspökkel és Ancre urával követi minőségben VII. Károly francia királyhoz menjen és ezt arra nézve interpellálja, vajjon hajlandó-e a közte s a herceg között 1435-ben Arrasban kötött békeszerződés pontjainak mindenben eleget tenni. További életfolyamáról nincsenek adataim.¹

*

A Pot vagy — a mint többször találjuk — le Pot-család burgundi származású. Első okirati nyomára 1391 április 8-án akadtam, midőn de Lalaing Balduin (a most belga) Tournai-ban egy értéktárgyat elad és az erről szóló okiratban Piéres (= Péter) le Pot mint tanu szerepel. Egy ugyanazon napon szintén Tournai-ban kiállított okiratban ugyan ő mint Pierre Lepot szerepel.² Regnier anyja Radegonde de Guenant; ennek szülei: Vilmos, des Bordes ura és Brunaiseude de Thiern, Radegonde második férje, V. Guy (= Guido) de la Tremouille († 1350), mely házasságból a Tremouille- és Talmont-hercegek származtak. Tekintettel tehát arra, hogy Regnier már 1350 előtt született, bizonyos, hogy igen magas kort kellett elérnie. Fülöp burgundi herceg 1429 kezdetén (mások szerint 1430-ban) alapította az aranygyapjasrendet és a tagokról szóló lajstromokban mindenütt azt látjuk, hogy

¹ V. ö. *J. B. Maurice*: Le blason des Armoiries de tour les Chevaliers de l'ordre De la Toison D'or. 1667. Bruxelles.

² Un cartulaire de la Howarderie, Tournay, 1889. 20., 21. old.

Regnier Pot második a sorban. A kasseli országos könyvtárban van egy ilyen kézirat, melyben emberünk mint «Messire regnier pot seigneur de la prugne et de la roche de noulay» szerepel. A fent idézett Maurice-féle munka Regnier-ről szóló lapjának felső felén van egy nagy és négy kis címer. A nagyban arany mezőben kék (1) golya van, a pajzs felett rácsos sisak; sisakdísz: sasfej (kék? vízszintes vonalzással) ezüst csőrrel; takarók kék-arany; pajzs körül az aranygyapjasrend láncza. A kis címerek közül: I. *Pot* felirással a fenti pajzsa kicsinyben. II. *Bordes* (Regnier anyja Bordes-i Vilmos leánya): arany pajzsban öt álló vörös ruta; alul: III. *Digoigne* (ma Digoïn): tojásdad pajzs többször kékezüsttel koczkázott; alul IV. *Thièrn*: tojásdad arany pajzsban ágaskodó vörös oroszlán. Neje, *Johanna*, igen előkelő családból származott. Az 1102-ben elhalt István, Blois grófja, ki a Champagnei uralkodó család tagja volt, többiek között Vilmos nevű fiut hagyott maga után, ki nejével, Sully nevű uradalom örököseivel, Sullyt kapta s az ifjabb Sully-i urak családját alapította. Ennek egyik egyenes ivadéka, Gottfried, 1419-ben szerepel és ennek leánya Regnier Pot neje. Utódairól a következő ismeretes. Volt egy *Jakab* nevű fia, kit Fülöp burgundi herceg († 1467) lovaggá avatott; ennek neje Courtejambe-i Margit; e házasságból származott *Guido*, ki atyját követte, s *Fülöp*, ki St.-Omer-ben 1461-ben az aranygyapjasrend tagja lett és 1494-ben meghalt. 1611-ben azt olvassuk, hogy I. d'Aubusson Ferencz francia főúr († 1611) 1555. júl. 30-án Pot Alojziát vette nőül, kinek atyja János, Rhodes ura († 1613); ez utóbbi arra enged következtetni, hogy e János Regnier egyenes ivadéka.

*

Hátra van még, hogy a Magyarországgal való érintkezéséről egyet-mást megkoczkáztassak.

Broquière Thiata-ja nem más, mint a komárommegyei *Tata*, melyben Zsigmond király hazai okirataink tanúsága szerint valóban gyakran tartózkodott. A Juuir név nagy ferdítés. Azt mondja az utazó, hogy a németek Raue-nak nevezik és így első pillanatban azt lehetne hinnünk, hogy ez a német Gran, illetve a magyar Esztergom. De nem ez, mert itt a ferdített Győrrel (a latin Jaurinum, a francia Javarin) van dolgunk, melyet a németek *Raab*-nak neveznek. Hogy mit

értünk azon a kis városon, mely a Dunában szigetet alkotott, arra kielégítő támaszpontok hiányában határozott választ nem adhatunk. Bruc-on pedig a lajtamenti *Bruck* értendő.

Arról, hogy Zsigmond király Pot Regnier-nek az említett Dunaszigetet adta volna, hazai forrásaink mit sem tudnak, és így sem az adományozás idejéről, sem az idegen földesur birtoklásának tartamáról semmit sem tudunk. Broquière azt mondja, hogy a király a szigetet «valamikor» Regnier-nek adta volna s e szövegezésből könnyen lehetne kiolvasni, hogy 1433-ban Regnier talán már nem is volt az ura. Életrajzában azt találtuk, hogy 1435 után Franciaországban mint a burgundi herceg követe működött és így több mint valószínű, hogy még akkor is, midőn a sziget birtokosa volt, nem annyira Magyarországon, mint inkább Franciaországban és Burgundban tartózkodott.

Magától értetődik, hogy a szigettel való megajándékozás csak azon szolgálatok megjutalmazása lehetett, melyeket francia-burgundi emberünk Zsigmondnak tett. Alig tévedünk, ha azokat a következőkben sejtjük. Tudjuk, hogy Zsigmond király Fülöp burgundi herceggel ennek a német birodalom kötelékében tartozó orszá-gaira vonatkozólag sokáig élénk érintkezésben állt és hogy 1429. ápr. 17. Pozsonyból többi között azt írja a német rend nagymesterének, hogy a husszitákkal eredménytelenül tárgyalt, hogy ellenök hadjáratot tervez, melyhez neki a sziléziaiak, a magyarok és a burgundi herceg segítséget ígértek.¹ Igaz ugyan, hogy az 1431. évi husszita hadjárat alkalmával a burgundi herceg a kilátásba helyezett segítőcsapatokat Zsigmondnak nem küldte el, de az kétségtelen, hogy az ez ügyben a két uralkodó között folyt tárgyalásokat mindkét oldalról egy vagy több megbízott vezette s így alig tévedünk, ha a burgundi herceg erre kirendelt embereinek egyikében Regnier Pot-ra ismerünk, kinek kétségkívül sikeres működése elismerésül Zsigmond király a többször említett magyar birtokot adhatta. Az, hogy az adományozás a nikápolyi csatával és a foglyoknak azutáni kiváltásával állt volna összefüggésben, kevésbé valószínű.

Dr. Wertner Mór.

¹ *Altmann*: Die Urkunden des Kaisers Sigmund Nr. 7215

SZAKIRODALOM.

Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. kötet. A M. T. Akadémia kiadása. 972. l.

Mint szaktudományunk szempontjából igen nevezetes esztendő emelte ki legutóbbi nagygyűlésünk elnöki megnyitója a tavalyit, melyben az *Csánki Dezső* tollából hazánk történelmi földrajzának újabb kötetével gazdagodott. Folyóiratunk olvasói előtt felesleges ez esemény jelentőségét sok szóval hangsúlyoztatni. E kötetek kimeríthetetlen gazdagságukkal, használhatóságukat elősegítő szigorúan tudományos módszerességükkel leggyakrabban forgatott s legértékesebb kézikönyveink között foglalnak helyet, s illusztris szerzőjük neve már régóta fogalomná vált általuk.

Majd három évtized telt el azóta, hogy Csánki Dezső a M. T. Akadémia megbízásából hozzá kezdett Teleki csonkán maradt művének betegezéséhez, s széleskörű és alapos levéltári kutatások gyümölcseként 1890-ben meg is jelenhetett az első kötet, 26 vármegyének ismertetése. Bár a megbízás megkötötte kezét, elég belepillantani e kötetbe s látjuk, hogy szerző előtt sokkal nagyobb feladat lebegett, sokkal magasabb tudományos követelményeket állított fel s akart kielégíteni, s bizonyára nehéz szívvel tudott csak azokról egyelőre részben lemondani. Hogy később már szabadabb keze volt, azt eléggé illusztrálja az a körülmény, hogy a II., testesebb kötetben csak 12 vármegyét tárgyal, a III.-ban pedig csak nyolcat.

Ez első három kötet után az északnyugati vármegyék tárgyalása következett volna a IV.-ben, s ezzel befejeződött volna a szorosabb értelemben vett Magyarország ismertetése. Minthogy azonban az e területre vonatkozó forrásanyag egy része még hiányzott, az *erdélyrészi kerület* kidolgozásához fogott, a melyre vonatkozólag a levéltári anyag inkább kéznél volt. Így tehát a IV. kötetet annak tartotta fenn, a most megjelent kötet pedig az V. sorszámot kapta.

E kötet majd ezer oldalon csak négy vármegyével foglalkozik; ezek: *Hunyad, Kolozs, Torda és Küküllő*. Már maga ez az adat képet adhat arról, mily részletes és alapos tárgyalásra nyílt így itt szerzőnek alkalmá. Előszavában megmondja, hogy jó részben mi okozta ezt. A kolozsmonostori konvent és gyulafehérvári káptalan levéltára rendkívül gazdag anyaggal szolgált; el kellett azonban döntenie, hogy közölje-e pl. a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveiben foglalt ideiglenes és végleges felvállásokat tartalmazó sok ezer oklevél adatait, a melyek

egyforma természetüknél fogva nem igen engedik meg a válogatást. Hálás örömmel látjuk, hogy végre is arra határozta el magát, hogy az összes adatokat feldolgozza, mert ezáltal nemcsak megbízhatóbb lesz tárgyalása, hanem fogalmat tud adni különösen arról a gazdaságtörténeti tekintetben szinte csodálatos birtokhullámról, mely a középkori nemesi társadalom és állam legfőbb alapja s legjellemzőbb vonása volt. Ez a bővebb tárgyalás írja — egyszerűsége megvilágítja azt a jelen korban annyira égetően fontos és életbevágó kérdést is: hogyan történhetett és ment végbe a Magyarországból Erdélybe települő, de ezt csak részben benépesíteni képes magyarságnak, főleg pedig a birtokos magyarságnak az ide beengedett idegen, különösen oláh-eredetű, de megfelelő helyes intézmények és bölcs politika által szereplő és birtokos részében magyarra, sőt a magyar nemzeti eszme megtestesülésévé vált idegen elemekkel való pótlása. Megnövekedett azonfelül a mű terjedelme az által is, hogy a XIV. sőt XIII. századi adatoknak még bővebb helyet juttatott, mint már a III.-ban, s terjedelmes tanulmányokká bővültek itt már az egyes megyéket bevezető összefoglaló ismertetések is.

A tudós szerző azt írja előszavában, hogy hosszabb idő után, olykor kételkedve, hogy fogja-e még folytathatni művét, bocsátotta közre e kötetet. Őszinte szívből kívánjuk, hogy munkakedvét csorbitatlanul megőrizve fejezhesse be hatalmas munkáját, s lelkesedéssel vállalt, egész életet betöltő fáradságos munkája után, örömmel láthassa ennek nagyszerű gyümölcsét: az indexszel befejezett «teljes Csánkit».

Végül úgy érezzük, hogy nemcsak a szerző, de mi is hálás köszönettel tartozunk a M. T. Akadémiának, különösen pedig a Történelmi Bizottságnak, hogy átérezve e vállalkozás rendkívüli fontosságát, mind nagyobb és nagyobb jóakarattal és buzgósággal nyújtott segédkezet, hogy a szerző nagyszabású terveit minél alaposabban válthassa valóra.

Holub Főzsef.

A Zent-Miklósi és Óvári Pongrácz nemzetség leszármazási táblázata 1230. évtől 1914. évig. Eredeti okmányok, családi törzskönyv és egyéb hiteles adatok alapján összeállította báró Pongrácz Jenő.

Ósrégi családaink között talán alig van, a melyiknek szerteágazó nemzetségfája a társadalmi élet minden rétegét gyökérszálaival úgy átfonta volna, mint a maig is igen számos tagot számláló és grófi, bárói és nemesi ágon virágzó Pongrácz-család. Valószínű,

hogy épen a család nagy elterjedtségénél fogva is ébredt fel annak tagjai között az összetartozandóság érzete és az a tudat, hogy milyen hatalmas erő van az egyesülésben és azért családi összejövetelek, gyűlések tartásával igyekeztek azt lehetőleg fejleszteni és állandósítani. Legujabban a család intéző és alapkezelő bizottságot alakított és azt alapszabályszerű utasításokkal látta el, a melynek 1. pontja következőket tartalmazza: «... a családi összetartozás, érület és kapcsolat fenntartására és fokozására és az erre reászoruló családtagok erkölcsi támogatására és anyagi segélyezésére állandóan együttműködni óhajtván, ennek a célnak elősegítése, továbbá a családi gyűlések és egyéb családi összejövetelek előkészítése, a családi alap kezelése és a családi gyűlés határozatainak foganatosítása végett szükségesnek tartotta egy intéző és alapkezelő bizottság szervezését és ezt az 1910. nov. 12-én tartott családi rendes gyűlésen határozatilag ki is mondta...» (Utasítás a szentmiklósi és óvári Pongrácz-család intéző és alapkezelő bizottsága részére. 1. §.)

Ezek a családi összetartás előmozdítása tekintetében alapvető intézkedések vethették fel azt a gondolatot is, hogy a család teljes és részletes leszármazása is nyomtatásban közzétételük és ennek a törekvésnek lehet gyümölcse az az értékes és szép füzet, a mely im előttünk fekszik.

A család fényes multja, nagy elterjedtsége legjelesebb genealogusainkra már korábban is nagy vonzóerőt gyakoroltak: Majláth Béla már a Századok 1878. évf.-ban közzétette Szentmiklósi Pongrácz részletes életrajzát, majd a Turul 1890. évf.-ban, a Liptó-megyei törzsökös családok között a Pongrácz-családra vonatkozó adatokat feldolgozta és közölte a család leszármazását 1241-től 1526-ig. Karácsonyi János a Történelmi Tár 1896—98. évf.-ban közzétette a gr. Pongrácz-család levéltárából való oklevél-kivonatokat; és legujabban Wertner Mór dr. a Családtörténeti Jegyzetek 1914. évf.-ban közölte megjegyzéseit a család nemzedékrendjéhez és a Majláth-féle táblát az ujabban közzétett adatok alapján corrigálta.

Ezeknek az alapvető munkálatoknak megjelenése bizonyára nagyban megkönnyítette a család leszármazásának összeállítását; de miután ezek a munkálatok a dolog természetéből folyólag csupán a régebbi időkbe visszanyúló adatokkal foglalkozhattak, így az ujabbskori rész összeállítása és a rengeteg aprólékos adat összegyűjtése a most megjelent dolgozat részére igen nagy munkát, ügyseretetet és buzgalmat igényelt.

«Véremhez» címmel szerző rövid bevezetést ad, azután közli a család eredetének rövid leírását, a nemesség, család- és előnév, címer (ennek rajzát

sajnálattal nélkülözzük!), főrendiházi tag-jogosultság ismertetését; majd a családra vonatkozó legnevezetesebb oklevelek szövege következik sajnos gyenge magyar fordításban (kár, hogy az eredeti latin szöveg hiányzik) és pedig:

Bogomer comes és fiainak, valamint testvérei: Serefel fianak nemesi oklevele (1286. jul. 8.).

Zent-Miklósi és Óvári Pongrácz Dániel bárói oklevele. (1608. decz. 17.).

Zent-Miklósi és Óvári Pongrácz Gáspár báró cs. és kir. v. b. t. t. és kamarás grófi oklevele. (1743. jun. 19.)

Zent-Miklósi és Óvári báró Pongrácz Ádám Nep. Jánosnak grófi oklevele. (1763. feb. 15.)

Ezek után 10 nagy táblán következik a család leszármazása az 1241 körül élt Lőrincztől, — ki a sajómezei ütközetben csapatvezér volt, — egész a mai időkig. Csak futólagos bepillantásra is azonnal szemünkbe ötlük, hogy e táblákon a legérdekesebb egyéniségek egész sora foglal helyet; elég ha a család nagyírú őseire Szentmiklósi Pongráczra, a «túróczi király»-ra, vagy a kassai vértanura, a nem régen boldoggá avatott Pongrácz István jezsuitára († 1619. IX. 7.) reámutatunk; kiken kívül főispán, alispán, püspök, tábornok, várkapitány és a családnak sok más magasállású tagja szerepel a táblákon! Hangyaszorgalommal összegyűjtött rengeteg adat van itt felhalmozva, a mely ugyan elsősorban magának a családnak tagjait érinti leginkább, de a melyért nem lehet elég hálás, a kit a dolog csak legkevésbé is érdekel.*

Sárközy Imre.

Butkai Viczmándy Tamás: A Viczmándy-család története. Budapest. Franklin Társulat nyomdája 1915. 114. lap. (Két származási táblával.)

A Viczmándy-család leszármazása és története a mohácsi vészszel veszi kezdetét, ezen korban szerepelnek Tamás és Mátyás; az első 1567-ben, a második 1572/79 között halt meg, testvéreik lettek volna István (1560/61.), felesége Varjassy Julianna, János, felesége Cserményi Anna, és Lajos, ezek atyja pedig

* Talán feleslegesnek is látszik, de egy kis tollhibára is — a mi ilyen terjedelmű munkánál kikerülhetetlen — reáirányíthatjuk a figyelmet pl. Büssüi Gaal helyett Gyulai Gaal-nak kellene lenni (VIII. tábla 10. sor.) és talán Pongrácz Lajos báró (sz. 1798.), neje Katona Csák Anna (VIII. tábla 8.), a Somogy-megyében 1726 körül élt Gödeházi-Alapi Csák Mihály utódja lehetett (Bara-nyai: Somogy-m. cs. 7. I. M. Némz. Zsebkönyv I. 398. Nagy Iván: M. O. Csal. IX. 412. 429.).

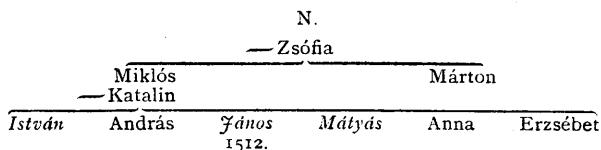
az 1472-ben élt Doroszlói Viczmándy István. A leszármazási táblán ezen valószínűnek látszó leszármazás mint biztos tény van feltüntetve, holott első pillanatra felmerülnek kételyeink, ha a táblán feltüntetett évszámokat egymással összevetjük. Doroszlói Viczmándy István 1472-ben szerepel, fiai közül Tamás 1567-ben, István pedig 1572/79 között halt meg, s így egy teljes század időköz van az atya és a fiu élete között, a mi nem valószínű. Ezek szerint a család őse Doroszlói Viczmándy István. Az erre vonatkozó okmányt nem ismerem, s így nincsen módomban a név helyességét ellenőrizni; a régebbi adatok szerint azonban a család neve nem Viczmándy, hanem Doroszlói volt. Ugyanis 1456 és 1459-ben a Maróthiak gergeri tisztje így írja nevét: «Joannes Dorozlay de Viczman»¹

A Viczmándy név első használatára 1512-ben akadunk; ugyanis ez évben megjelenik a kőí káptalan előtt Viczmándy Miklós, testvére Márton, anyja Zsófia, neje Katalin és gyermekei István, András, János, Mátyás, Anna és Erzsébet nevében és Nagykeszin (Bácsvm.) lévő négy telkét 60 forintért eladta rokonnak Kiskeszi Pálnak s feleségének Mártának.²

Ezen okmányból megállapíthatjuk a Viczmándy családnak bács megyei birtoklását és azt, hogy a családfa első ízén szereplő István, Mátyás és János nem Viczmándi Doroszlói Istvánnak, hanem Viczmándy Miklósnak Katalin asszonytól született gyermekei voltak, testvérük volt még András is; ellenben az 1567-ben meghalt Tamás és az 1583-ban meghalt Lajos nevét az okmány nem említi. Már most ha az okmányokban szokásos sorrendet elfogadjuk a gyermekek korára nézve, úgy a legidősebb gyermek István volt; minthogy pedig Ferdinánd király Viczmándy Mátyás érdemei felsorolása alkalmával hangsúlyozza, hogy «országulásunk kezdetétől fogva» hűségesen szolgálta őt, azt kell következtetnünk, hogy 1527-ben már nagykorú volt s így születési ideje 1500–1502 körülre tehető, azonban semmi esetre sem 1505–1510 közé, mint Viczmándy írja. Minthogy pedig négy gyermeke volt, István születési ideje a legjobb esetben is 1485/93 körülre tehető. Ezen kormeghatározás annyiban fontos, mivel az 1567-ben megölt Tamás kővári alkapitányt, kivel először 1565-ben találkozunk, nem tartom Mátyás testvérének, hanem valamelyik testvére fiának. Ugyanis, ha Tamás Mátyás fia lett volna, majdnem biztosra vehető, hogy az 1569. évi pallósjog-adományozási okmányban a király Mátyás érdemei között fia hősi halálát is okvetlenül felemlítette volna.

Ugyanezek nem találjuk említve Viczmándy Lajosnak nevét az 1512-iki okmányban, s ha figyelembe vesszük azt, hogy ő 1583-ban halt meg, kizártnak kell tartanunk, hogy Miklós fia lett volna.

Ezek szerint a Viczmándy családnak módosított leszármazása a következő:

Mátyás volt a butkai ág megalapítója, míg állítólagos (?) fivére Lajos az izbugyai ágé, kiktől a leszármazás minden megszakítás nélkül napjainkig lehozható.

Viczmándy könyve, melyet számos hasonmás díszít, határozott nyereséget jelent genealogiai irodalmunkra. Szerencsésen válogatta ki a munkájához szükséges anyagot, s a nagy levéltári anyagból nem akart mindent felmarkolni és közölni, a mi családjára vonatkozik; ezzel sikerült is elérnie, hogy könyve nem lett sem terjengős, sem unalmas, s a családtörténetet kedvelő közönség élvezetes olvasmányt nyert benne.

Daróczy. Zoltán.

Lukács Pál: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége. Veszprém. 1914. 164 l.

A budapesti kir. magyar tudományegyetem egykori nagyevű tanára iránt való méltó kegyeletből az 1912/3. tanévben a Schwartner-díjra alapítója* életének és tudományos működésének méltatását tűzte ki, s a pályatétel nyertese e dolgozat lett.

Schwartner Márton (1759—1823) pályája bennünket igen közelről érdekel, mert mint Cornides Dániel utóda a diplomatika tanszékén 1788-tól hosszú ideig volt a történelmi segédtudományok tanára s nevéhez fűződik az első diplomatikai kézikönyv létrejötte is. Szerző helyesen emeli ki, hogy az *Introductio in artem diplomaticam* cz. művét mint uttörő munkát kell nekünk értékelnünk, s hibáit jó részben mesterének, Gatterernek rendszerében kereshetjük, a melyet ő teljesen átvett. Hogy mily szükség volt ily irányú kézikönyvre, azt eléggé mutatja az a körülmény, hogy az 1790-ben megjelent munkának 1802-ben második bővített kiadása készült, 1813-ban pedig a harmadikra is gondolt Sch., de erről lemondott. Ér-

¹ ZO. IX. 535. és X. 65.

² Bács-Bodrog vármegyei tört. társ. évk. 1902. (XVIII.) 17—18. lap.

* 1801 április 15-én kelt végrendeletében 1500 forintot hagyott az egyetem jogi és bölcsészeti kara által változtatva kitűzendő pályamunkák jutalmazására.

dekes, a mit tanítványa, majd utóda, Horváth István irt Mindennapijában ezen úgy a bel-, mint a külföldi kritika által nagy elismeréssel fogadott munkáról: «Egy könyvnek sem volt taian még ekkoráig Hazánkban olyly friss kelete, mint Hymfy Szerelmeinek, Kövi Magyar törvényének és *Schwartner diplomati-cájának*.»

E könyvét elsősorban tanítványainak írta, de hogy még jobban megkedveltesse velük a diplomatikát, privátim oklevéltani gyakorlatokat is végeztetett velük, s érdekes, a mit szintén Horváth I. irt meg Mindennapijában, hogy mikor két társával Ujévet ment hozzá köszönteni, Sch. viszonzásul 20 oklevelet mutatott nekik és olvastatott velük. Mikor 1790-ben Pray nagyvárad kanonok lett, a címer- és pecsétant is ő adta elő.

1791-ben nagyszabásu genealogiai munkát adott ki *De gente Croviaca*, de ekkor már más tervek és gondolatok foglalkoztatták: a magyar statisztika művének megírása s azután a statisztika tanszékének elnyerése. Hogy ezt elérhesse, 1791—92-ben a három jogi szigorlatot is letette és 92 végén már hozzá is lát nagy munkája anyaggyűjtéséhez. S bár háromszor üresedett meg e tanszék, Sch.-t minden alkalommal mellőzték, s hasonlóképp nem tudta elérni, a mi után szintén vágyott, az egyetemi könyvtár igazgatói állását sem.

Szerző nagy szorgalommal és gondossággal járt utána minden adatnak, a mivel Sch. egyéniségét és tudományos jelentőségét minél közelebből és alaposabban megrajzolhatja. Igyekezett kora tudományos törekvéseit, eszméit tisztán látni, hogy így minél jobban megérthesse s megvilágíthassa Sch. helyét és jelentőségét az általa művelt tudomány-szakok történetében.

A mellékletben közölt levelek (Rumy Károly Györgyhöz, Gamauf Gottliebhez és Engel János Keresztélyhez stb.), szerző alaposságának és szorgalmának bizonyítékai, értékes adalékok a XIX. század eleje szellemi életének képéhez.

H.

Fontes Rerum Transylvanicarum II. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoriak korából. (1571—1613.) Gyűjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre. II: 1575—1588. Budapest 1913. VIII+316. l.

Két esztendővel ezelőtt, 1911-ben lépett Veress Endre a Fontes I. kötetével és hatalmas programmal a tudományos világ elé. Magyarországi fogalmak szerint a program tulhatalmas, egy ember erejéhez mérten szinte kivihetetlennek látszott s ime, daczára

a közöttünk dúló világháborúnak, a Fontes kötetei meglehetősen gyors egymásutánban jelennek meg.

A szóban forgó kötet anyaga folytatása az I. ilyen címen megjelent kötetnek. 100 erdélyi jezsuita levelet tartalmaz 1575—1588-ig, s ezen felül függelékként közöl a Jézustársaságiaknak Erdélyből való kiűzetésére vonatkozó egykoru jelentést, és az I. kötetben közölt levelek latin, a II. (jelen) kötetben közölt levelek magyar nyelvű regesztáit. Azután egy a II. kötetben lévő levelekről és aktákról összeállított időrendi lajstrom következik és végül az index, a mely több részre oszlik. Nevezetesen: a levélírókat, a levelek keltének helyét, a levelek származási helyét (levéltárak, könyvtárak), úgy mint az I. kötetben, itt is külön indikálja a szerző és még ezen felül ad az I—II. kötethez együtt egy általános indexet, s így pótolja az I. kötetnél elmaradt s nélkülözhetetlen névmutatót.

A mi a kötet tartalmát illeti, erre nézve utalom a szíves olvasót a *Turul 1912. évfolyamában a 44. és 45. lapokon* mondottakra.

Mint az I. kötet, úgy ez a II. is Hirschler József dr. praelatus ur áldozatkészségét dicséri.

Fontes Rerum Transylvanicarum III. Antonio Possevino della compagnia di Giesu: Transilvania (1584). Kiadta: dr. Veress Endre. Budapest. 1913. XVII+294.

Possevino Antal (1533—1611), az olasz jezsuiták egyik kiválósága 1583-ban 47 napot töltött Erdélyben küldetésben. Erdélyi tartózkodásáról, továbbá Erdély nép- és földrajzáról, történelméről, igazgatásáról, vallási és politikai ügyeiről, Erdély kormányzásáról, fejedelméről, ezeknek viselt dolgairól, Erdély szerencsétlen helyzetéről és a segítés módjairól egy bevezetésből, ajánlásból és öt könyvre osztott 57 fejezetből álló könyvet irt, a melyet XIII. Gergely pápának dedikált.

Possevino minden tekintetben rendkívül érdekes műve kéziratban maradt, nem nyomatták ki, csak most annak megírása után 330 esztendővel Csernoch János bíbornok-hercegprimás bőkezűségéből kapja e jeles forrásmunkát nyomtatásban a magyar történettudomány.

Eredeti olasz nyelven, egész terjedelmében közli Veress ezen elsőrangú kútfőt, melyhez függelékképen annak rövid, magyar nyelvű tartalmi kivonata van csatolva, a melyet Szittyay Dénes kalocsai Jézustársasági atya készített.

A műhöz Veress irt Bevezetést, melyben Posse-

vino rövid életrajzát, művének keletkezését és méltatását adja.

A gazdagon illusztrált munkához jó indexet ugyan csak Veress készített.

Fontes Rerum Transylvanicarum IV. Akták és levelek Erdély- és Magyarország Moldvával és Havasalföldével való viszonyához. Gyűjtötte és közrebocsátja: dr. Veress Endre. I. 1468–1540. Budapest. 1914. XII: 339.

Már a kötet címe is mutatja, hogy itt nagyon érdekes oklevéltárral állunk szemben.

Ezen oklevéltár keletkezésének történetét és a benne foglalt oklevelek közlési módját, lelőhelyét Veress a Bevezetésben mondja el.

Az oklevelek közlési módját illetőleg nem mindenben értünk egyet a közlővel. Nem helyeselhetjük például, hogy a közlő a nyomtatás és a nyomdai kiállítás tetszetősebbé tétele szempontjából »tökéletesíteni«¹ igyekszik az okleveleket. Szerintem az oklevelek characteristicumait ilyen elvnek feláldozni nem szabad. Ha pedig az oklevélközlő »tökéletesít«, pontosan meg kell mondania, hogy mit ért ezen, mit cselekszik e címen az oklevél szövegével? Nem helyes az *e*, *ę* uniformizálása *ae*-re, nem pedig azért, mert ezek kort jelző és kort meghatározó jellegzetességek, a melyeknek oklevéltani, diplomatikai, írástani szempontból jelentőségük van. Az okleveleknek nemcsak történeti, de diplomatikai becsük is van, ennél fogva a paleografikus átírás *legalább* a középkori okleveleknél megtartandó volna.

Ha már takarékosági szempontból a *Maiestas Vestra*, a *Serenissimus* rövidítve lett, a *dominatio vestra*-t és a vele járó címzési sallangot is lehetett volna rövidíteni, bár leghelyesebb: mindent lehetőleg kiírni.

Bécs, Budapest, Róma, Prága, Darmstadt, Drezda, Krakkó, Lemberg, Simancas levéltárain kívül egész csomó magyarországi levéltár anyagából is merített a szerző.

Nagy hála kötelezett volna bennünket Veress, ha az oláhországi levéltárakat, levéltárügyet és a történelmi forráspublikációk dolgát részletesebben ismerteti, a mit a II. kötetben esetleg pótolni lehetne, feltéve, hogy azt a háboru teremtette viszonyok megengedik. 264 oklevelet és levelet közöl Veress e kötetben, a melyeknek főleg mohácsi vész utáni darabjai között nagyon sok politikai és nemzetközi jogi vonatkozása van. A kötet 1468-al kezdődik, pedig jobb lett volna előbbre nyulni, már a mű teljessége szempontjából is, hiszen Magyarország és Oláhország közt már jóval előbb is volt relatio.

Az oklevelek élén latin nyelvű regeszták vannak, a mi a kötet külföldön való használhatóságát mindenestre emeli. A regeszták szabatosak, de némelyik túlrövid. Ilyen pl. a 45., a 40. számú oklevélé, a hol a dült betűs regeszta nem más, mint a jászóvári formulás könyvben olvasható formula rubruma, hozzátoldva a [] közötti rész. Így van ez az 57., 77., 88. stb. számú oklevélnél is, úgy, hogy a jászóvári formuláskönyvből kiírt oklevelek rubrumaival mindenütt mostohán bánt el a közlő. A rubrum a szöveghez tartozik, azzal pedig ilyen önkényes tökéletesítést talán még sem lehet elkövetni.

Egy más kifogásolni való, hogy pl. a 2. számú oklevél voltaképen csak kivonata egy a Zichy-oklevéltár X. k. 442–43. lapjain közölt oklevélnek, a mely kivonatban az eredeti szöveg csak a *pueritia sua* szavaktól egészen a *non dubitabat* szavakig terjed. Ez azonban sehol megmondva nincsen. Idézőjelet sem látunk, *etc.*-val való jelzést sem, a miből a kivonatszerűség kitűnne. A szöveg bevezető része közlő teljesen önkényes fogalmazása.

Ugyanez az eset a 3. számú oklevélnél is, és ilyen előfordulhat több is, mert a kötet körülbelül első 50 oklevelében nagyon sok a már kiadott szöveg.

Nem értünk egyet közlővel abban sem, hogy az Egregius, Reverendus, Magister, Vestra Dominatio, Fidelitas, Amicitia, Millesimo stb. szavakat nagy kezdő betűvel írja.

Míndezekkel azonban a világért sem akarjuk közlőt elkedvetleníteni, vagy hiábavalóan és oktalanul gáncsoskodni, mert ezek a kifogások a kötet nagy irodalmi és tudományos értékét *nem kisebbítik* és a közlő *megbecsülhetetlen* érdemeiből semmit le nem vonnak.

Szép és becses anyag az, a mit fáradságot nem kímélve mindenünnen összehordott és e munkájáért közlőt a legteljesebb elismerés illeti meg.

Az oklevelek szövegéhez — nagyon helyesen — a közlő jegyzeteket ad, s néhány oklevelet és a moldvaoláh oklevelek vízjegyeit facsimilében közli.

A kötet végén ötféle index van. Az első a levélírók és címzettek, a második a levelek keltének helyét, a harmadik a források, lelőhelyek (levéltárak és könyvtárak), a negyedik a felhasznált auctorok, végül az ötödik a hely-, név- és tárgymutatót tartalmazza.*

Dr. Iványi Béla.

* Külön megemlítenédnek tartjuk a kötetből a 205. számú címzemes levelet, melylyel I. Ferdinánd 1535. jan. 20-án, Bécsben Drakulya László ősi címérét megújítja. (Lib. Reg. I. No. 425.) Szerk.

Török-magyar oklevéltár 1533—1789. A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai Karácson Imre. A m. kir. miniszterelnökség megbízásából szerkesztették: Thallóczy Lajos, Krccsmárik János, Szekfü Gyula. Fraknoi Vilmos alapjából kiadta a Szent-István Társulat tudományos és irod. osztálya. Budapest, Stephaneum nyomda r. t. 1914.

Ez a néhány száz darab irat hagyaték. Karácson Imre fordította le őket magyarra, úgy a mint a konstantinápolyi levéltárakban véletlenül reájuk bukkant. E kutatásnak nem lesz. érdektelen történetét röviden érinteni. Mikor Thaly Kálmán és társai Rákóczi és a bujdosók hamvait hazahozták, szükségessé vált a vállalkozáshoz tudományos munka is. Kapóra jött egy szultáni iráde, a mely ennek kapcsán megengedte, hogy Rákóczira vonatkozólag a konstantinápolyi levéltárakban kutatás eszközöltessék. E kutatásra a magyar kormány Karácson Imrét küldte ki, a ki feladatát heroikus lelkesedéssel és fáradhatatlansággal végezte. Volt türelme napokon át könyékig vájni a százados porban a hideg és tartózkodásra alkalmatlan mecsetekben, csak hogy egy-egy jelentéktelen adattal gazdagítsa tudásunkat. Ha ilyenkor egynémely jelentékenyebbnek vélt adatot talált, mily boldog örömet érzett ilyenkor.

A sors azonban nem volt kegyes hozzá. Kutatás közben egy rozsdás szög sebezte meg, mely vérmérgezéssé fajult és megölte.

Ezért hagyaték ez a kötet. Ezért nem kell rendszert keresnünk a kiadásban. Elégedjünk meg azzal, hogy minden darab összefüggésben van — még a legjelentéktelenebb is — Magyarország törökuralta földjével. Itt áll előttünk, ennyi van; olvassuk el és tegyük le csöndes fájdalommal, mint egy idegenben kettőtört élet áldozatos ajándékát. A többi bizzuk a kutatóra, a ki mindig talál magának valami felhasználhatót, akármelyik oldalról akar is hozzáférközni a török uralom hosszú századaival.

A Budai Basák Magyar nyelvű levelézése. I. 1553—1589. A M. T. Akadémia megbízásából szerkeszti: Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Szekfü Gyula. Budapest. 1915. Franklin Társulat nyomdája. Ára 12 korona.

Összesen 451 darab levelet foglal magában e kötet, mely adataival siet megerősíteni azt a felfogást, hogy a hódoltság történetének rendszeres feldolgozása még mindig nem késett el és még mindig feltárára várnak jelentékeny források. A kötet 37 év történetéből tár fel anyagot. Megszólaltatja a legjelentékenyebb egyéniségeit a korszaknak. Nem róluk olvasunk, hanem maguk beszélnek. Ez még inkább emeli a kötet jelentőségét. E levelek jórészenek küldői a nagyságos basák, a török szultán budai megbízottai, vagy a mint magukat nevezni szerették: *főhelytartói és Magyarország gondviselői*. Hangjuk hol engesztelően szelid, hol lobogó haraggal indulatos; kérnek, fenyegetnek, csak óva se lépve le a cselvető praktika járt országutjáról. Ezt szem előtt tartva kell leveleiket olvasni is. Magukra sokat tartottak; náluknál kevesebb emberekkel nem igen álltak szóba, de a náluk előbbvalókkal is úgy beszéltek, mint egyenrangúak s ezt, a souverain hangot a császárokkal szemben sem tompították. Eleinte latin volt a levelézés nyelve, de nem hosszú idő múlva magyarra fordították a szót. Oroszlán basa 1565-ben meg is írja Miksának nyíltan, hogy ha neki ezután ír, magyar nyelven irasson; ettől kezdve a század végéig csaknem általánosan magyarul beszél hazánk sorsa dolgában a bécsi diplomácia.

A sok apróbb és nagyobb adat, az írók és címzettek fontossága emeli a kötetet a hódoltságtörténet elsőrangú gyűjteményévé. A szerkesztők a legjobbat adták, a mit adhattak. Olvasásuk a kiadás módszereinek legújabb álláspontján áll s a tökéletesen szöveghű kiadásra való teljes törekvést mutatja.

Zs.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

ÁLDÁSY ANTAL

AZ IG. VÁLASZTMÁNY TAGJA

ÉS

HOLUB JÓZSEF

JEGYZŐ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXV.

TARTALOM.

THALLÓCZY LAJOS: A bosnyák-hercegovinai «Bég» címéről	17
CSOMA JÓZSEF: Lovagrendkereszték a magyar heraldikában	21
KÁLLAY UBUL: Kopán krónikája	26
KIS BÁLINT: A Magyarcsesztvei Miske-család	33
VEGYES. Csák Máté állítólagos pénzverése és egy «trieri» oklevél. HÓMAN BÁLINT-tól	34
A Kondé-család. Dr. WERTNER MÓR-tól	37
Emlékezetre méltó dolgok könyvecskéje. REXA DEZSŐ-től	41
TÁRCZA. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság ülése	43
Nagy Géza †	44
Bunyitay Vincze †	45
Id. br. Daniel Gábor †	
<i>Szakirodalom.</i> BARANYAI BÉLA: Somogy vármegye nemes családjai. Ism.: <i>Sárközy Imre</i> . — ÉRLE GÁBOR: A Nagykárolyi gróf Károlyi-család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Ism.: <i>Holub József</i> . — SEMIGOTHA. 1913. Ism.: <i>nb.</i> — M. Történelmi Tár XXVI., A M. Tört. Tár és a Tört. Tár tartalommutatója. Ism.: —. — Dr. F. HAUPTMANN: Wappenkunde. Ism.: <i>Holub József</i> . — W. EWALD: Siegelkunde. Ism.: <i>Holub József</i> . — Dr. M. G. ZIMMERMANN: Das Eiserne Kreuz, H. v. ZOBELTITZ: Das Eiserne Kreuz. Ism.: —. <i>Lapszemle</i>	45
<i>Helyreigazítás. Kérelem</i>	56

Hogy a folyóirat szétküldésénél zavar és késedelem ne történjék, felkérjük t. tagtársainkat, hogy az állandó lakásváltozásokat a titkári hivatallal tudassák.

Tagbejelentések, felszólítások, kérdések és egyéb a társaság ügyeit érintő levelezések a titkári hivatalhoz (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum), a folyóiratba szánt dolgozatok pedig a szerkesztőséghez Holub József társ. jegyzőhöz czimezve (ugyanott) küldendők. Tagdíjak a pénztári hivatalhoz (ugyanott) küldendők.

A Turul 1886—1914-ik évi folyamaiból még néhány teljes példány kapható; újonnan belépett tagtársaink azt a tagdíj lefizetése mellett megszerezhetik.

MONUMENTA HUNGARIÆ HERALDICA.

MAGYAR CZIMERES EMLÉKEK

közi Fejérpataky László. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. — Az I. füzet nagy negyedrébten, 88 oldal szöveggel és huszonnyolcz melléklettel, a II. pedig 68 oldal szöveggel és huszonöt melléklettel megjelent s kapható Ranschburg Gusztáv könyv-árúsnál (Budapest, IV., Ferencziek-tere 2. sz.) és általa minden könyvkereskedésben.

Bolti ára kötetenként 20 korona.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ A TURUL ÉVFOLYAMAIHOZ.

A Turul 1883—1892. évfolyamainak tárgy- és névmutatója 3 koronaért a társulat titkári hivatalánál (Budapest, Magyar Nemz. Múzeum) kapható. A mondott összeg előzetes beküldése mellett a füzet **bérmentesen**, egyszerű megrendelésre pedig **postai utánvétellel** küldetik meg.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

ÁLDÁSY ANTAL

AZ IG. VÁLASZTMÁNY TAGJA

ÉS

HOLUB JÓZSEF

JEGYZŐ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXV.

TARTALOM.

	Lap
JESZENSZKY LAJOS Járdáni Temérdek András ivadékai (<i>2 szövegközi képpel</i>)	57
GÁRDONYI ALBERT A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt	64
Vegyes. WERTNER MÓR ... Ki volt Regnier Pot?	85
<i>Szakirodalom.</i> CSÁNKI D. Magyarország tört. földrajza. V. k. Ism. <i>Holub József.</i> — Br. PONGRÁCZ JENŐ,	
A Pongrácz nemzetség leszármazási táblája. Ism. <i>Sárközy Imre.</i> — VICZMÁNDY TAMÁS, A Viczmándy-	
család története. Ism. <i>Daróczy Zoltán.</i> — LUKCSICS PÁL, Schwartner Márton élete és tud. jelentősége.	
Ism. <i>H.</i> — Fontes Rerum Transylvanicarum. II—IV. Ism. <i>Iványi Béla.</i> — Török-magyar oklevéltár	
1533—1789. A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589. Ism. <i>Zs.</i>	87—92

Hogy a folyóirat szétküldésénél zavar és késedelem ne történjék, felkérjük t. tagtársainkat, hogy az állandó lakásváltozásokat a titkári hivatallal tudassák.

Tagbejelentések, felszólítások, kérdések és egyéb a társaság ügyeit érintő levelezések a titkári hivatalhoz (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum), a folyóiratba szánt dolgozatok pedig a szerkesztőséghez, Holub József társ. jegyzőhöz czimezve (ugyanott) küldendők. Tagdíjak a pénztári hivatalhoz (ugyanott) küldendők.

 A Turul 1886—1914-ik évi folyamaiból még néhány teljes példány kapható; ujonnan belépett tagtársaink azt a tagdíj lefizetése mellett megszerezhetik.

MONUMENTA HUNGARIÆ HERALDICA.

MAGYAR-CZIMERES EMLÉKEK

közli Fejérpataky László. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. — Az I. füzet nagy negyedrébten, 88 oldal szöveggel és huszonnyolcz melléklettel, a II. pedig 68 oldal szöveggel és huszonöt melléklettel megjelent s kapható Ranschburg Gusztáv könyv-árúsnál (Budapest, IV., Ferencziek-tere 2. sz.) és általa minden könyvkereskedésben.

Bolti ára kötetenként 20 korona.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ A TURUL ÉVFOLYAMAIHOZ.

A Turul 1883—1892. évfolyamainak tárgy- és névmutatója 3 koronáért a társulat titkári hivatalánál (Budapest, Magyar Nemz. Múzeum) kapható. A mondott összeg előzetes beküldése mellett a füzet bérmentesen, egyszerű megrendelésre pedig **postai utánvétellel** küldetik meg.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

*A **Turul** következő száma az 1917. I—II.
(kettős) füzet lesz. Az 1915. III—IV. (kettős) fü-
zetet pedig még ez évben megküldjük pótlólag
t. tagtársainknak és előfizetőinknek.*

HARMINCZNEGYEDIK KÖTET.

1916-1K ÉVI FOLYAM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXVI.

Török-magyar oklevéltár 1533—1789. A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai Karácson Imre. A m. kir. miniszterelnökség megbízásából szerkesztették: Thallóczy Lajos, Krccsmárik János, Szekfü Gyula. Fraknói Vilmos alapjából kiadta a Szent-István Társulat tudományos és irod. osztálya. Budapest, Stephaneum nyomda r. t. 1914.

Ez a néhány száz darab irat hagyaték. Karácson Imre fordította le őket magyarra, úgy a mint a konstantinápolyi levéltárakban véletlenül reájuk bukkant. E kutatásnak nem lesz, érdektelen történetét röviden érinteni. Mikor Thaly Kálmán és társai Rákóczi és a bujdosók hamvait hazahozták, szükségessé vált a vállalkozáshoz tudományos munka is. Kapóra jött egy szultáni iráde, a mely ennek kapcsán megengedte, hogy Rákóczira vonatkozólag a konstantinápolyi levéltárakban kutatás eszközöltessék. E kutatásra a magyar kormány, Karácson Imrét

küldte ki, a ki feladatát fáradhatatlansággal vég-
át könyékig vájni a száz-
tözkódásra alkalmatlan
egy jelentéktelen adattal
ilyenkor egynémely jele-
talált, mily boldog öröm

A sors azonban nem
közben egy rozsdás szö-
mérgezéssé fajult és meg-

Ezért hagyaték ez a
szert keresnünk a kiadás
hogyminden darab öss-
legjelentéktelenebb is —
földjével. Itt áll előttünk
tegyük le csöndes fájdal-
kettétört élet áldozatos a
kutatóra, a ki mindig tal-
nálhatót, akármelyik olda-
török uralom hosszú száz

A Budai Basák Magyar nyelvű levelézése. I. 1553—1589. A M. T. Akadémia megbízásából szerkeszti: Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Szekfü Gyula. Budapest. 1915. Franklin Társulat nyomdája. Ára 12 korona.

Összesen 451 darab levelet foglal magában e kötet, mely adataival siet megerősíteni azt a felfogást, hogy a hódoltság történetének rendszeres feldolgozása még mindig nem késett el és még mindig feltárára várnak jelentékeny források. A kötet 37 év történetéből tár fel anyagot. Megszólaltatja a legjelentékenyebb egyéniségeit a korszaknak. Nem róluk olvasunk, hanem maguk beszélnek. Ez még inkább emeli a kötet jelentőségét. E levelek jórészenek küldői a nagyságos basák, a török szultán budai megbízottai, vagy a mint magukat nevezni szerették: *főhelytartói és Magyarország gondviselői*. Hangjuk hol engesztel-
lékenyen szolid hol lehangoltan hangzik.